

จะเป็นที่ยอมรับกันได้มากที่สุด ซึ่งจะคงยังสรุปไม่ได้ เท่าที่ได้อ่านงานของวินทร์ก็ยอมรับว่าเขาทำงานแบบครบวงจร ถ้านักเขียนทุกคนทำอย่างนั้นได้ งานวรรณกรรมของไทยก็คงรุ่งโรจน์ อย่างไรก็ตาม อาจารย์ธเนศยังเห็นว่างานนักเขียนยังต้องมีความเป็นไปเอง(spontaneity) ในระดับหนึ่ง เพราะวรรณกรรมเป็นเรื่องของอารมณ์และสุนทรีย์ แต่ถ้านักเขียนต้องทำครบวงจร คือหาตลาดและทำรูปแบบ ก็คงจะไม่ใช่นักเขียนตามทัศนะของอาจารย์ธเนศ แต่เป็นผู้ประกอบการที่มีความสามารถทางการผลิตงานวรรณกรรมให้คนอ่านได้

เอกสารประกอบการสัมมนาหน้า 25 มีข้อความที่วาณิช จรุงกิจอนันต์ กล่าวว่าบรรยากาศการเขียนเรื่องสั้นในยุคหลัง 14 ตุลา 2516 ที่ถูกครอบงำโดยการเขียนแนวเพื่อชีวิต นั้น นำเสียดายศักยภาพของความเป็นมนุษย์และโอกาสที่จะได้ทำความเข้าใจกับงานเขียนต่าง ๆ อาจารย์ธเนศกล่าวว่าไม่เคยเห็นบทของวาณิช เพราะช่วงนั้นหายไปจากสังคมไทยหลายปี และกลับมาช่วง พ.ศ. 2530 แต่เมื่ออ่านแล้วพอเข้าใจเพราะช่วงที่เขาพูดถึงนั้นเป็นช่วงที่อาจารย์ธเนศอยู่ในประเทศไทยและมีส่วนประกอบกรรมดังกล่าวด้วย กล่าวคือ มีส่วนช่วยเหลือชาติ สวัสดิ์ศรี ทำวารสาร *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* และอยู่ในกลุ่มวรรณกรรมเพื่อชีวิต และกลุ่มการเมือง นอกจากนี้ อาจารย์ธเนศยังเคยช่วยเขียนคอลัมน์ใน *อิทธิปัตย์* ซึ่งเป็นหนังสือของศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาช่วงหลัง 14 ตุลา สามปี ระหว่าง พ.ศ. 2516-19 โดยทำหน้าที่วิจารณ์หนังสือ มีการทำงานเป็นระบบในลักษณะของการจัดตั้ง เพราะเป็นงานขององค์กร แม้กระทั่งชื่อที่ใช้นามแฝงก็เป็นชื่อขององค์กร ทุกคนใช้ชื่อว่า "ทับทิม มวลเจริญ" ผลัดกันเขียนวิจารณ์วรรณกรรม ปรากฏว่าไม่มีใครเขียน เพราะหลายคนไม่มีเวลา อาจารย์ธเนศจึงเขียนคนเดียว นอกจากนี้ ยังมีการเปลี่ยนแปลง โดยมีจุดหมายเพื่อให้คนเห็น ตอนนั้นมีเรื่องแปลผลงานของหลูซัน มีนวนิยายเรื่อง *แม่* ของแม็กซิม กอร์กี้ ซึ่งมีชื่อเสียงมาก และมีการแปลไว้หลายฉบับ เช่น กุหลาบ สายประดิษฐ์ จิตร ภูมิศักดิ์ ล่าสุดอาจารย์ชลธิรา สัตยาวัฒนา ก็แปลด้วย

หากถามว่าในช่วงนั้นมีการทำงานวิจารณ์วรรณกรรมหรือไม่ คำตอบคือ มี แต่เป็นการวิจารณ์วรรณกรรมที่มีธงหรือจุดหมายชัดเจนย่องด้านที่ดีของชนชั้นกรรมาชีพ ส่วนที่ไม่ส่งเสริมการปฏิวัติก็ไม่ต้องวิจารณ์ หากพิจารณาในแง่ของความงามก็หายไปพอสมควร การที่วาณิชกล่าวว่าความเป็นมนุษย์หายไปก็จริงเช่นนั้น แต่อ่านข้อความนี้แล้วน่ากลัว เพราะชวนให้คิดว่ากลุ่มเพื่อชีวิตเป็นนาซี ทั้งที่ไม่ได้มีเป้าหมายเช่นนั้น กลุ่มผู้อ่านคือกลุ่มนักศึกษา คือระดับอาจารย์ แต่เมื่อมี *ชาวกรุง สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์* กลุ่มดังกล่าวก็หันไปอ่านงานแนวนี้ กลุ่มเพื่อชีวิตก็เข้าไปเป็นบรรณาธิการและเป็นคนควบคุมหน้าเรื่องสั้น ปัจจุบันอาจารย์ธเนศไม่ยอมอ่านบทกวีเท่าใดนัก เพราะอ่านแล้วยังเป็นแบบเพื่อชีวิตอยู่ ซึ่งเป็นสิ่งที่หลุดยาก ถ้าไม่ใช่เพื่อชีวิตก็เพื่อพิธีกรรม บทกวีไทยสร้างยากมาก ซึ่งไม่รู้เป็นเพราะสาเหตุใด อย่างไรก็ตาม ขณะนี้สังคมกำลังเปลี่ยนแปลง วรรณกรรมรูปแบบใหม่ปรากฏแล้ว ดังเช่นงานเขียนของปราบดา หยุ่น ในแง่นี้ การกล่าวว่ายุคเพื่อชีวิตไปปิดกั้นพัฒนาการของการสร้างสรรค์งานนั้นอาจจะมีส่วนหนึ่ง แต่มันก็มีพลังภายใน เพราะตอนนั้นจำเป็นต้องสู่ทางการเมืองในกรอบองค์กร คุณสุชาติ สวัสดิ์ศรีก็อดอัดใจมาก เพราะเขาก็ไม่ได้สนใจการเมืองอย่างเดียว ความสนใจของสุชาติกว้างกว่านั้น เขาจึงถูกวิจารณ์ว่ายังไม่ถึงใจ ชำกว่ามวลชน เพราะการเมืองเขารุดหน้าไปแล้ว ซึ่งเป็นมูลเหตุประการหนึ่งที่ทำให้ต้องปิด *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* ในเวลาไม่กี่ปี สังคมศาสตร์ปริทัศน์ เกือบจะถูกปิด เพราะเรื่องที่เผยแพร่ล่อแหลมมาก แต่เมื่อใกล้ถึงปี 2519 พวกฝ่ายซ้ายด้วยกันวิจารณ์ว่าเสรีเกินไป เป็นนายทุนมากเกินไป คือไม่กรรมาชีพแล้ว มาตรฐานตกจึงต้องปิด ในด้านหนึ่งมูลนิธิเอเซียก็ไม่ให้เงินสนับสนุน โฆษณาก็หาไม่ค่อยได้ จึงตัดสินใจตีรวนวารสารดังกล่าวให้สมาคมสังคมศาสตร์ไป

อาจารย์จักรพันธ์กล่าวว่า เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่าคุณวาณิช จรุงกิจอนันต์ มาจากสายทัศนศิลป์ ก่อนที่จะเป็นนักเขียน หากพิจารณาบริบทของทัศนศิลป์ในช่วงเวลาดังกล่าวแล้วจะพบว่า ภาพค่อนข้างชัดว่า

มีความขัดแย้งระหว่างทัศนศิลป์ กล่าวคือ เป็นช่วงแบ่งบานของ abstract ในประเทศไทย ในขณะที่อีกฝ่ายหนึ่ง คือศิลปะเพื่อชีวิต อาจารย์จักรพันธ์เล่าว่าสมัยที่ยังเป็นนักเรียนมีการจัดงานศิลปกรรมแห่งประเทศไทย ขึ้นมาแข่งศิลปกรรมแห่งชาติ ภาพที่ชัดเจนในศิลปกรรมแห่งชาติในช่วงก่อนหน้านั้น คือ pure abstract ซึ่งเป็นรูปแบบที่ถูกนำมาเสนอ ช่วงนั้นวงการทัศนศิลป์มีการแบ่งฝ่าย คือ ศิลปะเพื่อศิลปะกับศิลปะเพื่อชีวิต ซึ่งการมองเช่นนี้อาจจะแคบเกินไป อย่างไรก็ตาม ค่ายภาพของคนที่จัดเอารายการแสดงออกหรือการไต่หาเสรีภาพที่พ้นไปจากเรื่องการเมืองนั้น มีความเป็นไปได้ในแบบฉบับหนึ่ง แม้ว่าทัศนศิลป์ในช่วงเวลานั้นจะใช้เป็นรูปแบบก็ตาม เพียงแต่ช่วงเวลานั้นอาจจะยังไม่มีทางออกที่ชัดเจนว่า เป็นรูปแบบใด อาจารย์จักรพันธ์จึงตั้งคำถามว่า ช่วงเวลาตอนที่สิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้น อาจารย์มหาวิทยาลัยหรือนักวิจารณ์มองเห็นหรือไม่ นักวิจารณ์ได้มองไปข้างหน้าหรือไม่ การที่ปัจจุบันใช้คำว่าวรรณกรรมกระแสทางเลือกนั้น เป็นทางเลือกตัวเดียวจริง ๆ หรือ หรือว่ามีหลายตัวในแง่ของวรรณกรรมทางเลือก สิ่งที่เราเรียกว่าเสรีภาพของความเป็นมนุษย์มีทางเลือกจากอันนั้นมาเป็นอันนี้ หรือว่ามีใครเปิดแบบไหนไว้บ้าง ถ้าการวิจารณ์สามารถทำสิ่งนี้ได้ ก็เป็นสิ่งที่น่าสนใจ และถ้านักวิจัยให้ความกระจ่างได้ก็จะเป็นสิ่งที่น่าสนใจ

อาจารย์รัตนฤทัยกล่าวว่า การเลือกกรณีศึกษาโดยใช้กระแสทางเลือกนั้น ไม่ใช่ทางเลือกเดียว อาจจะมีทางเลือกหลายทาง แต่งานแนวเพื่อชีวิตที่อาจารย์ธเนศบอกว่าหลุดจากนั้น เป็นกระแสหลักอยู่ นั่นคือความคิดที่ว่าวรรณกรรมจะต้องสะท้อนสังคม และแสดงสำนึกที่มีต่อสังคม แม้จะไม่ใช่วาทกรรมแบบดั่งกับชาวก็ตาม ตัวกรณีศึกษานั้นเป็นทางเลือกในแง่ที่อาจจะไม่ไปเน้นเรื่องของสังคมในลักษณะของวรรณกรรมเพื่อชีวิต ซึ่งไม่ได้หมายความว่าไม่ได้กล่าวถึงสังคมหรือมนุษย์เลย ปราบดาเขียนถึงเรื่องข้างในของมนุษย์ ซึ่งก็ไม่ใช่อะไรใหม่ ในยุคแสวงหาก็คงพูดถึงเรื่องข้างในของมนุษย์ แต่เป็นมุมมองจากกรอบความคิดที่ต่างกัน หากศึกษาจากจุดอื่นอีกก็อาจจะเชื่อมกันให้เห็นว่าในแง่ประวัติวรรณกรรมร่วมสมัยของไทย นักเขียนกลุ่มนี้ทั้งกลุ่มที่อาจารย์เจตนาถวิลไว้ใน "ศัตรูที่ลึกลับ" อาจจะเป็นจุดเปลี่ยน เพียงแต่ว่าไม่ได้กล่าวถึงพวกเขาในงานวิจัยนี้ เพราะมุ่งเน้นที่ผลงานของ ชาติ กอบจิตติ อังคาร กัลยาณพงศ์ วินทร์ เลียววาริณและปราบดา หุ่ยน์ เพื่อที่จะทราบว่าการศึกษานี้เดินทางมาอย่างไร แน่นอนว่าพวกเขามีคนอื่นร่วมทางมาด้วย ส่วนกรณีของวณิช จรุงกิจอนันต์นั้น ในทางหนึ่ง เขาเป็นนักเขียนที่มาจากสายศิลปะจึงเห็นว่าความงามของวรรณกรรม คือความงามของตัวงาน ไม่ใช่เอางานไปตอบสนองกรอบความคิดอย่างอื่น ตัวอย่างที่เขายกมาเป็นกลุ่มงานศิลปะ เช่นเรื่องสั้นของนนท์ รัตนคุปต์ ซึ่งเป็นนักเขียนที่ใช้สุนทรียศาสตร์ในแง่ภาษา ความงาม เขาแสดงความเสียใจว่างานแบบนี้ไม่มีที่ทางของมัน และไม่มีนิตยสารอย่างเช่น ลลนา ที่จะมาเปิดรับงานแบบนี้

อาจารย์เจตนาตั้งข้อสังเกตว่า วินทร์ เลียววาริณกับปราบดา หุ่ยน์ไม่ได้ไปต่างประเทศเพื่อศึกษาอย่างเดียว แต่ได้ทำงานด้านทัศนศิลป์ด้วย จึงได้รับความคิดจากตะวันตกมากมาย และซึ่งส่วนหนึ่งอาจจะเป็นอิทธิพลฝรั่งเศส เรื่องนวนิยายกระแสใหม่ บวกกับภาพยนตร์คลื่นลูกใหม่ เพราะหลาย ๆ อย่างที่เป็นนวัตกรรมทางเทคนิค คนกลุ่มนี้นั้นทดลองมาก่อนหน้านั้นแล้วก่อนนักเขียนไทยทั้งสองคนประมาณ 20 ปี อย่างไรก็ตาม กระแสดังกล่าวอาจจะกลับมาได้อีก ซึ่งอาจจะต้องปรึกษาผู้เชี่ยวชาญในประเทศไทยที่เชี่ยวชาญเรื่องนวนิยายฝรั่งเศสในยุคที่เรียกว่า The New Novel หรือ Nouveau Roman และภาพยนตร์คลื่นลูกใหม่ซึ่งโด่งดังมาก และพวกทัศนศิลป์จะดูหนังพวกนี้ และภาพยนตร์เหล่านี้ไม่ได้ฉายเฉพาะช่วงนั้น แต่ได้รับการยอมรับในช่วงเวลาต่อมาด้วย สมัยที่ไปก่อตั้งมหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ยุคแรก อาจารย์เจตนาเคยนำภาพยนตร์เหล่านี้มาฉายให้นักศึกษาดู ซึ่งพวกเขาก็พอใจมาก

อีกประเด็นหนึ่งเรื่องความขัดแย้งกันระหว่างศิลปะซึ่งเป็นพวก abstract กับพวกที่มาในกระแสที่เป็นเพื่อชีวิต ซึ่งรุนแรงมากเสียจนทำให้มหาวิทยาลัยศิลปากรแตกออกเป็นสองเสียง จนปัจจุบันนี้ผลนั้นก็ยังไม่สมาน อาจารย์เจตนาเองได้ไปเป็นสักขีพยานของความแตกแยกดังกล่าวด้วย มหาวิทยาลัยศิลปากรได้ให้อาจารย์ธรรมศาสตร์คนหนึ่งเข้ามาเป็นอธิการบดี รอยร้าวที่มีไม่มากนักนั้นเขาเอาลิ้มตอกลงไปเสียจนแตกออกเป็นแผลใหญ่มาก ในวันที่ 8 ตุลาคม 2519 หลังจาก 6 ตุลาคม 2 วัน มีการประชุมคณบดี และมีการกล่าวหาว่ามีการเอาอาวุธขึ้นไปช่องสุมเอาไว้อยู่บนหลังคาของตึกโดม ผู้ที่ช่องสุมอาวุธเอาไว้ก็คืออดีตผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย ดังนั้น ที่กล่าวว่าคนไทยไม่สนใจการเมืองนั้น ไม่เป็นความจริง หากถามนักประวัติศาสตร์ที่ศึกษาประวัติศาสตร์อย่างลึกซึ้งก็จะพบว่าสังคมไทยให้ความสนใจการเมืองในระดับที่สูงมาก ขึ้นอยู่กับว่าจะตีความการเมืองว่าอย่างไร ยิ่งไปกว่านั้น การเมืองยังได้เข้ามาอยู่ในศิลปะอยู่มาก ทศนะที่ไม่เหมือนกันในเรื่องรูปแบบนั้น มีฐานทางการเมืองใช่หรือไม่ ตอบไม่ถนัดนัก แต่อาจจะมีการตอบที่ไปในทางนั้น

อาจารย์ธีรยุทธภรณ์กล่าวว่า ในการวิจัยสาขาวรรณศิลป์นั้น ผู้วิจัยศึกษานักเขียนกลุ่มนี้ในแง่ชีวิตและงานด้วย ไม่มีบทสัมภาษณ์หรืองานเขียนใดที่นักเขียนกลุ่มนี้บอกว่าได้อ่านงานของนักเขียนหรือได้อิทธิพลของนักเขียนฝรั่งเศส แต่ว่านั่นไม่สำคัญ เพราะเขาอาจจะพูดไม่หมดก็ได้ สิ่งที่สำคัญก็คือ “นักเรียนนอก” ทั้งสองคนเป็นนักอ่าน และสนใจเรื่องศิลปะหลายสาขาดังที่กล่าวมาแล้ว เช่น ภาพยนตร์ นักเขียนทั้งสองคนเขียนบทภาพยนตร์ นอกจากนี้ ปรานดา หุญม ยังเขียนนวนิยายเรื่องหนึ่งในลักษณะที่เป็นฟิล์มขาว คือใช้ลักษณะของภาพยนตร์มาสร้างนวนิยาย ความสนใจต่างๆ เหล่านี้อาจจะทำให้งานของพวกเขาฉีกแนวออกไปได้

อาจารย์ดวงมณกล่าวว่ คำว่า “เพื่อชีวิต” นั้นมีความหมายกว้าง จึงจำเป็นต้องจำกัดขอบเขตให้ชัดเจน อาจารย์ดวงมณกล่าวว่า วันหนึ่งเคยดูโทรทัศน์รายการหนึ่ง ซึ่งมีเสกสรรค์ ประเสริฐกุลเป็นแขกรับเชิญ พิธีกรพยายามจะทำให้เขายอมรับว่าเขาเป็นนักเขียนแนวเพื่อชีวิตทั้งที่เขาบอกว่าไม่ยอมรับ เพราะเขมขึ้นกับเพื่อชีวิตมาก กลายเป็นว่าเพื่อชีวิตคือการต่อสู้เพื่อสังคม ซึ่งอาจจะแคบไปหรือไม่ อาจารย์ธีรยุทธภรณ์ตอบว่าจะนำประเด็นดังกล่าวไปพิจารณาอีกครั้งหนึ่ง

การวิจารณ์และการสร้างสรรค์งานในพื้นที่อินเทอร์เน็ต

อาจารย์สุชาติ ทองสีมา กล่าวนำเสนอ “กรณีศึกษาการสร้างและการวิจารณ์วรรณกรรมในพื้นที่อินเทอร์เน็ต” ว่าเมื่อสักประมาณปีครึ่งที่ผ่านมา มักจะได้ยินประโยคที่กล่าวกันอยู่บ่อยครั้งว่า เด็กรุ่นใหม่ไม่อ่านหนังสือ แต่จากการที่ผู้วิจัยทั้ง 3 คนไปเดินสำรวจในงานสัปดาห์หนังสือแห่งชาติ ก็พบกับปรากฏการณ์ที่ขัดกับคำกล่าวข้างต้น (ผู้นำเสนอแสดงภาพสัปดาห์หนังสือแห่งชาติ) ภาพดังกล่าวนี้เป็นงานสัปดาห์หนังสือแห่งชาติเมื่อปีที่ผ่านมานี้ (2551) ด้านขวามือเป็นร้านหนังสือทั่วไป แต่ซ้ายมือจะเป็นร้านหนังสือที่ตีพิมพ์งานวรรณกรรมออนไลน์ คือสำนักพิมพ์แจ่มใส ซึ่งมีชื่อเสียงมาก ดังจะเห็นได้จากการที่มีเด็กจำนวนมากมารุมล้อมอยู่ การทำความเข้าใจงานวิจัยนี้อาจจะต้องรู้ศัพท์อยู่สองสามคำ เช่น สำนักพิมพ์แจ่มใส ซึ่งเป็นสำนักพิมพ์ที่ตีพิมพ์งานประเภทนี้ และอาจจะต้องรู้จักเว็บไซต์ที่มีชื่อว่าเว็บเด็กดี ซึ่งเป็นเว็บไซต์สำหรับเสนองานวรรณกรรมออนไลน์ที่ใหญ่ที่สุดในประเทศ มีวรรณกรรมที่อยู่ในเว็บไซต์ดังกล่าวสองแสนกว่าเรื่อง มีสมาชิกอยู่ประมาณหกแสนคน ในสังคมเด็กดีคือคอมเม้นจะเป็นพื้นที่ของเด็กๆ เข้ามาอยู่เป็นจำนวนมาก รวมถึงคนที่อายุ 40 ปี

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยเก็บข้อมูลในเชิงลึกจากหลายแหล่ง ทั้งที่เป็นเอกสารและข้อมูลจากบุคคล นอกจากนี้ ยังใช้วิธีในการวิจัยที่หลากหลาย ทั้งการสำรวจและสัมภาษณ์ มีการเก็บข้อมูล

เกี่ยวกับตัววรรณกรรม และการวิจารณ์บนเครือข่ายอินเทอร์เน็ตในเว็บไซต์ โดยเฉพาะเว็บไซต์เด็กดีดอทคอม ซึ่งมีกระทู้ที่เราเลือกมาเป็นกรณีศึกษาทั้งหมด 62 กระทู้ วิธีการคัดเลือกก็คือพิจารณาจากความนิยม เนื่องจากในเว็บไซต์ดังกล่าวมีการจัดลำดับว่ากระทู้ที่ได้รับความนิยมระดับ top five และ top ten และมีการจัดลำดับงานวรรณกรรม เรื่องใดที่คนเข้าไปอ่านกันมากก็จะติดอันดับ และจะมีสำนักพิมพ์มาเลือกไปตีพิมพ์ นอกจากกระทู้แล้วผู้วิจัยยังเข้าไปศึกษาบทวิจารณ์และกลุ่มวิจารณ์ในพื้นที่นี้ด้วย เช่น กลุ่มที่รับวิจารณ์งานให้กับวรรณกรรมออนไลน์ ก็จะมีบทวิจารณ์และกลุ่มวิจารณ์ทั้งหมดเว็บเด็กดี 18 กลุ่ม และนอกเว็บเด็กดี 4 คน ซึ่งเป็นเว็บล็อกของนักวิจารณ์ในพื้นที่ออนไลน์ ใครสนใจที่จะอ่านบทวิจารณ์ก็เข้าไปในเว็บล็อกเหล่านั้นได้ นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังเลือกศึกษาตัวงานวรรณกรรมออนไลน์ด้วย เพื่อจะหาคำตอบว่า คนทั่วไปสมัยนี้อ่านอะไรกัน นอกจากข้อมูลเชิงเอกสารแล้วยังมีการสัมภาษณ์นักเขียน นักอ่าน นักวิจารณ์และบรรณาธิการสำนักพิมพ์ทั้งหมด 30 คน ซึ่งมาจากการติดต่อผ่านพื้นที่อินเทอร์เน็ต ด้วยการโพสต์เข้าไปขอสัมภาษณ์ โดยที่ไม่รู้จักกันมาก่อน มีทั้งคนที่ยินดีให้ความร่วมมือกับคนที่ปฏิเสธ บางคนต้องติดต่อหลายครั้งกว่าเขาจะยอมให้สัมภาษณ์ เพราะอินเทอร์เน็ตเป็นสังคมนิรนาม บางคนก็ไว้อ้างไม่ไว้อ้าง นอกจากข้อมูลเอกสารและการสัมภาษณ์ ซึ่งเป็นกรวิจัยเชิงสำรวจแล้ว การวิจัยนี้ยังมีลักษณะเชิงทดลองด้วย โดยผู้วิจัยจะโพสต์บทวิจารณ์ของผู้วิจัยสองคน ได้แก่ คุณอรพินท์ คำสอน และคุณจักรนาท นาคทอง เพื่อศึกษาปฏิกิริยาจากคนในเว็บไซต์เด็กดีดอทคอม นอกจากนี้ คุณจักรนาทยังทดลองเขียนงานวรรณกรรมขึ้นมา และโพสต์ไว้ในเว็บไซต์ดังกล่าวเพื่อจะดูปฏิกิริยาการวิจารณ์ ผลปรากฏว่าบทวิจารณ์ที่ผู้วิจัยโพสต์เข้าไปได้รับการจัดอันดับเป็น top five ด้วย

คุณจักรนาท นาคทอง แสดงตัวอย่างหน้าจอของเว็บบอร์ด โดยชี้ให้เห็นว่ามีลักษณะเหมือนเว็บบอร์ดทั่วไป ซึ่งมีกระทู้และคนเข้ามาตอบ เมื่อคลิกเข้าไปก็จะเป็นข้อความที่นักเขียนบอกว่าสำนักพิมพ์ทำอะไรกับเขา (ตัวอย่างกระทู้) ในกรณีก็คือการถูกตัดตอนนวนิยาย แก่ไขนวนิยาย เขาเขียนไปแล้ว 5 ภาค แต่สำนักพิมพ์ไปตัดตอนให้สั้นลง โดยเปลี่ยนเนื้อหาให้มีสองภาค ในส่วนของการแสดงทัศนะวิจารณ์เกี่ยวกับเรื่องวงการนิยายนั้น (ตัวอย่าง) ขณะนี้มีนิยายแนวใหม่เรียกว่า dark fantasy เขากำลังพยายามหานิยายของนวนิยายแนวนี้อยู่ พบว่ามีการถกเถียงโต้ตอบกันไปมา หากดูตรงมุมบนซ้ายของภาพ จะมีรูปหน้าคนอยู่ ซึ่งนำภาพใบหน้าจริง ๆ ของสมาชิกคนนั้นเข้าไปใส่ได้ก็แสดงว่าจากที่บอกว่ามันเป็นสังคมนิรนาม เมื่อสามารถนำภาพเข้าไปใส่ได้ ก็แสดงว่าบางคนก็เปิดเผยตัว บุคคลในภาพดังกล่าวเป็นนักวิจารณ์ในเว็บไซต์ที่ใช้ชื่อว่า Spock

คุณจักรนาทยกตัวอย่างอีกกระทู้หนึ่งที่มาโต้ตอบกับกระทู้ที่แล้ว จะมีคำว่า "เกรียน" ซึ่งหมายความว่าไม่มีเหตุผล เหมือนกับเด็กมัธยมต้นที่ยังไว้ผมเกรียนอยู่ และตัวอย่างหนึ่งเป็นกระทู้ที่มีผู้เข้ามาแสดงทัศนะเกี่ยวกับว่า ทำไมนักเขียนถึงแต่งนิยายในเว็บไซต์นี้ไม่สนุก (ผู้รายงานเสนอภาพตัวอย่าง) นักศึกษาบางคนจะนำสิ่งที่เขาเรียนมาให้ความรู้ในเว็บบอร์ดนี้ด้วย ส่วนตัวอย่างนี้ (ผู้รายงานเสนอภาพตัวอย่าง) จะเห็นว่าเว็บไซต์เด็กดีดอทคอมมีให้บริการเป็นเว็บล็อกด้วยโดยจะให้ชื่อว่า my id ซึ่งเป็นเว็บล็อกที่ทางกลุ่มทำได้เพื่อที่จะลงบทวิจารณ์ ด้านล่างเป็นบทวิจารณ์ที่เคยเข้าไปเขียนไว้ ผู้วิจัยได้นำบทวิจารณ์ไปโพสต์ที่หน้าเว็บล็อกนวนิยายของนักเขียนแต่ละคนด้วย คุณจักรนาทแสดงตัวอย่างวรรณกรรมที่ได้รับการตีพิมพ์เป็นเล่มแล้ว นวนิยายออนไลน์เรื่องแรกที่ได้รับการตีพิมพ์ ได้แก่ *The White Road* ของ ดร.ปิอบ ซึ่งขณะนั้นยังเรียนมัธยมอยู่ นวนิยายอีกเรื่องหนึ่งที่มีความนิยมมาก คือเรื่อง *หวัชไมยแห่งบารามอส* ผู้แต่งใช้นามปากกาว่า rabbit อีกเรื่องหนึ่งคือ *เชวินามหานครแห่งมนตรา* รางวัลที่เว็บเด็กดีดอทคอมมอบให้กับนิยายในแต่ละเดือนคือ Book of the Month ซึ่งไม่เป็นที่แน่ชัดว่าใช้เกณฑ์อะไรในการตัดสิน นวนิยายทั้งสามเรื่องนี้เรียกว่านวนิยาย

แนวแฟนตาซี มีเรื่องเวทมนตร์ต่างๆ นอกจากนี้ แนวที่นิยมกันมากคือแนวรัก ซึ่งตีพิมพ์โดยสำนักพิมพ์แจ่มใส สำนักพิมพ์ดังกล่าวมีเป้าหมายคือ ผู้ใหญ่ ซึ่งอ่านซีรีส์ชื่อ ความรู้สึกดีที่เรียกว่ารัก และมีนวนิยายที่เด็กวัยรุ่นแต่ง โดยใช้สัญลักษณ์แทนอารมณ์ที่เรียกว่า "อีโมติคอน" คุณจักรนาทแสดงภาพร้านหนังสือของสำนักพิมพ์แจ่มใสได้ยึดครองพื้นที่ส่วนใหญ่ในร้านหนังสือไปแล้ว

ลักษณะของงานวรรณกรรมออนไลน์นั้น แทนที่นักเขียนจะบรรยายเป็นตัวอักษร ก็จะนำรูปของคนที่เขาคิดว่าเป็นตัวละครมาให้ดู บางคนก็จะใช้วิธีวาดรูป ในส่วนของการวิจารณ์นั้น มีอยู่สองรูปแบบ รูปแบบแรกเป็นระบบใหม่ที่ทางเว็บไซต์จัดทำขึ้น คือ เป็นพื้นที่สำหรับการวิจารณ์โดยเฉพาะ นักวิจารณ์สามารถที่จะให้ดาว และคนอื่นสามารถแสดงความเห็นด้วยหรือเห็นแย้งกับนักวิจารณ์ก็ได้ รูปแบบที่สองมีลักษณะเป็น comment โดยที่นักวิจารณ์จะแสดงความเห็นเป็นข้อๆ เหมือนกรอกแบบสอบถาม มีทั้งเรื่องของภาษา ตัวละคร นักวิจารณ์ในเว็บไซต์จะวิจารณ์เหมือนครูตรวจการบ้านโดยมีข้อเสนอแนะให้แก้ไข ซึ่งส่วนมากนักเขียนจะทำตาม

คุณจักรนาทรายงานว่านอกจากเว็บเด็กดีดอทคอมแล้วยังมีนักวิจารณ์ที่อยู่นอกเว็บเด็กดี ซึ่งจากการสัมภาษณ์นักเขียนทำให้ได้ทราบว่า บางคนเป็นนักวิจารณ์ที่น่ายำเกรงมาก ชื่อว่า "ผู้สาวเมืองยศ" อีกทั้งยังมีอิทธิพลกับสำนักพิมพ์ต่างๆ ด้วย "ผู้สาวเมืองยศ" สามารถชี้นำการเขียนของนักเขียนได้ นักวิจารณ์นอกเว็บเด็กดีอีกคนหนึ่งคือ "laughable love" หรือ "รักชวนหัว" คุณจักรนาทเห็นว่า สังคมในโลกออนไลน์นั้นสามารถพบปะกันจริงๆ ได้ ดังจะเห็นได้จากการนัดพบกันของนักเขียนกับนักอ่าน การที่สำนักพิมพ์จัดให้มีกิจกรรมร่วมกัน เช่น การทำที่คั่นหนังสือ เป็นต้น อาจารย์สุชาติรายงานว่าสถิติของการซื้อหนังสือวรรณกรรมแนวนี้คือ 8,000 บาท ต่อคน เมื่อค้นต่อไปก็จะพบความน่าสนใจยิ่งขึ้น คือมีเด็กเข้ามาสู่วงการนี้มากขึ้น เพราะว่าการ "บูม" ของวรรณกรรมออนไลน์ส่งผลต่อปัจจัยหลายอย่าง เช่น ตลาด บางครั้งนักเขียนที่เป็นเด็กแต่สามารถหารายได้เป็นหลักแสนต่อเรื่อง นักเขียนบางคนเขียนได้ 9 เรื่องแล้ว บางคนทำงานประจำอยู่ก็ลาออกมาทำงานเขียนอย่างเดียว และมีทัศนะจากนักวิจารณ์มาบอกเล่าว่า ยอดพิมพ์ของวรรณกรรมแนวนี้บางครั้งเป็นหลักหมื่นขึ้นไป ขณะที่นักเขียนคลาสสิกมีอยู่เพียงท่านเดียวซึ่งทำเช่นนั้นได้

อาจารย์สุชาติรายงานผลการวิจัยพื้นที่ในอินเทอร์เน็ต และการวิจารณ์ โดยธรรมชาติของพื้นที่อินเทอร์เน็ตเป็นลักษณะที่เปิดเสรีให้กับการสร้าง การรับ และการวิจารณ์ออนไลน์อย่างเต็มที่ เพียงแค่พิมพ์ได้และใช้คอมพิวเตอร์เป็นก็สามารถที่จะสร้างสรรค์งานได้แล้ว แล้วส่งเสียงโพสต์ผลงานไป หากติดอันดับก็จะมีโอกาสที่สำนักพิมพ์จะเข้ามาคัดเลือกไปตีพิมพ์และสร้างรายได้มหาศาล และสร้างสถานภาพใหม่ให้กับเด็ก ทำให้มีสถานภาพที่สูงกว่าเด็กทั่วไป เพื่อนๆ ก็จะยอมรับว่าเขาเป็นนักเขียน จากการศึกษาพื้นที่นี้ก็ก่อให้เกิดประชาคม ซึ่งตอนแรกจะมีการติดต่อกันอยู่ในเว็บไซต์ และมีสังคมจริงอยู่ข้างนอกด้วย โดยเริ่มมาจากออนไลน์ ซึ่งไม่เห็นหน้ากัน ทุกๆ คนที่เจอกันในเว็บไซต์ก็จะไปจัด meeting และมีแนวโน้มว่ากลุ่มเด็กออกไปง่ายกว่ากลุ่มผู้ใหญ่ กลุ่มผู้ใหญ่อาจจะไปด้วยเหตุผลทางด้านเศรษฐกิจ เพราะสำนักพิมพ์เชิญเขาไปแจกลายเซ็นให้นักอ่าน ในขณะที่เด็กนั้น สำนักพิมพ์ชวนไปร่วมกิจกรรม หรือไปพบนักเขียนที่เขาชื่นชอบ นอกจากนี้ พื้นที่อินเทอร์เน็ตยังเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ คือมีการแสวงหาความรู้ มีการขอข้อมูลและแลกเปลี่ยนความรู้ รวมทั้งมีการขอให้นักวิจารณ์มาวิจารณ์ผลงานของตน และมีคนที่เขาเข้าไปให้ความช่วยเหลือด้วย ซึ่งเป็นทั้งผู้ให้และผู้รับ ทั้งๆ ที่ไม่รู้จักกันแต่อย่างใด

สำหรับประเด็นการวิจารณ์ จากการเก็บข้อมูล พบว่ามีประเด็นที่น่าสนใจคือ พื้นที่วรรณกรรมออนไลน์ก่อให้เกิดนักวิจารณ์หน้าใหม่มีตัวตนขึ้นมาหลายคน ในพื้นที่ปกติพวกเขาอาจจะเป็นคนธรรมดา แต่ในพื้นที่ออนไลน์พวกเขาเป็นคนที่มีความเสี่ยงและได้รับการยอมรับจากนักเขียน รวมทั้งมีผู้ติดตามอ่านงาน

วิจารณ์ด้วย นักวิจารณ์วรรณกรรมที่มีอายุ 25 ปีขึ้นไป ที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันในหมู่นักเขียน เช่น พุดน้ำบุศย์ ผู้สาวเมืองยศ และยาคุลท์ บรรณาธิการสำนักพิมพ์แจ่มใสกล่าวว่านักวิจารณ์ชื่อ ~:พุดน้ำบุศย์:~ เป็นที่ยอมรับของนักเขียนในออนไลน์ ในระดับวรรณกรรมเยาวชนก็จะมี Spock ซึ่งเป็นนักวิจารณ์ที่นักเขียนมักจะชอบไปให้เขาวิจารณ์ อาจารย์สุชาติรายงานว่า เมื่อถามผู้ให้สัมภาษณ์จำนวน 30 คน ซึ่งมีอายุระหว่าง 20 ตอนปลายถึง 40 ปี ว่า มีนักวิจารณ์ที่ชื่นชอบที่จะยึดเป็นแบบอย่าง และอยากจะให้มาวิจารณ์งานเขาหรือไม่ คำตอบคือไม่มีนักวิจารณ์ในดวงใจ และไม่คอยรู้จักนักวิจารณ์ เนื่องจากวงการวรรณกรรมออนไลน์ไม่ค่อยมีใครวิจารณ์อย่างจริงจัง มีนักวิจารณ์คนหนึ่งคือ Spock กล่าวว่าเหตุที่เขามีชื่อเสียงขึ้นมาได้ก็เพราะเขาเขียนบทวิจารณ์ที่ยาวและค่อนข้างจริงจัง มีอยู่คนเดียวที่เอ่ยชื่อนักวิจารณ์ในดวงใจว่า คือหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ เขาบอกว่าเขียนได้ดีมีวิชาการ ส่วนคนอื่นเขาไม่รู้จักเลย บางคนก็บอกว่าไม่มีนักวิจารณ์ที่ชื่นชอบ เข้าใจว่ามีความหมายใกล้เคียงกับไม่รู้จักนักวิจารณ์ ส่วนคำถามที่ว่าพวกเขาต้องการการวิจารณ์หรือไม่ ส่วนใหญ่ตอบว่าต้องการการวิจารณ์ บางคนเขียนไปสักกระยะหนึ่ง ถ้าได้รับการตีพิมพ์สักเล่มสองเล่มเขาจะสามารถที่จะตีพิมพ์ได้โดยไม่ต้องโพสต์ออนไลน์ก็ได้ แต่เขายังเลือกใช้พื้นที่ของอินเทอร์เน็ตอยู่เพราะต้องการให้มีคนเข้ามาวิจารณ์งานของตน ทำให้เขามีกำลังใจเขียนจนจบ บางคนบอกว่าแม้จะเข้ามา “จิกกัด” ก็ยังดี เพราะในส่วนที่เขาวิจารณ์เสียดสีนั้นก็ยังมีข้อเท็จจริงอยู่นั่นบ้าง

ผู้วิจัยแบ่งกลุ่มตัวอย่างออกเป็นสองกลุ่มคือ อายุ 25 ปีลงมา กับอายุ 25 ปีขึ้นไป กลุ่มวรรณกรรมเยาวชนเรียกร้องการวิจารณ์ในเรื่องของเทคนิคการสร้างสรรค์และไม่หยาบคาย ในขณะที่กลุ่มที่มีอายุ 25 ปีขึ้นไปต้องการบทวิจารณ์ที่จริงจังและไม่ม้อคติ จะเห็นได้ว่าสองกลุ่มนี้มีลักษณะการชอบการวิจารณ์ที่ต่างกัน เมื่อศึกษาลงไปก็จะพบว่าการใช้พื้นที่ของพวกเขาต่างกันด้วย กลุ่มเยาวชนจะให้พื้นที่ในเว็บเด็กดีต่อคอม ส่วนกลุ่มผู้ใหญ่จะใช้พื้นที่ในถนนนักเขียนของเว็บ pantip.com นอกจากนี้ แนวที่เขาเขียนก็ต่างกัน เด็กจะเขียนแนวแฟนตาซี โรงเรียนเวทมนตร์ ในขณะที่ผู้ใหญ่จะเขียนวรรณกรรมรัก ในเว็บเด็กดีที่ต้องการบทวิจารณ์ที่ไม่หยาบคายเพราะมีการใช้ภาษาที่หยาบคายมากในเว็บไซด์ดังกล่าว ซึ่งทำได้ง่ายมาก เพียงแค่แวนวรรณหรือขีดเส้นใต้ โปรแกรมก็ไม่สามารถที่จะตรวจจับคำหยาบได้ ในขณะที่กลุ่มผู้ใหญ่ต้องการบทวิจารณ์ที่ปราศจากอคติ เพราะบทวิจารณ์วรรณกรรมสำหรับผู้ใหญ่เท่าที่สำรวจมา แทบจะหาบทวิจารณ์แบบให้เขายืนอยู่บนเวทีต่อไปได้อย่างสมศักดิ์ศรีไม่ได้ ส่วนมากจะเป็นการวิจารณ์แบบกระแทกกระเทียบเสียดสี บรรณาธิการสำนักพิมพ์ให้ข้อมูลว่านักเขียนค่อนข้างจะกลัวนักวิจารณ์กลุ่มนี้มาก เพราะไม่เสนอแนวทางสร้างสรรค์ คำถามต่อมาก็คือว่า นักเขียนต้องการให้ใครเป็นผู้วิจารณ์ ส่วนใหญ่ก็จะใส่นักอ่านมากที่สุด นักเขียนบางคนถึงกับบอกว่าไม่มีนักวิจารณ์เลยก็ไม่ใช่ไร แต่ขอให้มีนักอ่านก็พอ มีนักเขียนกลุ่มหนึ่งที่นำเสนอมากคือเขาจับกลุ่มวิจารณ์กันเอง เพราะไม่รู้จะไปพึ่งใคร

สำหรับประเด็นเรื่องบทบาทของการวิจารณ์ พบว่าบางครั้งการวิจารณ์มีอิทธิพลถึงขั้นว่า นักวิจารณ์บอกว่าตัวเขาเองก็มีกลุ่มนักอ่านติดตามอ่านบทวิจารณ์ ไม่แพ้นักเขียน มีกรณีอย่างนักเขียนหรือสำนักพิมพ์ติดต่อขอส่งงานให้เขาอ่านขึ้นบล็อกเขา โดยนักเขียนหรือบรรณาธิการเหล่านั้นบอกว่าจะเขียนชมหรือตำหนิก็ไม่เป็นไร ขอให้ส่งผลต่อยอดขายก็พอ ประเด็นสุดท้าย ปัญหาจากการวิจารณ์ที่พบก็คือว่า งานวรรณกรรมออนไลน์ซึ่งเป็นงานศิลปะในพื้นที่สาธารณะนั้นไม่เป็นสาธารณะอีกต่อไป คือการวิจารณ์จะเป็นไปในลักษณะของการได้รับอนุญาตจากเจ้าของผลงานเสียก่อน โดยเฉพาะในกลุ่มเยาวชนนั้น เห็นตัวอย่างได้ชัด หากวิจารณ์โดยไม่ดูตามาตาเรือก็จะถูกกลุ่มนักเขียนเหล่านั้นโต้ตอบกลับในบอร์ดของนักวิจารณ์คนนั้น นักวิจารณ์บางคนจึงตัดปัญหา ด้วยให้นักเขียนส่งข้อเรียกร้องมาให้เขาวิจารณ์ เมื่อผู้วิจัยถามว่า ไม่คิดจะไป

วิจารณ์งานเขียนอื่นๆ นอกเหนือจากที่เขาร้องขอมาบ้างหรือ เขาตอบว่าลำพังที่ขอมานี้ก็วิจารณ์ไม่ทันอยู่แล้ว แสดงว่ามีนักเขียนที่ต้องการคำแนะนำหรือต้องการการถูกสับเป็นจำนวนมาก

คุณอรพินท์ คำสอน รายงานว่า ในประเด็นของบรรณาธิการกับสำนักพิมพ์นั้น จะพบว่าบรรณาธิการกับสำนักพิมพ์ถือว่าเป็นสื่อกลางในการเผยแพร่และนำวรรณกรรมออนไลน์จากโลกอินเทอร์เน็ตออกไปสู่โลกจริงมากขึ้น ความนิยมของวรรณกรรมออนไลน์ที่สำนักพิมพ์สร้างขึ้น ได้เบียดขับวรรณกรรมกระแสหลัก ไม่ว่าจะเป็นวรรณกรรมยอดนิยมหรือวรรณกรรมเพื่อชีวิต แทบจะไม่มีพื้นที่อยู่ในร้านหนังสืออีกต่อแล้ว ในระยะแรกที่บรรณาธิการหรือสำนักพิมพ์เริ่มที่จะนำงานวรรณกรรมออนไลน์ออกมาจากพื้นที่อินเทอร์เน็ตจะเป็นการที่บรรณาธิการเข้าไปหานวนิยายในออนไลน์ที่น่าสนใจ และนำออกมาเผยแพร่ แต่ต่อมาบรรณาธิการและสำนักพิมพ์ก็จะเริ่มสร้างกลุ่มสมาชิกซึ่งเริ่มสร้างกลุ่มนักเขียนของตนเองขึ้น การที่บรรณาธิการและสำนักพิมพ์ทำงานเช่นนี้จึงทำให้การเข้าไปหาด้านฉบับในเว็บไซต์ลดลง แต่ขณะเดียวกันพวกเขาก็ต้องเข้าไปดูในเว็บไซต์บ่อยๆ เพื่อที่จะดูว่ากระแสความนิยมเป็นไปในทิศทางใด และพยายามดึงนักเขียนที่คิดว่าจะได้รับ ความนิยมในตอนนั้น เข้ามาเป็นสมาชิกในสำนักพิมพ์ของตนเอง นอกจากบรรณาธิการจะทำหน้าที่ในการ ค้นหาต้นฉบับแล้ว อีกหน้าที่หนึ่งก็คือการพัฒนาต้นฉบับ ในวรรณกรรมออนไลน์จะมีข้อผิดพลาดในการใช้ ภาษา การใช้สำนวน ภาษิต และความถูกต้องของข้อมูล หน้าที่ของบรรณาธิการก็ต้องมาจัดการให้เกิด มาตรฐานทางภาษาที่ดีขึ้น แต่การแก้ไขงานจะทำให้เกิดการปะทะกันระหว่างบรรณาธิการกับนักเขียน กรณี พิพาทนั้นจะต้องพิจารณาจากทั้งสองฝ่าย คือทั้งบรรณาธิการและนักเขียน บางครั้งเมื่อไปถามนักเขียนก็จะ พบว่าความผิดพลาดเกิดจากบรรณาธิการที่ถืออภิสิทธิ์ในการตัดแก้ต้นฉบับโดยไม่ถามเขาว່ายินยอมหรือไม่ และบางครั้งการตัดแก้ก็เหมือนกับการตัดเรื่องของเขาให้จบโดยที่เขาไม่เห็นเลย เขามาเห็นก็ต่อเมื่องาน ดีพิมพ์ไปแล้ว และไม่มีสิทธิ์ที่จะไปแก้งานอีกแล้ว หากไปถามบรรณาธิการ พวกเขา ก็จะบอกว่าการที่ไม่ สามารถที่จะแก้ภาษาหรือสำนวนบางอย่างได้นั้น เนื่องจากนักเขียนไม่ยินยอม นักเขียนกลุ่มที่จะไม่ยินยอม หรือมีอำนาจในการต่อรอง คือ นักเขียนที่มีชื่อเสียงแล้ว นักเขียนเหล่านี้จะใช้แฟนคลับมาเป็นเหตุผลอ้างว่า แก้ไขงานของตนไม่ได้ ถ้าแก้ไขแล้วจะไม่มีคนซื้อ เพราะแฟนคลับไม่ยอม ลักษณะนี้พบมากขึ้น เพราะว่าการ ที่วรรณกรรมออนไลน์เริ่มที่จะเข้ามาเป็นพื้นที่ใหม่ในพื้นที่วรรณกรรม ทำให้เกิดการแข่งขันระหว่าง สำนักพิมพ์มากขึ้น จากสถิติในเว็บเด็กดีเราพบว่าในปี พ.ศ. 2545 - 2550 ที่เว็บเด็กดีทำสำรวจเอาไว้ มี สำนักพิมพ์ 23 แห่งมาเอางานออนไลน์ที่เว็บเด็กดีไปตีพิมพ์เผยแพร่ ซึ่งเป็นงานที่มีประมาณ 500 เรื่องในช่วง 2 ปี ทั้งนี้ยังไม่รวมเว็บไซต์อื่นหรือเว็บไซต์ของสำนักพิมพ์ที่สร้างขึ้นมาเองด้วย

การแข่งขันของสำนักพิมพ์ทำให้สำนักพิมพ์ต้องหาแนวทางของตนเองที่ชัดเจนเพื่อสร้าง กลุ่มเป้าหมาย สำนักพิมพ์แจ่มใสเป็นสำนักพิมพ์ที่เน้นแนวรัก เริ่มมาจาก Asian series คือการแปล วรรณกรรมเกาหลี ต่อจากนั้นก็จะมาขยายฐานด้วยการใช้นักเขียนคนไทย ใช้แนวเรื่อง ความรู้สึกดีที่เรียกว่า รัก ต่อไปก็จะเป็นการขยายฐานของกลุ่มเยาวชน วรรณกรรมที่เขียนโดยเด็กมัธยมจะมีหน้าปกการ์ตูน หน้าปกรูปวาด จากนั้นก็ขยายเป็นแนวแฟนตาซี แนวแรกเรียกว่า dreamland of love ซึ่งเป็นแฟนตาซีรักอีก เช่นกัน ฐานสุดท้ายที่สำนักพิมพ์แจ่มใสขยายไปก็คือ magic café เป็นแนวโรงเรียนเวทมนตร์ ส่วนกลุ่มของ สำนักพิมพ์สถาพร โดดเด่นในแนวแฟนตาซี งานแนวแฟนตาซีที่ได้รับความนิยมมากก็คือ หวีชโมยแห่งบารว มอส และ เซวินา มหานครแห่งมนตรา การขยายแนวเรื่องของสำนักพิมพ์ทำให้หลายลักษณะคือ นักเขียน อยากจะฉีกแนวของตัวเอง กับบรรณาธิการเป็นคนตั้งโจทย์ให้นักเขียนฉีกแนวไป บางทีบรรณาธิการจะ ทำด้วยการท้าทายให้ฐานคนอ่านที่เป็นเด็กกับผู้ใหญ่มาผสมกัน ด้วยวิธีการที่นำนักเขียนสองกลุ่มมาทำงาน ร่วมกันในงานชิ้นเดียว คือพยายามให้นักเขียนรุ่นใหญ่ได้อ่านงานรุ่นเล็ก และรุ่นเล็กได้อ่านงานรุ่นใหญ่ และ

ตีพิมพ์หนังสือด้วยการทำหน้าปกเป็นสองด้านในเล่มเดียวกัน หน้าปกด้านหนึ่งเป็นหน้าปกผู้ใหญ่ หน้าปกอีกด้านหนึ่งเป็นหน้าปกการ์ตูน ปัจจุบันนี้สำนักพิมพ์พยายามที่จะสร้างรูปแบบใหม่ๆ เพื่อให้ผู้อ่านมีส่วนร่วมมากขึ้น ซึ่งทำได้หลายวิธี เช่น มีเพลงแถมเข้าไปหลังนิยาย เพื่อให้ฟังเพลงไปด้วยอ่านนิยายไปด้วย อีกลักษณะหนึ่งที่เพิ่งปรากฏไม่นานมานี้ก็คือ การเขียนนิยายเรื่องหนึ่ง แต่มีหนทางเลือกสองถึงสามแนว แล้วแต่ว่าผู้อ่านอยากจะให้ดำเนินไปเช่นใด เช่น อยากให้เป็นร้ายอ่านหน้านี้ อยากให้เป็นดี ก็อ่านอีกหน้าหนึ่ง เท่ากับเป็นการสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้อ่านกับการอ่านนิยายให้มากขึ้น

การเติบโตอย่างรวดเร็วของงานวรรณกรรมแนวนี้จะทำให้เกิดความซ้ำซากของแนวเรื่องมากขึ้น ซึ่งเป็นสิ่งที่แก้ได้ยาก เพราะเกิดมาจากนักเขียน ซึ่งยังไม่อยากพัฒนางานเขียนของตัวเอง นักอ่านเองก็ยังยังอยากอ่านงานแนวเดิมๆ อยู่ สำนักพิมพ์ก็ยังคงบอกว่ายังเป็นกระแส ที่ขายได้ ต่อให้งานไม่ดี เขียนตามกระแสก็ขายได้ หรือเด็กบางคนบอกว่างานไม่ดี แต่ถ้าเขียนจบ ถึงอย่างไรก็ขายได้ ยิ่งไปกว่านั้น การผลิตงานซ้ำๆ เป็นอุปสรรคในการสกัดกั้นนักเขียนบางคนที่ยพยายามที่จะฉีกแนว เพราะว่าไม่มีสำนักพิมพ์มารองรับในการเผยแพร่งาน แต่ในปัจจุบันเริ่มจะมีสำนักพิมพ์บางแห่งเข้ามารับงานที่ฉีกแนวออกไปที่เขาเห็นว่ามีความภาพ ที่เห็นชัดที่สุดก็คือสำนักพิมพ์ monopoet ที่รับพิมพ์งานที่ชื่อศาสตราจารย์คนดิน ของ "มือเดียวคำฟ้า" ซึ่งเป็น การฉีกแนวแฟนตาซี ด้วยการใช้แฟนตาซีผสมผสานกับนิยายจีนกำลังภายใน และตีพิมพ์ออกมาแล้วครบชุดจำนวนสิบเล่ม จากการที่ไปอ่านคำแนะนำล่าสุดท้าย นักเขียนบอกว่า ตั้งแต่เขาโพสต์งานนี้ลงในเว็บเดกดี มีคนคลิกเข้าไปดูงานของเขาแล้วสองแสนหนึ่งหมื่นคน จากที่กล่าวมาข้างต้น การพัฒนางานออนไลน์จึงไม่สามารถทำจุดใดจุดหนึ่งได้ ไม่ว่าจะเป็นนักเขียน นักอ่าน หรือบรรณาธิการ แต่ต้องทำร่วมกันทั้งระบบ ถ้าทั้งระบบยังมองเห็นว่าวรรณกรรมนี้ยังขายได้ โดยที่ไม่คิดจะพัฒนาคุณภาพ ก็คงจะเป็นเช่นนั้นอยู่ ดังนั้นผู้วิจัยจึงเห็นว่าสิ่งที่ควรที่จะเพิ่มไปในประชาคมกลุ่มนี้ก็คือการสร้างการวิจารณ์เพื่อให้เห็นว่าถึงเวลาแล้วที่จะต้องพัฒนาและสร้างจิตสำนึกให้เกิดขึ้นในทุกกลุ่มว่ามีความจำเป็นที่จะต้องขับเคลื่อนและพัฒนางานนี้ให้มีคุณภาพมากขึ้น

ประการที่สอง คือกรณีของการตลาด การตลาดในวรรณกรรมออนไลน์มีความหมายสองความหมายแรกคือ ตลาดของงานวรรณกรรมออนไลน์ ซึ่งเป็นตลาดของการพบปะ คือนักเขียนก็ในงานตัวเองเขียนมาโพสต์ให้นักอ่านสามารถที่จะเข้าไปเลือกอ่านงานได้ การตลาดเกิดขึ้นจากชุมชนแลกเปลี่ยนความเห็น ชุมชนที่สามารถที่จะนำเสนอผลงานของตนเอง อีกกลุ่มหนึ่งคือเข้าไปเลือกงานที่ตัวเองอยากอ่าน ในช่วงแรก ตลาดของชุมชนที่เกิดขึ้นเป็นตลาดที่เสรี ไม่มีการซื้อขาย แต่หลังจากนั้น เมื่อความหมายของตลาดเปลี่ยนไป เริ่มมีกลไกทางการตลาดที่กำกับโดยระบบทุนนิยมเข้ามา ทำให้การขับเคลื่อนกลไกของตลาดเปลี่ยนไป มีการต่อรองและมีการทำงานเพื่อสนองตอบโจทย์ของทุนนิยมมากขึ้น ไม่ได้วัดตัวงานกันที่คุณค่าอีกแล้ว แต่วัดกันที่ยอดขาย บรรณาธิการก็เห็นเหมือนกันว่า ปัจจุบันเหตุผลในการคัดเลือกงานนั้นไม่ใช่แค่เรื่องคุณภาพเท่านั้น แต่สิ่งที่ประกอบกันก็คืองานต้องขายได้ด้วย ซึ่งเป็นปัจจัยที่ถือว่าทำให้เกิดความสำเร็จทางการตลาด ดังนั้น ตลาดจึงกลายเป็นอุปสรรคสำคัญสำหรับคนรักวรรณกรรมที่อยากจะเขียนวรรณกรรมอย่างแท้จริง เพราะจะเกิดกลุ่มนักเขียนที่ไม่ได้มีความรัก แต่อยากมีชื่อเสียงและรายได้ สิ่งที่เขาทำก็คือลอกโครงเรื่องเดิมๆ เพราะถือว่าถ้าเขียนมาแนวกระแสนั้น ถึงอย่างไรก็ขายได้ จึงทำให้งานวรรณกรรมจำนวนมากออกมาด้วยคุณภาพอย่างมาก

ประเด็นต่อไปคือ สุนทรียศาสตร์ในบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลง ในช่วง 10 ปีนี้ การเกิดของวรรณกรรมออนไลน์ได้ท้าทายสุนทรียศาสตร์เดิมอย่างมาก ในปัจจุบันงานออนไลน์ได้สร้างรูปแบบหรือประเภทของวรรณกรรมแนวใหม่เพิ่มขึ้น และวรรณกรรมเหล่านี้ไม่ได้เป็นวรรณกรรมที่พัฒนามาจากชนบ

ดั้งเดิมหรือไม่ได้ต่อยอดมาจากวรรณกรรมเดิมที่มีอยู่ รูปแบบวรรณกรรมที่เกิดขึ้นในวรรณกรรมออนไลน์ที่เห็นได้ชัดมีอยู่ 4 รูปแบบ หนึ่ง คือแนว “หวานแหวว” ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากซีรีส์เกาหลี การ์ตูนญี่ปุ่น พระเอกจะรวยหล่อ เป็นดารา หรือไม่กี่เป็นอภิมาศเรขูที่ใช้ชีวิตแบบฟุ้งเฟ้อ นางเอกก็ต้องโง่และรักพระเอก แต่ในที่สุดสองคนก็ต้องแต่งงานกัน หรือในที่สุดก็ต้องรักกันอยู่ดี สอง คือ แฟนตาซี ซึ่งได้แนวมาจาก *Harry Potter* ที่ทำให้เกิดแฟนตาซีแนวโรงเรียนเวทมนตร์ หรือไม่กี่มาจากเกมคอมพิวเตอร์ งานวรรณกรรมที่เป็นต้นแบบที่นำเกมคอมพิวเตอร์มาผสมผสานกับวรรณกรรมก็คือ *ราชาแห่งราชันย์* ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่แปลมาจากไต้หวัน และมีแนวแฟนตาซีที่พยายามจะพลิกหรือแหวกออกไปให้มากที่สุด มีแฟนตาซีบวกกำลังภายใน ล่าสุดมีแนว dark fantasy สามคือวรรณกรรม “แนววาย” ซึ่งเป็นแนวรักร่วมเพศ มีสองแบบคือยูริ ซึ่งเป็นแบบหญิงรักหญิง และยาโยอิ ซึ่งเป็นแบบชายรักชาย งานเหล่านี้เป็นงานของคนกลุ่มรักร่วมเพศจริง ๆ เขียน เรื่องเด่นที่สุดคือ *เกย์ไคอารี* หลังจากนั้น เกิดการลอกงานแบบนี้มากขึ้น ปัจจุบันนี้งานแนววายไม่ได้เป็นแนวกระแสแนววายที่ชัดเจน แต่จะไปแทรกอยู่ในทุก ๆ แนว ไม่ว่าจะเป็นหวานแหวว แฟนตาซี หรือแฟนฟิค ลักษณะงานอีกแนวหนึ่งคือ Fanfic มาจากคำว่า Fan Fiction ซึ่งบางคนเรียกว่า FF หรือเรียกว่า Fic อย่างเดียว เป็นแนวเรื่องที่ผู้แต่งจะมีความประทับใจกับหนังสือ ภาพยนตร์ และการ์ตูน เป็นต้น แล้วนำมาปะติดเรื่องต่อตามใจตน อาจจะเป็นการแต่งตอนจบที่บางงานยังเขียนไม่จบแล้วนำมาแต่งตอนจบ หรือประทับใจตัวละครบางตัว แต่ในเรื่องไม่ค่อยมีบทให้ตัวละครตัวนั้น ก็นำมาแต่งให้ตัวละครนั้นมีบทบาทมากขึ้น หรือนำชื่อของตัวละครมาแต่งเอง โดยไม่สนใจว่าตัวละครนั้นเคยมีบุคลิกลักษณะอย่างไรในต้นฉบับ แฟนฟิคมีลักษณะที่บวกกับกลุ่มวาย โดยการนำนักรังกลุ่มบอยแบนด์ โดยเฉพาะบอยแบนด์ของเกาหลีมาสร้างงานมากขึ้น เช่น โดมึงซิงกิ หรือสเปซจูเนียร์ ซึ่งเป็นนักรังกลุ่มบอยแบนด์ที่สมาชิกหลายคน สเปซจูเนียร์ มี 13 คน โดมึงซิงกิ มี 5 คน ซึ่งสามารถสร้างเรื่องได้อีกมากมาย

นอกจากนี้ สุนทรียศาสตร์ที่เปลี่ยนแปลงยังเปลี่ยนแปลงในเรื่องของการใช้ภาษาด้วย จะพบว่า นักเขียนออนไลน์สร้างภาษาใหม่ ไม่ว่าจะเป็นการใช้อีโมติคอน ซึ่งมาจาก SMS และ MSN เป็นการใช้สัญลักษณ์แทนการบรรยาย บางคนบอกว่าอีโมติคอนเป็นที่นิยมก็เพราะว่าสามารถที่จะบอกอารมณ์ได้ทันทีโดยไม่ต้องใช้การบรรยายใดๆทั้งสิ้น ทำให้รู้ได้ในทันทีว่าร้องไห้ อายหรือเขิน ในบางเรื่องเราจะพบการใช้อีโมติคอนต่อเนื่องกัน จนทำให้สับสนว่าตัวละครทำอะไรบ้าง ลักษณะที่สองคือภาษาที่เกิดขึ้นใหม่ พบว่ามีภาษาวิบัติ ซึ่งเกิดมาจากหลายปัจจัย ปัจจัยแรกเกิดมาจากความเกียจคร้านของนักเขียนในการยกเว้นพิมพ์ คำว่า “เป็น” มิได้ใส่จุ๊ จึงกลายเป็นคำว่า “เปน” หรือบางครั้งก็ใช้ตัวละครดัดตัวเดียว เช่น แม่กด ไม่ว่าจะตัวละครอะไรสะกดก็ใช้ “ด” แม่กด ไม่ว่าจะตัวละครอะไรสะกดก็ใช้ “น” ทั้งหมด จึงทำให้เกิดภาษาวิบัติ ปัจจัยที่สามที่ทำให้เกิดภาษาวิบัติก็คือความไม่รู้ เช่น ไม่รู้คำบางคำเขียนว่าอย่างไรก็เขียนไปโดยไม่คิดจะเปิดพจนานุกรม เพราะคิดว่าเป็นเรื่องเสียเวลา สาเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้นักเขียนกลุ่มนี้ใช้ภาษาวิบัติก็คือ การมีคนอ่านมาแก้ให้ จึงทำให้ไม่ต้องแก้เอง และสุนทรียศาสตร์ที่เกิดขึ้นก็ไม่ได้สนใจความถูกต้อง ความงดงามทางวรรณศิลป์อีกแล้ว แต่สิ่งที่สนใจก็คือการสื่อสาร ถ้าผู้อ่านรับสารได้ก็ถือว่าประสบความสำเร็จ เพราะงานขายได้แล้ว นอกจากนี้ วรรณกรรมออนไลน์ยังเน้นปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนอ่านกับนักเขียนเป็นส่วนสำคัญ มีการผสมรูปแบบของสื่อต่างๆเข้าไป เพื่อสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนเขียนกับคนอ่าน เช่น ใส่เพลง หรือโพสต์ภาพ โดยเฉพาะภาพของตัวละคร ซึ่งกลายเป็นสิ่งที่นิยมไปแล้ว คือนวนิยายทุกเรื่องที่โพสต์ในเว็บไซต์จะต้องมีตัวละครให้เห็น ทั้งพระเอก นางเอก และตัวอิจฉา ถ้าไม่มีก็จะเกิดการเรียกร้องให้มีการโพสต์ภาพ

การที่วรรณกรรมออนไลน์ โดยเฉพาะในเว็บไซต์มีนับแสนเรื่อง จึงทำให้นักอ่านมีโอกาเลือกมากขึ้น นักเขียนก็ต้องแข่งขันกัน เพื่อให้งานของตัวเองติด top ten การที่จะดึงดูดให้คนคลิกเข้าไปดูนั้นต้องใช้

วิธีการโฆษณา เช่น การเขียนคำโปรยให้สะดุดใจ ไม่ว่าเรื่องจะดีหรือไม่ ถ้าคำโปรยสะดุดใจคนก็คลิกเข้าไปดู ถ้าเราไปดู top ten ของเว็บเด็กดีตอนนี้ สิ่งที่จะปรากฏก็คือเรื่องที่เน้นความรุนแรงเชิงอารมณ์ ไม่ว่าจะเป็นฉากตบ การใช้คำบริภาษ ผรุสวาทต่างๆ ปัจจัยที่สองก็คือการใช้ฉากอีโรติก ซึ่งจะแทรกอยู่ตลอดเวลา ร้อยละ 80 ของวรรณกรรมยอดนิยมในเว็บเด็กดีจะเป็นเช่นนี้ ลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไปดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นแปรผกผันกับคุณภาพของงานวรรณกรรม ถ้าเราเอามาตรฐานสุนทรียศาสตร์แบบเดิมๆ เข้าไปอ่านงานเหล่านี้ ก็จะไม่พบเลยว่ามีคามงดงามหรือความถูกต้อง เพราะมีแต่ความอ่อนต้อยในเชิงฝีมือ ขาดความลุ่มลึกในเชิงความคิดและจินตนาการ ลักษณะเช่นนี้จึงเห็นว่าน่าจะมีการรณรงค์ให้การวิจารณ์เป็นพื้นที่สื่อกลางในการที่จะบอกว่าสุนทรียะที่เปลี่ยนแปลงเกิดจากอะไร เพื่อให้ชุมชนออนไลน์กลับไปพิจารณาว่าเป็นสุนทรียศาสตร์ในงานวรรณกรรมออนไลน์เหล่านี้ถูกต้องหรือไม่

ประเด็นสุดท้ายคือเรื่องสังคมศาสตร์การวิจารณ์ จะพบว่าวรรณกรรมออนไลน์สร้างพื้นที่ใหม่และเพิ่มโอกาสใหม่ให้แก่นักเขียน นักอ่าน และนักวิจารณ์ได้เรียนรู้และติดต่อซึ่งกันและกันโดยมีการวิจารณ์เป็นตัวเชื่อม การวิจารณ์ในพื้นที่อินเทอร์เน็ตโดยเฉพาะเว็บเด็กดีจะเฟื่องฟูมากถ้าทุกกลุ่มยอมรับการวิจารณ์ สาเหตุที่กลุ่มนี้พัฒนาไปได้หน่อยเพราะมีปัจจัยที่จะสกัดกันอยู่สองปัจจัยคือเรื่องเวลา การตลาด และประสบการณ์ในเรื่องเวลา ความเร็วของเทคโนโลยีเร่งให้นักเขียนต้องรีบเขียน เพื่อที่จะรีบโพสต์ ขณะเดียวกันเมื่องานเข้าไปอยู่ในระบบของการผลิตก็ต้องรีบเขียน เพราะกลไกการตลาดเร่งให้สร้างงานเร็วๆ ขึ้นมา ซึ่งทำให้นักเขียนไม่ได้ครุ่นคิด และนักเขียนกลุ่มนี้ไม่สามารถที่จะสร้างงานคุณภาพขึ้นมาได้เลย ซึ่งต่างจากงานของนักเขียนยอดนิยม หรือนักเขียนในพื้นที่ปัจจุบันที่ใช้เวลาครุ่นคิดในการสร้างงาน เราจะพบว่านักเขียนบางคนใช้เวลาทั้งชีวิตในการสร้างงานเรื่องหนึ่งขึ้นมา แต่นักเขียนวรรณกรรมออนไลน์ไม่ใช่ มีนวนิยายออนไลน์เรื่องหนึ่งที่ได้อ่านในคำนำเขาบอกว่าใช้เวลาในการเขียนเพียง 10 วันเท่านั้น และตีพิมพ์ทันที ปัจจัยเหล่านี้ทำให้คุณภาพงานลดลง

ในส่วนของนักอ่านนั้น พบว่านักอ่านเรียกร้องความเร็ว การอ่านก็จะอ่านแบบเร็วๆ เพราะมีเรื่องให้อ่านอีกมาก ขณะที่การวิจารณ์งานก็เร็วอีกเช่นกัน คือแสดงความรู้สึกว่าชอบหรือไม่ชอบโดยไม่อธิบาย ส่วนผู้วิจารณ์ก็จะทำแบบผ่านๆ ด้วยการเขียนบทวิจารณ์สั้นๆ และการวิจารณ์นั้นก็เกิดจากการอ่านไม่ครบ หรืออ่านบางส่วน หรือยิ่งกว่านั้นคือไม่อ่านเลย ลักษณะสำคัญที่เกิดขึ้นในการวิจารณ์วรรณกรรมออนไลน์ก็คือการวิจารณ์เป็นตอน โดยไม่สนใจองค์รวมของงานทั้งหมดแล้ว ต่างจากการวิจารณ์ในสื่อสิ่งพิมพ์ที่เราจะไม่เคยพบการวิจารณ์โดยที่งานยังไม่จบเลย ส่วนที่สามคือบรรณาธิการกับสำนักพิมพ์ ซึ่งทำงานแบบเร่งรีบเหมือนกัน เพราะต้องตอบสนองโจทย์ทางการตลาด จากการสัมภาษณ์พบว่าบางสำนักพิมพ์ต้องผลิตหนังสือ 11-12 เล่มต่อเดือน ยกเว้นช่วงเทศกาล ซึ่งเพิ่มเป็น 20 เรื่อง เมื่อบรรณาธิการต้องทำงานมากขนาดนี้ เวลาที่ใช้ในการพิจารณางานก็มีน้อยลง เราจะไม่พบบรรณาธิการที่มีคุณภาพเหมือนในสื่อสิ่งพิมพ์

ประเด็นต่อมาคือประสบการณ์ พบว่าสมาชิกกลุ่มนี้ ไม่ว่าจะเป็นนักเขียน นักอ่าน หรือนักวิจารณ์ เป็นสมาชิกที่มีประสบการณ์ชีวิตและประสบการณ์ในการอ่านน้อย เมื่อนักเขียนมีประสบการณ์ชีวิตน้อย งานเขียนก็ขาดความลุ่มลึกและนำเสนอสิ่งที่ตัวเองเคยรู้เคยเห็นหรือสิ่งที่คุ้นเคย งานก็จะออกมาเป็นแนวเรื่องความรักในโรงเรียน หรืออาศัยประสบการณ์จากการอ่าน การ์ตูนและการเล่นเกมส์ เมื่อนักอ่านก็อยู่ในกลุ่มเดียวกัน คนกลุ่มนี้จึงสามารถสื่อสารกันอย่างง่ายดาย เพราะเขามีประสบการณ์ร่วมกัน การสื่อสารของเขาจึงเป็นการสื่อสารที่รวดเร็ว และทำให้พวกเขาอ่านงานวรรณกรรมของผู้ใหญ่ไม่ได้ โดยอ้างว่างานเหล่านั้นลุ่มลึกเกินไปจนสื่อสารกับพวกเขาไม่ได้ พวกเขาจึงปฏิเสธและหันมาอ่านงานที่สื่อสารกับพวกเขาได้ เรื่องและสามารถที่จะอ่านได้ง่ายและเข้าใจโดยทั้งหมด การที่ผู้วิจารณ์มีประสบการณ์ในการอ่านน้อย สิ่งเหล่านี้สะท้อน

อยู่ในบทวิจารณ์ด้วย บทวิจารณ์วรรณกรรม โดยเฉพาะวรรณกรรมในอินเทอร์เน็ต 28 กลุ่ม จะพบว่ามีประมาณ 3-4 กลุ่มเท่านั้นที่จะวิจารณ์สิ่งที่อยู่นอกเหนืองานวรรณกรรมออกไปสู่บริบทของสังคมได้ แต่นอกนั้นจะวิจารณ์ได้เฉพาะตัวงานเท่านั้น เช่น การวิจารณ์ตัวละคร จาก องค์ประกอบของเรื่อง และโครงเรื่อง เป็นต้น

ประเด็นต่อไปคือประสบการณ์ทางวรรณศิลป์ พบว่านักเขียน นักอ่าน นักวิจารณ์ รวมทั้งบรรณาธิการ มีประสบการณ์ทางวรรณศิลป์น้อย โดยเฉพาะการอ่านงานวรรณกรรมต่างประเทศหรือวรรณกรรมที่ทรงคุณค่าของไทย ทำให้เกิดการสร้างเรื่องที่มีแนวเดิมๆ และไม่สามารถที่จะแหวกไปจากสิ่งที่ตัวเองคุ้นชินได้ เพราะไม่เคยรับรู้ว่ามีงานประเภทนี้ นอกจากนี้ ประสบการณ์การอ่านมีผลทางอ้อมต่อการเขียนด้วย เพราะเมื่ออ่านน้อย การสะสมคลังคำก็น้อย ซึ่งมีส่วนกับการสร้างและการรับงานวรรณกรรมออนไลน์ด้วย นักเขียนส่วนใหญ่จะเลือกคำที่สามารถสื่อสารได้ทันที ถ้าคำใดที่คิดว่ามีปัญหากับนักอ่านหรือทำให้นักอ่านไม่รู้ไม่เข้าใจก็จะงด และเปลี่ยนมาใช้คำที่ง่ายกว่า นอกจากนี้ การอ่านมากจะส่งผลต่อความถูกต้องของภาษา นักเขียนวรรณกรรมออนไลน์ไม่สามารถสะกดคำได้ถูกต้อง ใช้สุภาษิต สำนวนแปลกๆ ลักษณะของการเขียนผิดนี้เกิดมาจากการที่ไม่ได้อ่านงานมากนัก และที่สำคัญก็คือสังคมอินเทอร์เน็ตนิยมสื่อสารกันด้วยภาษาพูด ทำให้พวกเขาใช้ภาษาที่คุ้นชิน ไม่ว่าจะเป็นการใช้ภาษาแชท หรือการใช้บทสนทนาแทนบทบรรยายหรือพรรณนามากขึ้น บางครั้งก็จะเป็นการใช้บทสนทนาเกือบทั้งหมด จนแทบจะเรียกว่าเป็นบทละครมากกว่านวนิยาย ประการที่สามคือเรื่องตลาดและกลุ่มตัวแปร กลุ่มนี้เน้นเรื่องเงินโดยไม่สนใจที่จะพัฒนางานออนไลน์ วิธีการที่น่าจะพัฒนาประชาคมนี้ได้ จะมีอยู่สองทาง ประการแรก คือ การพยายามเชื่อมโยงกลายลักษณะเข้ากับโลกอินเทอร์เน็ตเพื่อที่จะให้ความรู้แก่พวกเขามากขึ้น เพราะนักเขียนกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่แสวงหาความรู้ แต่สิ่งที่ขาดไปก็คือขาดผู้รู้และผู้เชี่ยวชาญให้คำแนะนำ ถ้าเขามีโอกาสที่จะได้รับคำแนะนำงานเขาน่าจะพัฒนาได้มาก ประการที่สองก็คือการพยายามใช้การวิจารณ์เป็นเครื่องมือในการตรวจสอบการทำงานในทุกกลุ่ม ถ้าเราสามารถที่จะสร้างบทวิจารณ์เป็นกลไกตรวจสอบคุณภาพซึ่งกันและกันแล้วคุณภาพของงานวรรณกรรมในอินเทอร์เน็ตก็น่าจะดีขึ้น และเมื่อใดก็ตามที่งานวิจารณ์วรรณกรรมในอินเทอร์เน็ตเว็บเด็กดีดีขึ้นก็จะส่งผลต่องานวรรณกรรมออนไลน์ที่จะนำมาตีพิมพ์ด้วย

หลังจากสิ้นสุดการรายงานของกลุ่มผู้วิจัยกรณีศึกษา มีผู้เข้าสัมมนาแสดงความเห็นว่า แม้จะไม่ใช่ทั้งนักวิจัยและนักวิจารณ์ แต่ก็ช่วยสอนและผลิตนักเขียนและนักวิจารณ์ มีลูกศิษย์ที่ได้เป็นนักเขียนและนักวิจารณ์ ขอแสดงความคิดเรื่องการวิจารณ์บนพื้นที่อินเทอร์เน็ต นักศึกษาในปัจจุบัน น่าจะเป็นเด็กรุ่นใหม่ที่น่าจะมีโอกาสได้อ่านหนังสือให้มากขึ้นและรู้จักการวิจารณ์ แต่ปัญหาก็คือเด็กรุ่นใหม่อ่านน้อย และอ่านเฉพาะวงแคบๆ ความรู้จึงคับแคบตามไปด้วย เมื่อวิจารณ์ก็จะออกมาในเชิงที่เป็นอัตวิสัย ไม่ใช่ภววิสัย แต่นักศึกษาไม่เข้าใจคำว่า “อัตวิสัย” กับ “ภววิสัย” ดังนั้นจึงจำเป็นต้องใช้ภาษาง่ายๆ เช่น การใช้ความคิดแบบ “อิงกู” แต่ครูจะช่วยให้ “อิงกู” มา “อิงเกนซ์” ได้ คนอื่นจะได้เชื่อในการวิจารณ์ นักศึกษาก็จะเริ่มเข้าใจอัตวิสัยกับภววิสัย ปกติถ้าให้นักศึกษาเขียนบทวิจารณ์วรรณกรรม พวกเขาจะไม่ค่อยทำ แต่ถ้าอาศัยการทำบล็อกขึ้นมา หรือให้เด็กไปวิจารณ์ในเว็บเด็กดีหรือเว็บพันทิป พวกเขาจะชอบและสามารถไปทำได้ แม้ในไม่อาจจะคาดหวังเรื่องคุณภาพของผลงานได้ แต่ก็ถือเป็นจุดเริ่มต้นที่สามารถช่วยเปลี่ยนสังคมการวิจารณ์บนอินเทอร์เน็ตที่ไม่ค่อยมีคุณภาพได้ โดยให้ตัวเราเองเข้าไปมีบทบาทในการให้แนวทาง แต่ไม่ได้หมายความว่าสั่งให้เขาวิจารณ์ตามแนวคิดของเรา วิธีคือกระตุ้นให้พวกเขาคิดแบบ “อิงกู” ขึ้นมาก่อน จากนั้นจึงค่อยให้เกนซ์ เพื่อที่จะปรับจากการคิดแบบ “อิงกู” ไปเป็นแบบ “อิงเกนซ์” ซึ่งจะทำให้คนอื่นเริ่มฟังความคิดเห็นของเขา และเขาจะภูมิใจมากที่เข้าไปวิจารณ์งานวรรณกรรมแล้วมีคนตอบโต้มา เขาก็จะเริ่มมีความรู้สึกว่า เรื่อง

ของการวิจารณ์เป็นสิ่งที่น่าสนใจ และเขาสามารถทำได้ พื้นที่ในอินเทอร์เน็ตจึงเหมาะที่จะช่วยฝึกให้นักศึกษาเป็นนักวิจารณ์ได้

อาจารย์สุวรรณาเสริมว่า นานมาแล้วมีคนมาสัมภาษณ์ว่ารู้สึกอย่างไรที่เด็กสมัยนี้ไม่อ่านหนังสือ ก็ตอบว่าไม่เคยเชื่อว่าเด็กไม่อ่านหนังสือ เพียงแต่ไม่รู้ว่าคอนนี้เด็กเขาอ่านอะไร และคำตอบของกลุ่มกรณีศึกษาก็ทำให้เห็นแล้วว่าเขาคอ่านอะไร คำตอบคือ เขาคอ่านสิ่งที่เขาคเขียนกันเอง มีอาจารย์ทางด้ำนวรรณกรรมกล่าวว่า วรรณกรรมเกิดขึ้นจากการที่ชนชั้นกลางไม่ยาคอ่านเรื่องเจ้าเรื่องนายหรือเรื่องจักรๆ วงศ์ๆ จึงนำเรื่องของตนมาเขียน อันเป็นกำเนิดของนวนิยาย ซึ่งถือเป็นประดิษฐกรรมชั้นเยี่ยมของโลกยุคปัจจุบันของเรา สิ่งที่เด็กเขาคเขียนกันอยู่ก็คือสิ่งที่เขาคอยากอ่าน ทั้งนี้ ไม่ได้บอกว่าคให้ปล่อยไปตามยถากรรม แต่ต้องให้โอกาสพวกเขาในการพัฒนาดตนเองส่วนหนึ่งโดยที่ผู้ใหญ่เข้าไปมีส่วนร่วมอย่างระมัดระวัง เพราะถ้าเรายื่นมือเข้าไป เห็นมือเราคชัดๆเมื่อไร เขาคก็จะพาโลกของเขาหนีเราคไปอีก การที่เขาคสร้างโลกของเขาขึ้นมาได้ โดยที่เราคไม่รู้เลยว่าว่าควรรณกรรมหมุนเวียนอยู่สองแสนเรื่อง ก็เป็นความมหัศจรรย์ใจมากแล้ว เราต้องระวังโลกที่พวกเขาช่วยกันสร้างขึ้นมา ทำอย่่างไรจึงให้โลกของเขายังเป็นโลกของเขาอยู่ แต่ขณะเดียวกัน ก็มีแดนตรงกลางระหว่างสองโลกที่มีส่วนทาบทับกันอยู่ และให้สองส่วนนั้นกลืนเข้ามาหากันเอง โดยไม่ใช้การยึดเยียด กลุ่มผู้วิจัยการสร้างสรรคและการวิจารณ์วรรณกรรมในพื้นที่อินเทอร์เน็ตเสนอว่าคพวกเขาสนใจยาคจะศึกษาเรื่องออนไลน์ เนื่องอาคจารย์อาคจารย์สุวรรณาอยู่ใกล้ชิดกลุ่มนี้ พวกเขาจึงนำวรรณกรรมออนไลน์มาให้อ่านเสมอๆ ตอนแรกอ่านแล้วไม่รู้เรื่องเลย แต่ตอนนี้เห็นว่าสนุกดี เมื่อถามผู้วิจัยว่าคไม่มีเรื่องใหม่ๆหรือไม่พวกเขาคก็จะคิดสรรมาให้อ่าน เช่น หัวขโมยแห่งบารามอส ซึ่งสนุกมาก และนำทิ้งมากที่ผู้แต่งสามารถเขียนงานที่ยาวขนาดนั้นออกมาได้ บางครั้งผู้วิจัยก็เพียงแต่นำมาให้อ่านเท่านั้น โดยที่ไม่ได้แนะนำให้อ่าน เพราะเป็นเรื่องที่มีหลายเล่มเกินไป เช่น เซวิน่า

การทำควมเข้าใจวัฒนธรรมบางอย่างที่แตกต่างกันนั้น ไม่ได้หมายความว่าเป็นการยอมถูกกลืน แต่เราจะพบว่ามื่อะไรบางอย่างที่ยังมีฐานจากของเดิมอยู่ อย่างน้อยก็มีตัวหนังสือที่เป็นฐานเดียวกัน แต่เขาจะนำไปประดิษฐ์อะไร นั้นอาจจะเป็นโลกใหม่ของเขา ดังที่ผู้วิจัยยกตัวอย่างว่าค บางครั้งนักเขียนเหล่านี้ก็เกียจคร้านในการยกแบ่นพิมพ์เพื่อพิมพ์ไม้ได้คู่ แต่หากกลับไปอ่าน วชิรญาณวิเศษ ก็จะพบว่าไม่มีคำว่าค “เป็น” ที่มีไม้ได้คู่เลย ดังนั้นโลกจึงมื่อะไรหลายอย่่างที่เหมือนวงย้อนก็ได้อ หรือมีการสร้างสิ่งใหม่ขึ้นมาจากฐานเดิม ในแง่นี้ วรรณกรรมออนไลน์จึงไม่ใช่ชนบใหม่เสียทีเดียว แต่เป็นการสร้างสิ่งใหม่ที่อาจจะบอกไม้ได้ว่าคตรงกับของเก่อย่่างไร นี่คคือวิธีที่วรรณกรรมดำรงอยู่ คนที่บอกว่าไม้อ่านวรรณกรรมเพราะมีแต่ควมจำเจนั้น เขาคไม่เข้าใจว่าควรรณกรรมมีหลายลักษณะ ขึ้นอยู่กับว่าคเขาพบส่วนที่ตนสนใจหรือไม่ ตามสถิติจะพบว่านักเขียนวรรณกรรมออนไลน์มีอายุอยู่ในช่วง 8-25 ปี ซึ่งเป็นรุ่นเยาว์ และอายุ 25 ปีขึ้นไป ซึ่งเป็นผู้ใหญ่ พวกเขายังมีประสบการณ์น้อย อย่่างไรก็ตาม การที่เราควิจารณ์ว่าคประสบการณ์พวกเขาคน้อยและมีจุดบกพร่องในด้านต่างๆ นั้น หากย้อนกลับดูตัวเองเมื่อ 8 ขวบ เราคก็ไม้ได้ดีไปกว่าคเขาคนัก แต่เขาคกลับมีโอกาสมากกว่าคเราค เขาคไม้ต้องมารออย่่างเราคที่จนกระทั่งอายุ 40 ถึงจะสร้างวรรณกรรมเรื่องแรกได้อ

อาคจารย์ชนเศกล่าวว่าค เมื่อฟังการรายงานของกลุ่มการวิจารณ์และการสร้างงานในพื้นที่อินเทอร์เน็ตแล้วอดทิ้งไม้ได้ และรู้สึกดีใจที่ไม้ตกกระแส เพราะที่บ้านมีหนังสือ หัวขโมยแห่งบารามอส และ เซวิน่า ที่ลูกสาวซื้อมา นอกจากนี้ ยังเคยไดยินซื้อสำนักพิมพ์แจ่มใสอีกด้วย แต่ก็อ่านไม้ได้ พลิกดูแล้วก็วาง เพราะเห็นควมหนา 800 หน้า จึงแปลกใจว่าคทำไมนิยายของเด็กจึงหนามากขนาดนั้น โดยรวมอาจจะเป็นการปฏิบัติของการพิมพ์และการสื่อสารอีกคลื่นหนึ่งใช้หรือไม่ โยฮันส์ กูเตนเบิร์ก ปฏิวัติการพิมพ์ด้วยการสร้างพิมพ์เครื่องแรก แล้วส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในยุโรป โคนโลกเก่าค และสร้างโลกใหม่ขึ้นมา แต่วรรณกรรม

ออนไลน์ไม่รู้จะถึงขนาดนั้นหรือไม่ เพราะขึ้นอยู่กับฐานด้วย ในยุคเรเนซองส์ของโลกตะวันตก มีฐานก็คือเอาคลาสสิกกลับมา แต่ดูเหมือนว่าวรรณกรรมออนไลน์จะไม่ได้รับคลาสสิก แต่ก็สร้างงานวรรณกรรมได้มากเป็นแสนเรื่องก็หาทั้งแล้ว แสดงว่าเยาวชนคนรุ่นใหม่มีพลังอยู่

อาจารย์สุวรรณชี้แจงว่าวรรณกรรมออนไลน์นั้นไม่ได้เขียนจบทั้งสองแสนเรื่อง บางเรื่องเขียนได้สามตอนแล้วก็หยุด แต่ที่มีหมื่นเวียนอยู่นับแล้วมีประมาณสองแสนเรื่อง อาจารย์รัตนฤทัยยกคำว่าเหมือนดอกไม้ที่บ้านเต็มทุ่ง แต่เขาเขียนได้ไม่นาน เช่น เรื่อง *หวัชไมยแห่งบารามอส* ผู้เขียนคือคุณพนิดา ซึ่งเขียนเรื่องนี้แล้วมีชื่อเสียง แต่หลังจากนั้นเธอก็เขียนไม่ได้อีก และปัจจุบันก็ไม่เขียนแล้วเพราะวัยผ่านไปแล้ว ไม่สามารถสร้างงานที่จะไปจับใจกลุ่มเด็กได้ แต่ก็จะมีดอกไม้ดอกอื่นบานขึ้นมาต่อไป ที่น่าเป็นห่วงอีกอย่างหนึ่งก็คือว่า กลุ่มนักเขียนและนักอ่านกลุ่มนี้มีโลกของการเขียนและการอ่านของเขาเอง เขาไม่ได้อ่านหนังสืออย่างที่เรารับรู้แล้ว ซึ่งเหมือนเป็นการถูกตัดขาด ดังที่อาจารย์ชัยภรเคยถามเด็กว่านักเขียนรุ่นเก่าที่เขารู้จักคือใคร คำตอบคือ ซาติ กอบจิตติ ซึ่งหมายความว่า “ศรีบูรพา” หรือ “ดอกไม้สด” หลุดไปจากโลกของเขาไปแล้ว และก็จะยังมีช่องว่างมากขึ้นอีก ไม่รู้เหมือนกันว่าในแง่ที่มีแต่การอ่านงานของคนในรุ่นของตัวเอง แต่ไม่อ่านงานต่างประเทศ จะมีโลกทัศน์แคบเท่าที่มีอยู่หรือไม่ อย่างไรก็ตาม ข้อเป็นห่วงอีกอย่างหนึ่งก็คือว่าวรรณกรรมที่อภิปรายกันมากก่อนหน้านี้จะถูกเบียดตกไปเรื่อยๆหรือไม่ จะเหลือแต่วรรณกรรมออนไลน์หรือไม่

ผู้เข้าสัมมนากล่าวว่า วัยรุ่นที่เขียนวรรณกรรมออนไลน์นั้น อันที่จริงแล้วอาจจะมีประสบการณ์ในการอ่านไม่มากนัก แต่ความรู้เขาไม่แคบ เขาได้รับความรู้ทางด้านอื่น แม้กระทั่งหนังสือการ์ตูนหรือภาพยนตร์บางทีก็ให้ความรู้เขาได้ ตัวอย่างเช่นเรื่องที่แต่งมาแล้วมีชื่อเสียง ถ้าเขาไม่มีฐานความรู้เรื่องเทพปกรณัมกรีก หรือโรมัน เขาจะแต่งเรื่องแนวนี้ไม่ได้เลย ไม่ว่าจะเป็นชื่อของตัวละครหรือความสัมพันธ์ของตัวละคร เขามีความรู้ทางด้านนั้นค่อนข้างจะมาก ดังที่อาจารย์สุวรรณกล่าวว่าเขามีโลกของเขาเอง และหวังว่าโลกนี้จะพัฒนาไปในทางที่ดี

อาจารย์พนิดาถามผู้วิจัยว่า ในสาขาศิลปะการแสดงมีเรื่องของการขัดเกลาตัวเอง ลักษณะเช่นนี้ปรากฏในเด็กดีดอทคอมบ้างหรือไม่ คุณอรพินท์ตอบว่า มี แต่มีอยู่ในบทวิจารณ์น้อยมาก บทวิจารณ์จะกล่าวถึงเฉพาะตัวงาน แต่ลักษณะของการขัดเกลาก็จะไปปรากฏที่กระตือรือร้นนักเขียน มีทั้งการออกมาต่อต้านการใช้ภาษาวิบัติ การต่อต้านการใช้โมติคอน การวิจารณ์ว่าแฟนตาซีแบบนี้เริ่มน่าเบื่อแล้ว มีตัวละครและโครงเรื่องเดิมๆ มีข้อเรียกร้องให้เปลี่ยนแนว แต่ไม่สามารถเริ่มจากคนเดียวได้ ต้องเริ่มทั้งกระบวนการ ทั้งผู้สร้าง ผู้อ่าน และสำนักพิมพ์ แม้จะมีคนที่พยายามแหวกกระแสออกมาเรื่อยๆ แต่จะมีน้อยคนมากที่สามารถแหวกออกมาได้ คนที่แหวกออกมาสำเร็จ คือ “มือเดียวคำฟ้า” ที่เขียนเรื่อง *ศาสตราคู่ภูผาผืนดิน* เพราะเขาอายุประมาณ 26 ปี เป็นนักศึกษาวิศวกรรมคอมพิวเตอร์ และเป็นคนที่เขียนโปรแกรม ในขณะเดียวกันก็เรียน MBA และมีพื้นฐานการอ่านวรรณกรรมกำลังภายใน ไม่ว่าจะเป็นโก้วเล้ง กิมย้ง หรือหวงอี้ เขาจึงสามารถผสมเกมออนไลน์เข้ากับความเป็นกำลังภายในได้อย่างชัดเจน เนื่องจากเขาเป็นคนเขียนเกมส์ จึงมีลักษณะของเกมส์อยู่ในนวนิยายของเขาด้วย ดังจะพบว่าพระเอกสามารถที่จะ up level หรือเพิ่มขีดความสามารถและเพิ่มวิทยายุทธได้ภายในคืนเดียว ในขณะเดียวกันก็จะมีกลิ่นอายของนิยายกำลังภายใน ในบางตอนทำให้ผู้อ่านนึกถึงถึงนวนิยายกำลังภายในบางเรื่องได้ เช่น ถ้าหยกเย็น ทำให้นึกถึงเตียงหยกเย็นของเขี้ยวหล่งนึ่งได้ หรือสำนวนภาษา เช่น “เร็วชั่วลัดมือเดียว” ซึ่งเป็นสำนวนกำลังภายใน การมีพื้นที่สองด้าน จึงทำให้เขาสามารถที่จะสร้างงานที่จับใจขึ้นมาได้ ซึ่งเป็นปัจจัยที่ขึ้นอยู่กับพื้นฐานประสบการณ์ของนักเขียนด้วย

ผู้เข้าสัมมนาท่านหนึ่งกล่าวว่า มีอาชีพสอนเขียนบทภาพยนตร์ ในการสัมมนา “การวิจารณ์ผลงานของ วินทร์ เลียววาริณ” คุณวินทร์มาร่วมด้วย คุณวินทร์ให้ดูสไลด์สองเฟรม บอกว่าคุณวินทร์ถูกแย่งพื้นที่

จากสำนักพิมพ์ ก็คือสำนักพิมพ์ที่ตีพิมพ์งานวรรณกรรมออนไลน์เหล่านี้ แล้วคุณวินทร์ก็ฝากไว้ว่าเราจะปล่อยให้เยาวชนของเราเสพงานแบบนี้ต่อไปอีกหรือ สุดท้ายคุณวินทร์บอกว่าชั้นหนังสือพวกนี้อยู่บนชั้นวรรณกรรม แต่คุณวินทร์บอกว่าควรเอามันลงไป อาจารย์สุวรรณาตอบว่าปรากฏการณ์นี้เกิดจากระบบการตลาดที่ทำให้งานเหล่านั้นขายได้

อาจารย์พนิดากล่าวในฐานะที่ทำงานกับเยาวชนว่า ต้องเข้าใจก่อนว่าอะไรทำให้เด็กเหล่านี้ไปแสวงหาพื้นที่และหาโลกแบบนี้ ถ้าให้เอางานของเขาออกไปจากชั้น เรากำลังจะทำอะไรกับเยาวชนของประเทศ แล้วเราก็ต้องถามก่อนว่าอะไรทำให้งานของเขาอยู่บนชั้นหนังสือแบบนี้ และแบ่งพื้นที่ของงานผู้ใหญ่ไป อาจารย์เจตนากล่าวว่า ถ้ามองกลับกัน ความคิดที่ที่เกิดขึ้นในวงการที่เขาเกาะกลุ่มกันได้และทำอะไรได้ภายในเวลาอันรวดเร็วเวลานั้น มีพลวัตที่อาจจะไม่ได้เกี่ยวกับอายุอย่างเดียว แต่เป็นเรื่องของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสังคมซึ่งเกิดขึ้นได้เร็ว ความเอาใจจริงเอาใจของเขาไม่ใช่ความเอาใจจริงเอาใจที่มาจากกรอบของการศึกษาที่เป็นทางการ แต่เป็น "เพราะรักจึงสมัครเข้ามาเล่น" พวกผู้ใหญ่ได้เสียลักษณะของเพราะรักจึงสมัครเข้ามาเล่นแล้ว ทำไปทำมาที่บอกว่าเด็กไม่อ่านหนังสือนั้น ผู้ใหญ่นั้นเองที่ไม่อ่าน แต่อ่านขยะ และขยะของผู้ใหญ่อันตรรกะว่าขยะของเด็ก เรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่มาก และต้องวิจัยกันอีกมาก คนที่จะต้องวิจัยได้ต้องมีความเป็นกลางสูงมาก แต่ถ้ามองในด้านความอัปยศ โลกของผู้ใหญ่อัปยศกว่า ขณะนี้ผู้ใหญ่เหงามากว่าเด็ก เพราะไม่มีอะไรจะ "เล่น" ในความหมายที่เป็นความหลุดร่อนที่ประเทืองปัญญา การพิจารณาประเด็นดังกล่าวคงไม่จบในการสัมมนาครั้งนี้ เพียงแต่เป็นการจุดประกายเล็กๆเอาไว้ คงจะต้องไปเสนอกันอีกในโครงการต่อไป อย่างไรก็ตาม อาจารย์เจตนาเห็นว่า หากมองดูกลุ่มผู้ใหญ่เอง กลุ่มผู้ใหญ่ในปัจจุบันเป็นกลุ่มผู้ใหญ่ที่อัปยศทางปัญญาเป็นอย่างยิ่ง

สาขาทัศนศิลป์

ผู้วิจัยสาขาทัศนศิลป์ ได้แก่ อาจารย์ ดร.เตยงาม คุปตะบุตร อาจารย์อรอนงค์ กลิ่นศิริและอาจารย์วันทนี ศรีพัฒนานันทกุล อาจารย์เตยงามรายงาน ว่า วัตถุประสงค์แรกของการวิจัยสาขาทัศนศิลป์ คือ การสำรวจปรากฏการณ์ร่วมสมัยของการสร้างงานศิลปะและการวิจารณ์ โดยใช้วิธีการดังต่อไปนี้คือ เข้าไปสังเกตกิจกรรมที่คนอื่นเขาทำ การจัดกลุ่มสัมภาษณ์ การเข้าไปสัมภาษณ์ การหาข้อมูลทางอินเทอร์เน็ต และข้อมูลทางสื่อสิ่งพิมพ์ แต่ละกิจกรรมจะเกิดการตั้งคำถาม และการวิจารณ์จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อความรู้ระหว่างวิทยากรกับผู้ฟังค่อนข้างใกล้เคียงกัน ในกรณี *The Land of Forum* ที่มูลนิธิที่นาเชียงใหม่ วิทยากรกับคนเชียงใหม่ที่เข้ามาฟัง มีความรู้ค่อนข้างใกล้เคียงกัน จึงมีการตั้งคำถามและการวิจารณ์ แต่ถ้าในกิจกรรมใด ความรู้ระหว่างวิทยากรกับผู้ฟังไม่เท่ากัน จะไม่มีการตั้งคำถาม ยกตัวอย่างเช่น รายการ Brand New ของมหาวิทยาลัยกรุงเทพ วิทยากรเป็นนักศึกษา ในขณะที่คนฟังครึ่งหนึ่งเป็นคนที่ไม่มีความรู้ทางด้านศิลปะ การวิจารณ์และการตั้งคำถามจึงไม่เกิด อีกตัวอย่างหนึ่ง อาจารย์ธีรเดช วงศ์ยานนาวา มาบรรยายที่มหาวิทยาลัยศิลปากร อาจารย์กล่าวถึงเรื่องที่ยากมาก ทำให้นักศึกษาคณะจิตรกรรมไม่เข้าใจ และไม่เกิดการตั้งคำถาม เพราะช่องว่างทางความรู้ระหว่างวิทยากรกับผู้ฟังมีมากเกินไป

วิธีการต่อมาคือการสนทนากลุ่ม (focus group) ซึ่งจัดหนึ่งครั้ง ชื่อ ข้างหลังภาพ กรุงเทพฯ 226 กิจกรรมอีกลักษณะหนึ่งคือผู้วิจัยเข้าไปมีส่วนร่วมกิจกรรมของคนอื่นโดยทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินรายการ (moderator) จากสองกิจกรรมนี้ผู้วิจัยได้พบสิ่งที่น่าสนใจก็คือ ขณะนี้คนที่อยู่ในวงการทัศนศิลป์ไม่ได้สนใจที่จะพูดคุยถึงเรื่องงานศิลปะ แต่สนใจที่จะพูดถึงเรื่องของการจัดการงานศิลปะ คนที่เข้าสัมมนาจะสนใจในเรื่องของการบริหารจัดการ (administrative) งบประมาณ (budget) การให้ทุน (funding) ความอยู่รอด รัฐบาล และ

คนที่เป็นเจ้าของทุน นอกจากนี้ คนกลาง โดยเฉพาะภัณฑารักษ์ (curator) ไม่ค่อยมีคุณภาพนัก เพราะไม่สามารถที่จะนำเนื้อหาสาระและความลุ่มลึกของงานทัศนศิลป์ให้เข้าถึงประชาชนได้ ยิ่งไปกว่านั้น การวิจารณ์ไม่ได้ทำหน้าที่เป็นเสียงแห่งมโนธรรม หรือชี้แนะสังคมได้เลย

นอกจากการจัดกิจกรรมแล้ว การเก็บข้อมูลอีกลักษณะหนึ่งก็คือการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยแบ่งกลุ่มสัมภาษณ์ อาจารย์อิทธิพล ตั้งโฉลก และ อาจารย์อวบ สาณะเสน จากการสัมภาษณ์ศิลปินทั้งสองท่านพบว่า คนในวงการศิลปะยังมีความรู้ในเรื่องของการวิจารณ์งาน แต่เลือกที่จะไม่พูดในที่สาธารณะ นอกจากนี้ อาจารย์ทั้งสองท่านยืนยันว่างานวิจารณ์ไม่สามารถเป็นกิจสาธารณะได้เหมือนกับวงการอื่นๆ กลุ่มต่อมาที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์เป็นศิลปินเช่นกัน แต่เป็นรุ่นกลางๆ คือสาครินทร์ เครืออ่อน คามิน เลิศชัยประเสริฐ และฤกษ์ฤทธิ์ ตีระวนิช ผู้ให้สัมภาษณ์ทั้งสามคนกล่าวว่าคนกลางสำคัญ โดยเฉพาะนักวิจารณ์นั้นสำคัญมาก จำเป็นจะต้องมี แต่เมื่อถามลึกเข้าไปแล้วกลับพบว่า คนกลางหรือนักวิจารณ์ทำหน้าที่เป็นแค่ผู้ถ่ายทอดสาระสำคัญของงานศิลปะไปถึงมือประชาชน นั่นคือ อธิบายงานศิลปะให้คนรู้เรื่อง โดยไม่ต้องทำหน้าที่ไปมากกว่านั้น นอกจากนี้ การวิจัยสาขาทัศนศิลป์ยังได้ศึกษาพื้นที่อินเทอร์เน็ตด้วยเช่นกัน ซึ่งพบว่าการเขียนวิจารณ์ไม่มากนัก คล้ายกับวงการอื่น จากกิจกรรมที่กล่าวมาทั้งหมด สาระสำคัญที่พบได้แก่ ประการแรก ทำให้ได้เห็นภาพรวมของประชาคมศิลปะร่วมสมัยซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ ประชาคมศิลปะเชิงพาณิชย์ เชิงความคิด และเชิงเหลื่อมซ้อน ศิลปะเชิงพาณิชย์นั้นใช้ทุนนิยมเป็นตัวตั้ง ส่วนวงการศิลปะเชิงความคิดนั้น ผู้ที่อยู่ในวงการให้ความสำคัญกับเรื่องการพัฒนาปัญญาและองค์ความรู้ในเรื่องของศิลปะร่วมสมัย ส่วนวงการศิลปะเชิงเหลื่อมซ้อนนั้น พบว่าเป็นการยากที่จะตัดประชาคมศิลปะสองกลุ่มนี้ออกจากกันอย่างสิ้นเชิง และบางครั้งคนทั้งสองกลุ่มนี้อยู่ด้วยกัน บางครั้งจะต้องทำงานร่วมกัน

สำหรับประเด็นที่ว่าลักษณะการวิจารณ์ในประชาคมแต่ละกลุ่มมีลักษณะเป็นอย่างไรนั้น ลักษณะการวิจารณ์ที่เกิดขึ้นในประชาคมศิลปะในเชิงพาณิชย์ จะมีการชื่นชมมากกว่าการติเพื่อก่อ งานเขียนส่วนใหญ่จะเป็นลักษณะ review กับ preview ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อการเผยแพร่และแลกเปลี่ยนข้อมูลทางด้านศิลปะ และเป็นข้อมูลปฐมภูมิเท่านั้น อย่างเช่นศิลปินเป็นใคร แสดงงานที่ไหน มีมีโนทัศน์ของงานว่าอะไร ใช้เทคนิคอะไร ส่วนลักษณะการวิจารณ์ในเชิงความคิดมี 2 แบบ คือลักษณะที่เป็นลายลักษณ์ ซึ่งมีไม่มากนัก และตัวเจ้าของสิ่งพิมพ์ก็จะเป็นมหาวิทยาลัยที่ตีพิมพ์วารสารของตนเอง ส่วนการวิจารณ์แบบมุขปาฐะในประชาคมเชิงความคิดนั้น คนที่อยู่ในกลุ่มนี้มีความสามารถในการอธิบายความคิดของตัวเองออกมาได้อย่างมีหลักการ มีนัยยะทางทฤษฎี แต่เมื่อลองไปดูประชาคมสองกลุ่มนี้เหลื่อมซ้อนกันขึ้น พบว่านักวิจารณ์ยังไม่ทำหน้าที่ชี้ให้เห็นความไม่ชัดเจนในจุดนี้ ประชาคมที่เหลื่อมซ้อนมีความไม่ชัดเจนเพราะจำเป็นต้องใช้มาตรฐาน 2 อย่าง อย่างแรกคือมาตรฐานของทุนนิยม และมาตรฐานในเรื่องของปัญญา อย่างไรก็ตาม ประชาคมเชิงเหลื่อมซ้อนนี้อาจจะเป็นทางออกให้กับประชาคมศิลปะโดยรวม โดยนักวิจารณ์ทำหน้าที่ของเขา เพื่อชี้ให้เห็นว่าถ้าเป้าหมายเชิงการค้ากับเป้าหมายเชิงปัญญา สามารถส่งเสริมซึ่งกันและกันได้ น่าจะเป็นสิ่งที่ดี เพราะประชาคมศิลปะในเชิงพาณิชย์นั้น มีข้ออ่อนด้อยคือขาดความลุ่มลึก แต่ขณะเดียวกัน ข้ออ่อนด้อยของคนในประชาคมทางความคิดคือไม่รู้จักวิธีการหาเงิน ถ้านำคนสองกลุ่มนี้มาปรับเข้าหากันโดยให้การวิจารณ์ทำหน้าที่เป็นตัวกลาง ก็น่าจะสนับสนุนซึ่งกันและกันได้

แม้ว่าการวิจารณ์ในอินเทอร์เน็ตจะไม่เข้มข้นนัก แต่ก็เป็พื้นที่ที่ให้นักวิจารณ์รุ่นใหม่ที่จะปริญญาดุษฎีหรือปริญญาโทใช้พื้นที่นี้ในการแสดงออก แต่ก็ยังไม่มีความพอที่ผู้วิจัยจะสามารถนำมาสรุปได้ ผู้วิจัยขอชี้แจงลักษณะของการวิจารณ์ในพื้นที่อินเทอร์เน็ตดังต่อไปนี้ พื้นที่อินเทอร์เน็ตทำหน้าที่เป็นส่วนขยายของสื่อที่อยู่ในประชาคมศิลปะ หมายความว่า หากเปิดในอินเทอร์เน็ตก็จะพบบทความเดียวกันกับที่

ตีพิมพ์เป็น preview หรือ review ในนิตยสารแล้ว ประการที่สอง มีความเป็นพื้นที่กลางเหมือนกับวงการอื่น ทุกคนสามารถเข้ามาใช้พื้นที่นี้ได้ มีการปะทะกันด้านข้อมูล มีการพูดคุยกัน แต่ว่าพื้นที่นี้ก็ยังไม่ได้เป็นพื้นที่แห่งปัญญาแต่อย่างใด ประการที่สาม เนื่องจากพื้นที่นี้ถูกใช้เป็นที่ในการเผยแพร่ข้อมูลตอบสนองระบบทุนนิยม จึงมีการ forward รูป เมื่อคนได้รับ forward รูปบ่อยๆ ข้อสังเกตประการหนึ่งก็คือว่า พวกเขาไม่ออกไปงานนิทรรศการ สิ่งที่น่าวิตกคือบางครั้งนิทรรศการไม่อยู่ในเมืองไทย แต่อยู่ต่างประเทศ หายที่สุดแล้วเราแทบจะไม่รู้เลยว่ามียะไรที่เกิดขึ้นที่แกลอรีนั้นจริงๆ ปรากฏการณ์นี้สะท้อนให้เห็นว่า ภาพซึ่งเป็นข้อมูลทุกขุมมีความสำคัญเหนือตัวงานศิลปะที่เป็นปฐมภูมิ เมื่อไม่นานมานี้ สศร. จัดงาน *บางกอกกล้วยๆ* มีงานศิลปะจัดแสดง ปรากฏว่า สศร. ให้คนถ่ายรูปงานศิลปะด้วยโทรศัพท์มือถือ แล้วมีการให้รางวัล และมีการวิจารณ์ แต่สิ่งที่วิจารณ์คือภาพถ่าย ตัวงานศิลปะจึงเป็นเพียงสิ่งที่ถูกถ่าย โดยไม่มีใครกล่าวถึงตัวงานศิลปะ ประการสุดท้าย พื้นที่อินเทอร์เน็ตเป็นพื้นที่ที่ไร้พรมแดน ไม่มีขอบเขต ใครก็สามารถทำเว็บไซต์เองได้ เป็นพื้นที่ที่เราสามารถเพิ่มเข้าไปได้เอง แต่ปรากฏว่าอัตราการเพิ่มของพื้นที่ในอินเทอร์เน็ตค่อนข้างจะสวนทางกับอัตราของการเจริญเติบโตของพื้นที่ทางปัญญา หมายความว่าเรายังไม่ได้ใช้ศักยภาพของพื้นที่อินเทอร์เน็ตนี้อย่างเต็มที่

ในประเด็นเรื่องของสังคมศาสตร์การวิจารณ์นั้น อาจารย์อรอนงค์อ้างความหมายของสังคมศาสตร์การวิจารณ์ ที่อาจารย์เจตนา นาควัชระ ให้ไว้ สังคมศาสตร์การวิจารณ์เริ่มต้นจากทฤษฏีที่นักวิจารณ์ผลงานศิลปะในแง่ของสุนทรียภาพ โดยเชื่อมโยงงานศิลปะเข้ากับบริบทในสังคม และที่สำคัญการวิจารณ์นั้นต้องเป็นกิจสาธารณะ และอาจจะเป็นเสียงแห่งมโนธรรมของสังคม ดังที่รายงานไปแล้วว่าการวิจารณ์ที่เป็นลายลักษณ์อักษรนั้นค่อนข้างน้อยในช่วงนี้ และการวิจารณ์เชิงมุขปาฐะกลับเข้มข้นมาก แต่เราไม่สามารถนำมาใช้ได้ เพราะเกิดจากการฟัง และผู้ที่อยู่ในประชาคมศิลปะเชิงความคิดอยู่กันอย่างหลวมๆ เขามารวมกลุ่มสนทนากัน แล้วพวกเขาก็แยกย้ายกันไป ยิ่งไปกว่านั้น พวกเขาไม่ยินดีที่จะเปิดเผยตัว จึงทำให้นามอ้างอิงในงานวิจัยไม่ได้ ผู้วิจัยจึงอยากเสนอกลไกสองอย่างที่ก่อให้เกิดสังคมการวิจารณ์ในวงการทัศนศิลป์ หนึ่งคือความสัมพันธ์ระหว่างผู้สร้างศิลปะสื่อใหม่กับผู้รับ สองคือคนกลาง

เมื่อ 30 ปีที่ผ่านมา ศิลปินไทยไปศึกษาต่อที่ต่างประเทศ แล้วก็กลับมาพร้อมกับศิลปะสื่อใหม่ เช่น installation art, performance art, sound art, video art, interactive art, multimedia art เป็นต้น ข้อดีของศิลปะเหล่านี้คือให้อิสระกับศิลปินมากขึ้น เช่น อารยา ราษฎร์จำเริญสุข สมัยก่อนเธอใช้ภาพพิมพ์ในการสื่อ และสิ่งที่เธอกล่าวถึงมาอย่างต่อเนื่องยาวนานก็คือความตายของคนในครอบครัว งานของอาจารย์อารยาเป็นภาพพิมพ์สีต่างๆ บางครั้งจะเป็นเรื่องของร่างกาย ศพ แต่ตอนหลังเริ่มมีเทคโนโลยีใหม่เข้ามา คือวิดีโอ หมายความว่า อาจารย์อารยาใช้มโนทัศน์เดิม แต่ใช้รูปแบบใหม่ ก่อนหน้านี้หากถามว่าอารยาเอาศพเข้ามาแกลอรีได้หรือไม่ เจ้าของแกลอรีก็คงไม่อนุญาต แต่เป็นเพราะความสามารถของเทคโนโลยีที่ชื่อว่าวิดีโอ อาจารย์อารยาจึงสามารถนำภาพที่อาจารย์อารยาอ่านบทกวีให้ศพฟังไปอยู่ในแกลอรีได้ ดังนั้น ผู้ชมก็จะมีโอกาสรับรู้ว่าเป็นเรื่องความตาย นี่คือนิยามของรูปแบบของศิลปะสื่อใหม่ที่เข้ามา

อีกตัวอย่างหนึ่งก็คือผัดไทยของฤกษ์ฤทธิ์ ตีระวนิช หรือที่นาของอาจารย์สาครินทร์ เครืออ่อน งานของศิลปินสองคนนี้มีลักษณะของศิลปะสื่อใหม่ที่เข้ามาเปลี่ยนแปลงบทบาทการรับของผู้ชม ก่อนหน้านั้นงานจิตรกรรม ประติมากรรม หรือภาพพิมพ์เรียกร้องแต่กายภาพของผู้ชม โดยไม่ต้องมีการมีส่วนร่วมของผู้ชม ส่วนศิลปะสื่อใหม่ไม่เพียงแต่ต้องการกายภาพ แต่เขายังต้องการให้ผู้รับเข้าไปมีส่วนร่วมด้วย ในบางกรณีถึงขนาดว่าถ้าไม่มีผู้รับ งานชิ้นนั้นก็ล้มเหลว ยกตัวอย่างเช่นผัดไทย เป็นต้น ถ้าทำผัดไทยไปแล้วผู้ชมไม่ยอมกินก็ถือว่าไม่ประสบความสำเร็จ ลักษณะเช่นนี้เองที่ทำให้ผู้รับในปัจจุบันเริ่มมีอาการรุนแรงว่าจะรับงานอย่างไร

เพราะเกณฑ์ของผู้สร้างเริ่มแปลกใหม่ ช่องว่างระหว่างผู้รับกับผู้สร้างเริ่มกว้างขึ้น ผู้ที่จะทำหน้าที่ได้ดีคือคนกลาง ซึ่งมีอยู่หลายกลุ่ม อย่างไรก็ตาม คนกลางเหล่านี้ทำให้การวิจารณ์ออกมาเป็นไปในลักษณะของการเผยแพร่ข้อมูล คนกลางกลุ่มแรกที่มีบทบาทมากที่สุดก็คือเจ้าของทุนซึ่งเข้ามามีบทบาทในการกำหนดแนวเรื่อง บางกรณีถึงกับเลือกศิลปินและผลงาน กลุ่มที่สองคือภัณฑารักษ์ เมื่อประมาณ 10 ปีที่แล้วเรายังพอจะเห็นภัณฑารักษ์อิสระ แต่ปัจจุบันเศรษฐกิจตกต่ำ ภัณฑารักษ์จึงพึ่งสถาบันและเจ้าของทุน เพราะพวกเขาเองก็ต้องปรับตัวให้เข้ากับบริบทของสังคมเช่นกัน ทำให้พวกเขาต้องทำงานตอบสนองความต้องการของเจ้าของทุน ผู้วิจารณ์ที่มีความรู้ อย่างเช่นอาจารย์ก็ไม่ค่อยได้ทำหน้าที่ของตน เพราะบางทีก็กลัว ดังที่อาจารย์อวบสถานะเสนอให้สัมภาษณ์ว่า ก็คือว่าบางที่เป็นเรื่องของผลประโยชน์ นักวิจารณ์จึงไม่ต้องการไปขัดแย้งขัดขาใคร ส่วนผู้วิจารณ์ที่อยู่ในสื่อบางครั้งเป็นนักศึกษาที่เพิ่งจบใหม่ ก็อาจจะยังไม่มีชุดข้อมูลหรือชุดความรู้ที่จะอธิบายปรากฏการณ์ใหม่ของศิลปะร่วมสมัย สิ่งที่นักวิจารณ์เหล่านี้ทำได้ก็คือการสร้างคำเพื่ออธิบายภาพที่เป็นเพียงการบอกเล่ากำกวมเท่านั้นเอง บางครั้งตัวผู้วิจารณ์เองไม่มีอิสระหรือไม่รู้ว่าจะเขียนอย่างไร เพราะมีชุดข้อมูลไม่เพียงพอ รวมทั้งความสามารถในการใช้ข้อมูลมาเพื่ออธิบายงานศิลปะก็ยังไม่ดีนัก กลุ่มสุดท้ายคือกรรมการตัดสินงานประกวด ซึ่งไม่ใช่เจ้าของทุน แต่ก็เรียกว่าผูกขาดวงการศิลปะมานานพอสมควรในการกำหนดสุนทรียะว่างานลักษณะใดควรได้รางวัล และมักจะมีคำว่า "คำตัดสินของกรรมการถือว่าสิ้นสุด ไม่สามารถอุทธรณ์ได้" นั้นหมายความว่า การวิจารณ์ศิลปะหลังการตัดสินนั้นไม่มีผลต่อการตัดสินของกรรมการ

กล่าวโดยสรุป กลไกแรกที่ทำให้วงการทัศนศิลป์มีลักษณะเช่นนี้คือ ประการแรก ความสัมพันธ์ระหว่างผู้สร้างศิลปะสื่อใหม่ ผู้รับ และคนกลาง ความร่วมสมัยของงานทัศนศิลป์ไม่สอดคล้องกับความร่วมสมัยของการวิจารณ์ หมายความว่าศิลปินตั้งใจทำงาน พยายามหาอุปกรณ์ใหม่ๆ มาช่วยให้ตัวเองหาวิธีการในการแสดงออกและวิพากษ์วิจารณ์สังคม พยายามหาพื้นที่ที่จะแสดงผลงานของตัวเอง แต่การวิจารณ์ร่วมสมัยกลับไม่ถักทอเท่าที่ควร เนื่องจากเจ้าของทุนและ curator ใช้นิยามในการตั้งโจทย์ ทำให้ความร่วมมือของการวิจารณ์ทัศนศิลป์ไม่ถักทอเท่ากับความร่วมสมัยของตัวงานทัศนศิลป์ ซึ่งศิลปินได้แสดงให้เห็นแล้วว่าพวกเขามีความร่วมมือกับสังคม

ประเด็นสุดท้ายคือสุนทรียศาสตร์ในบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลง ในอดีตคนที่เป็นผู้กำหนดสุนทรียะดูเหมือนว่าจะเป็นศิลปิน เพราะศิลปินสร้างงานตามความต้องการของตน แต่ในปัจจุบันมีปัจจัยอื่นๆ เข้ามาช่วยศิลปินในการกำหนดสุนทรียะด้วย การที่สุนทรียะจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องมีทั้งผู้สร้างและผู้รับ เมื่อเกณฑ์ผู้สร้างกับเกณฑ์ผู้รับตรงกัน จึงเป็นสัญญาณว่าสุนทรียะเกิดขึ้นแล้ว แต่ปัจจุบันสุนทรียะเริ่มซับซ้อนขึ้น โดยปัจจัยหนึ่งคือการนำเสนอสุนทรียะของศิลปิน สอง คือ การรับสุนทรียะของผู้รับ และสามคือ สื่อ เทคโนโลยี และกลไกทางการตลาด ซึ่งอยู่ตรงกลางระหว่างผู้สร้างกับผู้รับ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ก่อนที่ผู้รับจะรับสุนทรียะได้ต้องผ่านขั้นตอนที่ซับซ้อน ตั้งแต่เจ้าของทุนกำหนดเรื่องและหัวข้อและตัวศิลปิน curator เองก็มีรสนิยมส่วนตัวในการเลือก ในการจัดเป็นนิทรรศการในแกลอรีก็ไม่ใช่เรื่องง่าย เพราะเจ้าของแกลอรีต้องเห็นพ้องด้วย วงการศิลปะเองก็เรียกร้องให้มีคนจัดการที่มีความเป็นมืออาชีพในระดับที่สูงมาก

ปัจจัยอีกประการหนึ่งคือความยากของตัวงานของศิลปะสื่อใหม่ ในอดีตกับศิลปะมี theme กลางๆ ว่าด้วยเรื่องความงาม และว่าด้วยเรื่องจิตใจมนุษย์ แต่ขณะนี้สุนทรียะของงานศิลปะสมัยใหม่นั้นเป็นเรื่องส่วนบุคคล การที่จะเข้าใจเรื่องส่วนตัวของอาจารย์อารยา ราษฎร์จำเริญสุข ก็จำเป็นจะต้องทราบภูมิหลังทางครอบครัวของศิลปินก่อน เช่น คุณย่าเสียชีวิตไปแล้ว นอกจากนี้ สุนทรียะยังมีลักษณะเฉพาะกลุ่มด้วยเช่นกัน และบางครั้งสุนทรียะก็ไม่ได้อยู่ที่ตัววัตถุ (object) อีกต่อไปแล้ว ในกรณีภาพพิมพ์นั้น สุนทรียะอยู่ที่ตัววัตถุ นั้นๆ ถ้าผู้ชมรับเกณฑ์บางอย่างได้ สุนทรียะก็เกิดขึ้น แต่บางครั้งสุนทรียะของศิลปะร่วมสมัยไม่ได้อยู่ที่ตัว

วัตถุ แต่อยู่ที่สิ่งที่อยู่รอบๆตัววัตถุนั้น ยกตัวอย่างงานที่ชื่อ ผัดไทย ของฤกษ์ฤทธิ์ ตีระวนิช สุนทริยะอยู่ที่ การรับรู้ของผู้ชม หากไม่มีประสบการณ์ของผู้รับในการรับประทานผัดไทยด้วยกัน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ ระหว่างตัวผู้รับกับกิจกรรม ระหว่างผู้รับกับผู้รับด้วยกัน สุนทริยะก็ไม่เกิด จะเห็นได้ว่าผู้ชมจะรับสุนทริยะ ได้ จำเป็นต้องผ่านกระบวนการที่ซับซ้อนมาก สื่อ เทคโนโลยี และกลไกที่อยู่ตรงกลางระหว่างตัวผู้สร้างกับตัว ผู้รับ ทำให้สุนทริยะในปัจจุบันมีลักษณะคล้ายกับการโฆษณา หมายความว่าทุกอย่างต้องกระชับฉับไวภายใน เวลาไม่กี่นาที ยกตัวอย่างเช่นรายการ สอนศิลป์ ซึ่งเป็นรายการที่สอนให้คนทำงานศิลปะภายในเวลา 5 นาที ได้ สื่อเหล่านี้เขาต้องตอบโจทย์ทุนนิยมให้ได้ เพราะเวลาเป็นเงินเป็นทอง เขาจำเป็นต้องทำให้ทุกอย่างรวบ รัด ในแง่นี้ อาจกล่าวได้ว่า รายการ สอนศิลป์ ทำให้สุนทริยะเป็นเรื่องเทคนิคและขั้นตอนที่มีวิธีการที่แน่นอน ผู้ชมไม่จำเป็นต้องค้นหาอะไรต่อไปแล้ว เพียงแต่ทำตามขั้นตอนที่สอนในรายการดังกล่าวก็ได้สุนทริยะแล้ว เมื่อสื่อใช้ทุนนิยมเป็นตัวตั้ง สิ่งหนึ่งที่จะตอบโจทย์ทุนนิยมก็คือเรื่องของปริมาณ เช่น การระบุถึงปริมาณผู้เข้า ชมงานในแต่ละวัน ทำให้คนรับข้อมูลอยากไปชมนิทรรศการนั้นบ้าง

ประเด็นสุดท้ายคือแนวทางในการพัฒนาสังคมศาสตร์การวิจารณ์ ซึ่งมีแนวทางสามแนวทาง คือ หนึ่ง ความรู้เป็นสิ่งสำคัญ จะต้องมีการพัฒนาความรู้ ซึ่งเป็นหน้าที่ของทุกฝ่าย แต่สถาบันการศึกษาควรจะ กระตือรือร้นที่สุด ประการที่สอง รัฐเองต้องสร้างนโยบายในการสร้างจิตสำนึกสาธารณะ ทำอย่างไรให้การ วิจารณ์เป็นกิจสาธารณะได้ สาม ประชาคมศิลปะน่าจะตระหนักถึงศักยภาพของพื้นที่อินเทอร์เน็ตว่าเป็นพื้นที่ ที่ให้อิสระในการที่จะใช้สร้างพื้นที่ประชาคมศิลปะที่ก่อปรด้วยปัญญามากขึ้น

ผู้เข้าสัมมนาดังกล่าวถามว่า คนที่จะวิจารณ์งานศิลปะอย่างน้อยต้องเป็นศิลปินด้วยกันหรือไม่ คนที่อยู่ ในสายอื่นจะสามารถวิจารณ์ได้หรือไม่

อาจารย์วันทนีตอบว่า ได้ อันที่จริงแล้วหากยึดหลักว่าการวิจารณ์คือกิจสาธารณะแล้วก็เท่ากับว่า เป็นการเปิดกว้างให้ทุกคนสามารถวิจารณ์ได้ และตัวของศิลปินเองก็ไม่ได้มีหน้าที่ที่จะวิจารณ์งาน เพราะ เป็นการนำเสนอประสบการณ์ส่วนตัว น่าจะเป็นโอกาสให้ผู้ชมเข้ามาวิจารณ์ ไม่ว่าจะสาขาใดก็ตาม อย่างไร ก็ตาม อาจจะเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับศิลปะทุกสาขาได้ เพราะว่าส่วนใหญ่ศิลปะแต่ละสาขาก็ไม่ค่อย ยอมรับการวิจารณ์ของผู้วิจารณ์ที่มาจากต่างสาขา

อาจารย์จักรพันธุ์ให้ความเห็นว่า จากที่ผู้วิจัยสาขาทัศนศิลป์รายงานว่า ประชาคมศิลปะประกอบไป ด้วยคน 3 กลุ่ม ได้แก่ ประชาคมเชิงพาณิชย์ ประชาคมเชิงความคิด และประชาคมที่ซ้อนเหลื่อมกัน เพราะ ผู้ที่อยู่ในประชาคมเชิงความคิดไม่ใช่คนในวงทัศนศิลป์เท่านั้น อาจจะมีด้านวรรณศิลป์และศึกษาศาสตร์ หรือ วงการอื่นรวมอยู่ด้วยก็ได้ ซึ่งการตั้งความหวังให้ประชาคมนี้เติบโตก็มีคำตอบอยู่แล้ว

คุณกมลวรรณกล่าวว่า จากคำถามที่ว่าคนนอกสาขาวิจารณ์งานทัศนศิลป์ได้หรือไม่ เมื่อเทียบเคียง กับประสบการณ์จากที่ได้ศึกษาในด้านวารสารศาสตร์และสังคมวิทยาด้วย ทำให้คุณกมลวรรณสนใจในเรื่อง การเคลื่อนไหวทางสังคม และได้ตั้งคำถามกับอาจารย์ผู้สอนวิชาดังกล่าวว่า NGOs กับนักสื่อสารเพื่อการ พัฒนาแตกต่างกันหรือไม่ อาจารย์ถามคำถามเดียวกันกลับมา เพราะโดยสายงานแล้วพวกเขาทำงานเพื่อ ขับเคลื่อนทางสังคมเหมือนกัน อาจารย์ตั้งข้อสังเกตว่าสิ่งที่ทำให้คนทั้งสองกลุ่มแตกต่างกัน คือ NGOs ไม่ใช่ นักวิชาการ เมื่อ NGOs พุดบางครั้งจึงไม่จับใจคนเท่านักวิชาการ ในทำนองเดียวกัน หากคนนอกที่ไม่ใช่ คนในแวดวงศิลปะแต่หาญกล้าที่เข้ามาวิจารณ์งานทัศนศิลป์ ก็อาจจะถูกคนที่อยู่ในวงการวิจารณ์โต้กลับจน ทำให้ไม่กล้าที่จะวิจารณ์ต่อไปก็ได้

อาจารย์วันทนีตอบว่าอาจจะเป็นลักษณะจากสาขาอื่นมากกว่า การวิจารณ์ของทัศนศิลป์เท่าที่ดูใน อินเทอร์เน็ต ศิลปินยังใช้อินเทอร์เน็ตในฐานะของผู้สร้างมากกว่าจะเอาไปใช้ในแง่ที่รับการวิจารณ์ ก็เลยยังไม่เคยเห็นกรณีนี้

อาจารย์จักรพันธ์ให้ความเห็นว่า ในเอกสารประกอบการสัมมนาของสาขาทัศนศิลป์ หัวข้อ 1.3 ที่เขียนเกี่ยวกับความรู้เรื่องการผันแปรของรูปแบบศิลปะและมีการนำเสนอศิลปะที่ส่งผลต่อการวิจารณ์ ย่อหน้า 2 ที่ระบุว่าศิลปะสื่อใหม่ให้อิสระแก่ศิลปินในการกำหนดกฎเกณฑ์ใหม่ แต่ไม่อธิบายว่ากฎเกณฑ์ใหม่คืออะไร เพราะฉะนั้นในท้ายที่สุดแล้วเมื่อโยกกับเรื่องประสบการณ์ของผู้ชม เพราะในโลกของศิลปะไม่ว่าจะสาขาใดก็ตาม หากสามารถควบคุมประสบการณ์ของผู้รับได้เบ็ดเสร็จแล้ว คำถามก็คือว่าจะยังเกิดศิลปะอยู่หรือไม่ ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าวิตกมาก เพราะเมื่อใดก็ตามที่มีความพยายามจะควบคุมกลไกของประสบการณ์ของผู้ชม สิ่งนั้นก็ไม่ใช่งานศิลปะ โดยข้อเท็จจริงแล้วศิลปะไม่ว่าสาขาใดก็ตามย่อมมีลักษณะปลายเปิดที่กระบวนการต่อจากนั้นคือการวิจารณ์ นอกจากนี้ อาจารย์จักรพันธ์เห็นว่า ผู้วิจัยกล่าวว่าเกิดอะไรขึ้นโดยที่ไม่อธิบายว่าปรากฏการณ์ศิลปะสื่อใหม่มีการใช้เกณฑ์อะไร

ผู้เข้าสัมมนาคณะหนึ่งอธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับงานผัดไทยของฤกษ์ฤทธิ์ ตีระวนิชว่า การพิจารณา งานผัดไทยงานเดียวคงจะไม่สามารถเข้าใจตัวงานได้ อันที่จริงแล้วศิลปะมีภาวะของการสังสมการพัฒนาทางความคิดของศิลปินแต่ละยุคที่มีผลต่อการสร้างงานของศิลปินในยุคปัจจุบัน รวมทั้งงานผัดไทยด้วย กล่าวโดยย่อก็คือ มียุคหนึ่งที่ศิลปะเน้นที่ตัววัตถุ เช่น งาน painting และประติมากรรม ต่อมาจึงเกิดยุคที่ศิลปินปฏิเสธตัววัตถุ (anti-object) ซึ่งเป็นการทำศิลปะโดยใช้สื่ออื่นๆ เช่น ผ้า หรือหัวผักกาดที่ไม่ได้เป็นวัตถุทางศิลปะ มาถึงอีกยุคหนึ่งศิลปินก็พัฒนาความคิดคือต่อต้านความคิดเดิมๆ ว่า ความจริงแล้วศิลปินไม่ใช่คนที่จะเสนอความคิดอย่างเดียว ศิลปะจะสมบูรณ์ได้ก็ต้องมีผู้รับเข้ามามีส่วนร่วมด้วย ซึ่งสมัยก่อนผู้รับเป็นผู้รับสารจากศิลปินฝ่ายเดียว ในแง่นี้ งานผัดไทยจึงเป็นการใช้พื้นที่ของห้องแสดงศิลปะ เพื่อให้ผู้คนมาคุยกันมาเสพการพบปะสังสรรค์กันและมีส่วนร่วมในงานมากขึ้น คือ ไม่ได้ให้งานศิลปะเป็นตัววัตถุที่คนจะจับต้องได้ หากแต่เป็นการนำเสนอประสบการณ์ร่วมในขณะนั้น

อาจารย์รัตนฤทัย กล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นการที่คนมาอยู่ในชุมชนเดียวกันก็เป็นศิลปะหรือ เพราะมีการปะทะสังสรรค์กันใช่หรือไม่ เราไม่ได้กำลังกล่าวถึงเรื่องความงามหรือ หรือตีความว่าเมื่อเรากล่าวถึงอาหารความเป็นศิลปะของอาหารอาจจะอยู่ที่กระบวนการทำ รสชาติและ หน้าตาของมัน ศิลปินเจ้าของงานดังกล่าวคิดจากมโนทัศน์นี้ใช่หรือไม่

อาจารย์จักรพันธ์กล่าวว่า หากจะกล่าวถึงเรื่องว่าความผันแปรของรูปแบบศิลปะที่มีผลต่องานวิจารณ์ ก็จำเป็นต้องมองย้อนกลับไปยังประวัติศาสตร์อันยาวไกล 60 - 80 ปี ซึ่งจะเห็นได้ว่ารูปแบบทางศิลปะได้มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา หากย้อนกลับไปที่ศึกษาในช่วงที่ศิลปะ abstract เจริญเติบโตขึ้นมาในสังคมไทย คำถามก็คือมีการยอมรับในช่วงเวลานั้นและเข้าใจศิลปะรูปแบบดังกล่าวหรือไม่ คำตอบก็คือในแง่ของรูปแบบที่ถูกนำมาเสนอนั้น การสร้างงานศิลปะก่อให้เกิดความสับสนและความแปลกใจอยู่ตลอดเวลา เพราะความแปลกและความใหม่ดูเหมือนจะเป็นสิ่งที่ติดมากับสิ่งที่เราเชื่อว่าเป็นความกล้าที่จะสร้างสรรค์ หากนำคำ 3 คำไปผูกไว้ร่วมกัน คือ “การสร้างสรรค์” “ความใหม่” และ “คุณค่า” แล้วการวิจารณ์ตามไม่ทัน 3 ลักษณะนี้ก็จะไม่เกิดความกระจ่าง เพราะฉะนั้นสิ่งที่ต้องการพูดว่า สื่อใหม่ที่เกิดขึ้นนี้ให้อิสระแก่ศิลปินมากขึ้น โดยกล่าวว่ากำหนดกฎเกณฑ์ใหม่ แล้วไม่อธิบายว่ากำหนดกฎเกณฑ์ใหม่อย่างไรก็จะนำไปสู่ความสับสน ในกรณีของฤกษ์ฤทธิ์ ตีระวนิช ดังที่ผู้เข้าสัมมนาท่านหนึ่งกล่าวไปแล้วว่า เมื่อก่อนคุณค่าของศิลปะอยู่ในตัวงาน แต่ต่อมาคุณค่าถูกเปลี่ยนไปอยู่ในประสบการณ์ของผู้ชม ซึ่งวันข้างหน้าอาจจะเปลี่ยนไป

อีกก็ได้ ประเด็นสำคัญก็คือ ใครได้ชี้ให้เห็นว่าสิ่งที่ถูกเข้ามาแล้วกลายมาเป็นรูปแบบใหม่นี้ เบื้องหลังของการที่รูปแบบนี้ถูกนำเสนอคืออะไร เพราะเหตุใด ถ้าอธิบายประเด็นดังกล่าวได้ก็จะเข้าใจ แต่ถ้ายอมรับอย่างเบ็ดเสร็จว่ารูปแบบใหม่นี้คือสุนทรียภาพจะไม่มีวันเข้าใจ ถ้ามองกลับไปทีเจื่อนไขก่อนก็จะเห็นได้ว่าเกิดอะไรขึ้น ดังที่ผู้เข้าสัมมนาท่านหนึ่งกล่าวว่าศิลปะรูปแบบใหม่นี้ปฏิเสธสิ่งที่มีมาก่อนหน้า คำถามก็คือว่าศิลปะใหม่จะต้องปฏิเสธสิ่งที่มาก่อนหน้าอยู่เรื่อยๆ กระนั้นหรือ

อาจารย์เจตนาเห็นว่าศิลปะแนวใหม่ต้องการพลวัตของชีวิตในชุมชน ในประชาคม ที่เสริมความคลัก และความมีชีวิตชีวาต่อกัน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของปฏิกิริยาที่ว่า เมื่อก่อนนี้ศิลปะเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ และก็ไม่ได้อ้าใจ ผู้ชมได้แต่มองเท่านั้น หลักการของยุคใหม่ก็คือว่า ผู้รับนั้นไม่ใช่เป็นผู้รับที่เป็นฝ่ายรับ (passive) แต่อยากจะทำให้ผู้รับมีส่วนร่วม โดยเรียกว่า participatory art แม้จะยอมรับว่า มโนทัศน์ (concept) เหล่านี้น่าสนใจ แต่สิ่งที่อาจารย์เจตนาตำหนิศิลปะเหล่านี้อยู่ตลอดเวลา ก็คือว่า พวกเขาเล่นกับมโนทัศน์โดยไม่สนใจเรื่องฝีมือ ศิลปะอย่างนี้ไม่ต้องใช้ฝีมือก็ทำได้ งานผัดไทยที่กล่าวถึงในที่นี้อาจจะเป็นผัดไทยที่กินไม่ลง ในทำนองเดียวกัน วิดีโอเรื่องอ่านทำนองเสนาะให้ศพฟงของอาจารย์อารยา ราษฎร์จำเริญสุข น่าสนใจก็เพราะว่าอาจารย์อารยาอ่านทำนองเสนาะไม่เป็น ความแปร่งเพี้ยนนั้นทำให้น่าสนใจ ถ้าอาจารย์เรื่องอุไร กุศลสย ไปทำอย่างเดียวกันบ้าง แล้วอ่านให้ไพเราะเสียจนจับใจ ผู้ชมก็จะลืมเรื่องศพไป แต่จะติดต่อกับการอ่านทำนองเสนาะนั้น แต่ศิลปะสื่อใหม่ที่เรียกกันว่า performance art ไม่ต้องการเช่นนั้น เพราะสิ่งเหล่านั้นเป็นเพียงเครื่องเคียงเท่านั้น performance art คือสิ่งซึ่งศิลปินที่ไม่ได้รับการฝึกฝน (training) อาสาเข้ามาแสดง (perform) อาจารย์เจตนาจึงเรียกว่า "ศิลปะใคร่แสดง" ซึ่งทำให้หลายคนไม่พอใจ ต่างจาก performing arts ผู้ที่จะขึ้นไปเล่นละครได้นั้นต้องมีมาตรฐานสูงมาก ในเยอรมนี กว่าที่จะขึ้นละครเวทีได้อย่างสมบูรณ์ก็ต้องเรียนการแสดงในสถาบันชั้นสูงถึง 5 ปี แต่ performance art ถือความคิดเป็นใหญ่ และบางครั้งก็ต้องถามก็คือว่าใครเป็นผู้กำหนดกติกา ว่ากติกาเป็นอย่างไร ถ้าไม่มีกติกา จะดีหรือไม่ ในกรณีของผัดไทยนั้น สมมติว่าผู้ชมเล่นด้วย คือเมื่อได้รับแจกผัดไทยแล้วถูกใส่ศิลปิน เขาจะยอมรับได้หรือไม่

อาจารย์เจตนา ยกตัวอย่างละครเยอรมันเรื่องหนึ่ง ซึ่งนักแสดงขึ้นไปบนเวทีแล้วก็ด่าคนดูอย่างสาหัสเสียเลยทีเดียว ในการแสดงรอบแรกนั้น ผู้ชมนึกว่าเป็น participatory art พวกเขาจึงขึ้นไปบนเวทีด้านนักแสดง ผู้กำกับการแสดงออกมาไล่คนผู้ชม โดยให้เหตุผลว่า ผู้ชมทำผิดกติกา เพราะนี่เป็นละครสำหรับนักแสดงบนเวทีเท่านั้น ผู้ชมไม่มีสิทธิ์จะพูด ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่น่าจะยอมรับได้ ถ้าจะเป็นธรรมเนียมผู้กำกับก็น่าจะรับปฏิกิริยาของผู้ชมในฐานะที่เป็น participatory art จากฝั่งฝ่ายผู้ชมได้ ปรัชญาการณนี้สะท้อนให้เห็นว่า สังคมตะวันตกมีอะไรบางอย่างที่ไม่เสร็จจริง เพราะถ้าเสร็จจริงต้องปล่อยให้ผู้ชมมีส่วนร่วมได้ แตกต่างจากศิลปะพื้นบ้านไทยที่เื่อนกันด้วยปัญญา แม้ว่าจะมีเรื่องหยาบบ้างก็ยอมรับได้ ทั้งนี้ ไม่ได้หมายความว่าเอาความหยาบเป็นเครื่องมือในการวัด แต่เอาเรื่องความสามารถในการใช้ความแหลมคมทางภาษา ในแง่นี้ เราจึงเห็นอกว่าตะวันตกมานานแล้ว รวมทั้งดนตรีไทยที่ผู้เล่นเื่อนกันด้วยกลเม็ดเด็ดพราย ซึ่งต้องการฝึกฝนเป็นสิบปีด้วยการตื่นเช้าตั้งแต่ตีสามตีระนาดตั้งแต่ยังไม่เห็นราง ไม่ใช่ว่าใครก็ได้ที่มีความคิดอย่างเดียว แต่ไม่มีฝีมือในการแสดง อาจารย์เจตนาให้ข้อคิดว่า トラบใดที่ทั้งเรื่องฝีมือ トラบนั้นศิลปะนั้นเป็นสิ่งที่น่าสงสัย トラบใดที่ฝ่ายผู้สร้างเป็นผู้ตั้งกติกาเพียงฝ่ายเดียว ไม่ยอมรับกติกาของคนอื่น สิ่งนั้นก็คือพันธุนาการของศิลปะ ไม่ใช่การเบ็ดเสร็จ

อาจารย์จักรพันธ์กล่าวว่า รูปแบบศิลปะสื่อใหม่เป็นการนำวาทกรรมตะวันตกเข้ามาใช้ การปฏิเสธศิลปะที่มีมาก่อนหน้าไม่ได้เป็นบริบทของสังคมไทยเลย จะเห็นได้ว่า สิ่งที่เราเรียกว่า สุนทรียภาพเป็นเรื่องของการเสนอแล้วมีผู้รับ เพราะฉะนั้นกรณีของผัดไทยถ้าแสดงในพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์ในเรื่องที่ผัดไทยจะ

กลายเป็นของแปลก ในกรณีเช่นนี้ผัดไทยก็จะไม่ประสบความสำเร็จในกรณีของไทย เมื่อศิลปินคนเดียวกันทำงานในเมืองไทยก็จะไม่ทำงานชิ้นนี้ แต่ต้องเลือกบริบทใหม่ ด้วยเหตุนี้สิ่งที่เรียกว่าประสบการณ์ของผู้รับเมื่อจะถูกนำมาใช้ในเมืองไทยจึงต้องระมัดระวังสูงมากกว่า สัมพันธ์กับสิ่งที่เรียกว่าประสบการณ์ทางศิลปะของผู้รับระดับใด หรือว่าจะเล่นในพื้นที่ใดที่คนพร้อมจะเล่นด้วยและพร้อมจะเข้าใจเรื่องนี้ด้วย

อาจารย์สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร ตั้งข้อสังเกตว่า participatory art คือรูปแบบที่ต้องการดึงให้คนดูเข้าไปมีส่วนร่วมก็จะกลายเป็นงานศิลปะที่ไม่ใช่เป็นงานของผู้สร้างอย่างเดียวใช่หรือไม่ เป็นไปได้หรือไม่ที่เขาสร้างลักษณะอย่างหนึ่งที่ต้องการจะสร้างให้เห็นว่า ชีวิตก็คือศิลปะ ชุมชนของคนที่มาวมกันทั้งหมดนี้คือความงาม ไม่ว่าปฏิสัมพันธ์ของผู้คน หรือการกระทำกิจกรรมร่วมกัน จะบอกว่าชีวิตเองก็คือความงามหรือศิลปะใช่หรือไม่ คำตอบนี้มาจากข้อพิจารณาจากเรื่องสั้นของปราบดา หยุ่น เรื่องหนึ่ง ซึ่งน่าจะตีความได้ว่าในที่สุดชีวิตก็คือศิลปะและความงาม

อาจารย์เจตนา กล่าวว่าในแง่ของสุนทรียศาสตร์สมัยใหม่ไม่พูดกันเรื่องคำว่า “ความงาม” แล้ว มีคนอยู่กลุ่มหนึ่งซึ่งอาจารย์เจตนาเขียนไว้ในนิยามคำสำคัญในเอกสารประกอบการสัมมนาว่า เมื่อก่อนใช้คำว่า the fine arts แต่ปัจจุบันใช้ว่า the no longer fine arts เพราะฉะนั้นศิลปะจึงเป็นเรื่องของการสร้างประสบการณ์ที่สามารถสร้างความประทับใจได้ ถ้าสร้างประสบการณ์ที่เป็นที่ประทับใจได้ถือว่าเป็นศิลปะ แต่ว่างามไม่งามนั้นไม่รู้ อย่างไรก็ตาม การสร้างงานแนวนี้จะต้องมีความพอเหมาะพอดี โดยที่ไม่ทำเกินไป เช่น การเอามีดโกนกรีดตัวเองแล้วนอนบนน้ำแข็งเป็นชั่วโมง การสูบลือดตัวเองแล้วมาปั้นเป็นศีรษะ หรือการจ้องถ่ายวิดีโอตอนที่สุนัขแล้วร้องอย่างโหยหวนก่อนตาย ซึ่งเคยจัดแสดงที่หอศิลป์ แล้วอาจารย์เจตนาวิจารณ์งานดังกล่าวอย่างรุนแรง จนฝ่ายผู้จัดวิจารณ์ว่าเป็นการดูถูกศิลปิน ทั้งที่มีได้เป็นเช่นนั้น เพราะอาจารย์เจตนาเพียงแต่บอกว่าผลงานเหล่านั้นเป็นความสับสนระหว่างความโหดเหี้ยมทางปรัชญากับความโหดเหี้ยมทางกายภาพ และศิลปินที่แสดงออกแต่เฉพาะระดับของกายภาพแต่ไปไม่ถึงระดับของความคิดและปรัชญา คือศิลปินที่ตื่นขึ้น

อาจารย์สุวรรณา กล่าวว่า เนื่องจากไฉยีนคณะผู้วิจัยกล่าวถึงเรื่องการที่อาจารย์อารยาอ่านกวีนิพนธ์ให้ศพฟัง ทำให้นึกถึงประสบการณ์ในการชมงานศิลปะนั้นครั้งแรกเกิดความรู้สึกว่ามีความสยองอยู่ในตัวงาน และทำให้นึกถึงภาพยนตร์สารคดีเกี่ยวกับเรื่องพิธีกรรมความตายของทิเบตที่มีการนำศพนอนหันหลังเหมือนกับนอนหลับ แล้วมีคนมาอ่าน Book of the death เขาต้องการให้เห็นว่าปกติวิสัยเป็นเช่นนี้ เหมือนคุณย่าคุณยายสมัยก่อนที่ต้องให้ลูกหลานมาอ่านหนังสือให้ฟัง อย่างไรก็ตาม ความรู้สึกในขณะชมภาพยนตร์ไม่ใช่ความกลัวไม่ใช่ความสยอง แต่เป็นความประทับใจประทับใจอะไรบางอย่างในภาพที่นอนหันหลังประหนึ่งว่าไม่ได้ตาย แล้วคนที่มาอ่านคืออ่านถ้อยคำที่จะบอกว่าโลกเป็นอย่างไร เมื่อมาฟังเทียบการสร้างและการรับศิลปะนี้แล้วนึกถึงที่อาจารย์เจตนา กล่าวว่า เขาไม่ได้เรียกศิลปะในลักษณะนี้ว่า the fine arts อีกต่อไป เขาเรียกว่า the no longer fine arts และศิลปะคือความประทับใจ ทำให้ย้อนนึกไปถึงคำที่พระยาอนุมานราชธนเคยใช้ในหนังสือของท่านที่ท่านใช้คำว่าอารมณ์สะเทือนใจ ซึ่งน่าจะเป็นคำอธิบายว่าศิลปะทำให้เกิดความสะเทือนขึ้นในใจของเรา คำนี้น่าจะเป็นคำที่ใช้ในกรณีนี้ได้ แทนที่จะใช้เรื่องความงาม เพราะก็จะมีปัญหาได้ว่าศิลปะสมัยนี้บางครั้งก็ไม่ได้เอาความงามมาเป็นตัวตั้ง

ต่อจากนั้น อาจารย์สุวรรณาเรียนเชิญอาจารย์เจตนา นักวิจัยอาวุโสของโครงการตั้งข้อสังเกตปิดท้ายการสัมมนา

ศ.ดร.เจตนา นาควัชระ ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับการสัมมนา

อาจารย์เจตนา กล่าวว่าประเด็นจากการสัมมนาในครั้งนี้น่าให้พูดทั้งหมดคงใช้เวลาเป็นชั่วโมง แต่จะเลือกเป็นบางประเด็น

การรายงานในช่วงเช้า อาจารย์สุวรรณาได้เกริ่นไว้แล้วว่าโครงการภาค 1 ภาค 2 ภาค 3/1 ภาค 3/2 เป็นโครงการที่ต่อเนื่องกัน กล่าวคือ ผู้วิจัยคิดต่อเนื่อง และค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งต้องขอชมเชย สกว. ผู้ให้ทุนสนับสนุน ไม่มีเจ้าของทุนที่ไหนจะทำเช่นนี้ เพราะเสี่ยงต่อการที่เราทำไม่สำเร็จ คือเขาไม่ถามล่วงหน้าว่า โจทย์การวิจัยเป็นอย่างไรแล้วจะทำอะไร กำหนดแต่เพียงว่าหกเดือนรายงานหนึ่งครั้ง แล้วก็เขาเชื่อใจว่าเราทำสำเร็จ โดยที่ไม่ถามเรื่องระเบียบวิธีวิจัย ศ.นพ.วิจารณ์ พานิช ก็คือผู้อำนวยการ สกว. คนก่อน คนที่ตามท่านมาก็ดำเนินนโยบายในทางที่ใกล้เคียงกัน นั่นก็คือ ถือว่างานวิจัยไม่ใช่ว่าการแสวงหาคำตอบตามโจทย์อย่างเดียว แต่งานวิจัยเป็นการแสวงหาระเบียบวิธีในการแสวงหาคำตอบด้วย หมายความว่าไม่ได้ให้ความสำคัญกับต้นทางและปลายทางเท่านั้น ปลายทางก็มีความสำคัญด้วย จนในที่สุด ศ.นพ.วิจารณ์ พานิช กล่าวว่า โครงการฯสร้างระเบียบวิธีวิจัยขึ้นมาเอง ซึ่งนักวิจัยอื่นส่วนใหญ่ไม่ทำเช่นนี้ นั่นก็คือการเรียนไปทำไป ดูสิ่งซึ่งเกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน และพยายามจะอธิบายสิ่งเหล่านั้น เมื่ออธิบายปรากฏการณ์หลายๆ อย่าง ไปสักพักหนึ่ง ในที่สุดก็จะได้ทิศทางว่านี่คือระเบียบวิธีที่จะอธิบายโจทย์เหล่านั้นได้

บางครั้งแทนที่โครงการฯจะตั้งโจทย์ให้กับตนเอง ก็ตั้งโจทย์ให้กับศิลปิน เช่นการขอให้ศิลปินสร้างงานขึ้นมาที่พ้องกับโจทย์ที่ตั้งไว้ มีอาจารย์คนหนึ่งซึ่งเป็นนักแต่งเพลงสมัยใหม่บอกว่า ดีใจมากที่โครงการฯ เป็นกลุ่มแรกในชีวิตเขาที่มาคอมมิชชั่น หรือมอบหมายให้เขาสร้างงานขึ้นมา ทั้งที่โครงการฯให้ค่าตอบแทนแค่ 5,000 บาท ไม่มีศิลปินคนใดที่จะยอมทำงานให้ด้วยเงิน 5,000 บาท แต่เป็นเงินภาษีอากรของราษฎรเงิน 5,000 บาทที่ให้เขาไปก็เหมือนกับเป็นเงินกันเอง แต่เป็นกำลังใจมหาศาลในที่สุดเขาก็พยายามทำโจทย์ให้กับโครงการฯ ตั้งแต่นั้นมาศิลปินคนนั้นก็ไปแต่งเพลงจนก้าวหน้าไป เขาเขียนงานไว้แล้วเกี่ยวกับเรื่องเงาะป่า เป็นการนำ เงาะป่า มาแสดงใหม่ มีการผสมระหว่างดนตรีไทยกับดนตรีสากล มีการขับเป็นทำนองเสนาะ โครงการฯไปหากลุ่มนักแสดง โดยบอกว่าให้คิดโจทย์ต่อจากนักดนตรีได้หรือไม่ คือ จาก *ป่าช้าโก* ไปสู่ *ป่าคอนกรีต* เมื่อได้ฟังพวกเขารู้ทันทีว่าจะนำพระราชนิพนธ์เรื่อง เงาะป่า ของรัชกาลที่ 5 ไปคิดต่อให้เข้ากับสังคมในบริบทสมัยใหม่ ในที่สุดความเบ่งบานที่เกิดขึ้นเหล่านี้แทนที่จะเป็น participatory art ก็กลายเป็น participation คือ การร่วมมือกันระหว่างนักวิชาการกลุ่มหนึ่งกับศิลปินอีกเป็นจำนวนไม่น้อยเลยที่อาสาเข้ามาเล่นกับเราด้วยความสนุกสนาน โดยได้เงินน้อยมาก ภาษาอังกฤษเรียกว่า chicken feed แปลว่าอาหารไก่ชนิดเดียวเท่านั้น

สิ่งที่โครงการฯทำแล้วและคิดว่าเป็นความสำเร็จนั้นก็คือ เป็นการสร้างประชาคมที่มีความสนใจร่วมกัน และการทดลองอย่างต่อเนื่อง เพื่อหาระเบียบวิธีการวิจัย อาจารย์เจตนาเห็นว่าเรื่องระเบียบวิธีที่จะไปเจาะประสบการณ์ใหม่ในโลกของไซเบอร์ ไม่รู้จะไปหาตำราจากที่ไหนมา แล้วนักวิจัยรุ่นใหม่กลุ่มนี้ก็จะช่วยกันคิดหาวิธีที่จะเจาะลงไปข้อมูลเหล่านั้นแล้วก็หาคำตอบ อาจารย์เจตนาเห็นว่า พวกเขาได้คำตอบในระดับหนึ่ง ยังไม่ใช่ระดับสุดท้าย แต่ในขณะเดียวกันพวกเขาก็มีระเบียบวิธีวิจัยที่ควรจะเป็นที่กไว้ด้วยว่าระเบียบวิธีวิจัยที่ใช้นั้นเป็นอย่างไร เพราะว่ามีทดลองผิดลองถูกอยู่มาก บางครั้งเจาะไปแล้วก็ไม่ได้คำตอบ บางครั้งเจาะไปแล้วก็ได้คำตอบ บางครั้งคำตอบก็มาโดยที่ไม่ได้คาดคิด

อีกเรื่องหนึ่งที่โครงการฯดำเนินไปแล้ว ซึ่งถือว่าเป็นการคิดอย่างต่อเนื่องและการลองผิดลองถูก นั่นก็คือ กรณีศึกษาของเรา แน่ใจได้อย่างไรว่า เมื่อเลือกบุคคลนี้ เลือกงานนี้มาเป็นกรณีศึกษาแล้วจะได้คำตอบ ไม่ใช่คำตอบที่อธิบายงานนั้น ไม่ใช่คำตอบที่อธิบายเฉพาะนักประพันธ์คนนั้นศิลปินคนนั้น แต่เป็น

คำตอบที่จะไปอธิบายปรากฏการณ์อื่นๆ ได้ด้วย การวิจัยส่วนหนึ่งภาษาอังกฤษใช้คำว่า ต้องคมหรือคลำทางไป ราวกับรู้ได้ด้วยสัญชาตญาณ ซึ่งอาจารย์เจตนาใช้คำว่า “คมไป” ภาษาอังกฤษใช้คำว่า serendipity หมายความว่าไม่ใช่ใครก็ได้ แต่ต้องเป็นผู้ที่มีประสบการณ์มาในระดับหนึ่ง ทำวิจัยต่อเนื่องมานานแล้ว เมื่อคุณครูศึกษาแล้วก็รู้เบื้องต้นก่อนว่า กรณีศึกษานั้นจะให้คำตอบ และการที่จะไปกับข้อมูลนี้จะได้อะไรที่เกินไปจากตัวกรณีศึกษานั้น การที่สาขาวรรณศิลป์เลือกนักเขียน 3 คนมาเป็นกรณีศึกษา คำตอบที่ได้ไม่ใช่คำตอบที่อธิบายงานของนักเขียน 3 คนนี้เท่านั้น แต่เป็นการอธิบายปรากฏการณ์อะไรที่กว้างไปกว่านั้น เช่น เรื่องนวัตกรรม ในที่สุดคำ กลไกในการสร้างนวัตกรรมนั้น เป็นกลไกที่เราดูแล้วไม่ใช่มาใช้มาอธิบายแต่เฉพาะ 3 คนนี้เท่านั้น แต่จะไปอธิบายคนอื่นได้ด้วย ในเรื่องกรณีศึกษานั้นคงจะไม่มีตำราเล่มใดที่ชัดเจนที่บอกว่า จะใช้กรณีศึกษาอย่างไรจึงจะอธิบายปรากฏการณ์ที่กว้างออกไปได้ แต่ว่าต้องอาศัยประสบการณ์

ในประเด็นเรื่องของความร่วมมือนั้น ตัวอย่างที่นำมาในที่นี้ค่อนข้างจะชัดเจนอยู่ว่า ความร่วมมือในที่นี้เป็นความร่วมมือที่อธิบายปรากฏการณ์ ไม่ใช่ปรากฏการณ์ทางศิลปะเท่านั้น แต่เป็นปรากฏการณ์ที่ไปพ้องกับกระแสใหม่ๆ ของยุคกับความรู้สึกร่วมที่มีอยู่ในสังคม ส่วนหนึ่งเป็นเรื่องที่สะท้อนโลกาภิวัตน์ แต่การนำผัดไทยมาเป็นกรณีศึกษานั้นอาจจะยังไม่เหมาะสม เพราะแคบเกินไป จึงมีความจำเป็นต้องหากรณีศึกษาที่กว้างไปกว่านั้น โจทย์คือเรื่องของประสบการณ์ร่วมสมัย การเลือกตัวอย่างมาเป็นลักษณะที่ร่วมสมัยเช่นนี้ดูง่ายเกินไป และน่าจะเลือกกรณีศึกษาที่ไม่ค่อยจะชัด และมีลักษณะข้ามแดนเป็นเรื่องง่ายในการเลือกปราบดา หยุ่น แต่การเลือกองค์กร กัลยาณพงค์เป็นกรณีศึกษานั้นท้าทายกว่า เพราะเขามีความร่วมมือ ในขณะที่เดียวกันเขามีรากมาจากอยุธยาตอนกลาง แต่ในที่สุดเขาสามารถจะสื่อความกับคนร่วมสมัยและมีนวัตกรรมได้ด้วย

โครงการวิจัยที่ผ่านมา เน้นเรื่องมนุษย์สัมพันธ์มนุษย์ จึงนำยีนดัดที่พบว่า การวิจัยเรื่องพื้นที่อินเทอร์เน็ตนั้น สุดท้ายแล้วความสัมพันธ์โลกไซเบอร์ก็นำไปสู่ชาลอง เหมือนกับกลุ่มคนที่เจอกันที่เมืองปารีส เมื่อศตวรรษที่ 17 โดยมีคุณนายที่เป็นหญิงหม้ายเป็นหัวหน้าในการตั้งชาลองขึ้น เพราะเธอเหงาจึงเชิญพวกศิลปินมา ในที่สุดศิลปินมาคุยกันไปคุยกันมาเลยตั้งเป็นทิศทางร่วมกันทำให้เกิดแนวใหม่ เช่นเดียวกับศิลปินทั้งหลายที่นั่งชุมนุมกันที่คาเฟ่แห่งหนึ่งที่เมืองซูริค คุยกันไปเป็นปี จนในที่สุดก็เลยสร้างกลุ่มดาดา (Dadaism) ขึ้นมาได้ เช่นเดียวกับ WThe Minglee the model” ที่ทำนอกระยะ คือ องค์กร กัลยาณพงค์ กับทำนอกระยะ คือ หม่อมเจ้าจันทร์จิรายุ รัชนี้ มาสนทนากันที่ร้านมิ่งหลี่เป็นระยะเวลายาวนาน นั่นคือมนุษย์สัมพันธ์มนุษย์ การที่มนุษย์ให้อำนาจให้อำนาจความเป็นมนุษย์และยังไม่ทิ้งหลักการดังกล่าวเสียทีเดียวก็แสดงว่าแดนกลางที่เป็นส่วนทับซ้อนระหว่างประสบการณ์เดิมที่เน้นเรื่องมนุษย์สัมพันธ์มนุษย์ กับประสบการณ์ที่ไม่ใช่ประสบการณ์จริง หรือโลกเสมือนจริง ก็ยังไม่ได้ปฏิเสธกันเสียโดยสิ้นเชิง

ในประเด็นเรื่องบทบาทของผู้รับนั้น ผู้รับมีความสำคัญมากขึ้นในฐานะที่ว่า จะเป็นตัวที่กำหนดศิลปินว่าให้ทำอะไร ครั้งหนึ่งมีผู้ตั้งทฤษฎีเกี่ยวกับเรื่อง the implicit reader หรือผู้อ่านที่มีอยู่ในใจผู้แต่ง ขณะนี้ไม่ใช่เช่นนั้นแล้ว ขณะนี้เกิดการตอบโต้ได้อย่างทันควันในโลกของไซเบอร์ ผู้รับสร้างผลกระทบโดยตรงต่อผู้สร้างได้ สนทนาโต้ตอบ บอกว่าชอบหรือไม่ชอบ ยิ่งไปกว่านั้น ยังแนะนำเสียด้วยว่าควรจะแก้ อย่างนั้น ซึ่งผู้สร้างงานจะเชื่อก็ได้ไม่เชื่อก็ได้ เพราะฉะนั้นบทบาทของผู้รับจึงมีมากขึ้นทุกที และในที่สุดศิลปินก็ไม่สามารถที่จะปฏิเสธได้ อย่างไรก็ตามแต่ไรศิลปะการแสดงก็มีผู้รับอยู่ตรงหน้า และศิลปินที่ดีเขาจะ แสดงงานขึ้นเดียวกันไม่เหมือนกันเลยแต่ละครั้ง เยฮูดี เมนูอิน นักไวโอลินผู้ยิ่งใหญ่คนหนึ่งบอกว่า “I can feel my audience.” ถ้าเล่นในห้องอัดเสียงนี้ท่านเล่นไม่ได้ดีสักที จะต้องมาอัดเสียงตอนที่ท่านเล่นจริงๆ แม้ว่าจะมีข้อผิดพลาดไปบ้างก็ตาม เพราะท่านคิดว่าการเล่นครั้งนั้นเป็นการแสดงที่ท่าน

ตอบสนองจากความคาดหวัง และผู้ฟังที่นั่งอยู่ตรงนั้นมืออะไรที่สือกันในลักษณะมนุษย์สัมผัสมนุษย์ แต่ว่าโลกสมัยใหม่ ภาพยนตร์เป็นศิลปะที่เป็นความสำเร็จที่ยิ่งใหญ่ของศตวรรษที่แล้ว แม้จะเป็นประสบการณ์ทุกขุมก็ตาม แต่ก็ยังเป็นประสบการณ์ทุกขุมที่สร้างอารมณ์สะท้อนใจได้อย่างดีมาก

เรื่องของการถ่ายโอนระหว่างชนบททั้งหลายซึ่งเริ่มต้นด้วยมุขปาฐะผ่านจากลายลักษณ์ไปสู่โลกเสมือนจริง เด็กรุ่นใหม่อาจจะมีความรู้ที่ผูกอยู่เฉพาะโลกเสมือนจริง หากมีประสบการณ์ที่ผ่านมาจากโลกทั้งสาม ได้แก่ มุขปาฐะ ลายลักษณ์ และเสมือนจริง หรือให้คนที่จัดเจนอยู่ในประสบการณ์ทั้งสามโลกได้เรียนรู้ซึ่งกันและกันและสร้างความมั่งคั่งให้แก่กัน การวิจารณ์จะเจริญรุ่งเรืองมากกว่าการที่จะไปผูกตัวอยู่กับรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง

อาจารย์เจตนาเห็นว่า ประเด็นที่คุณอรพินท์พูดเน้นถึงเรื่องการแสดงออกนั้น สิ่งที่น่ากลัวที่สุดก็คือว่า การโหยหาที่จะแสดงออก และยังมีโลกไซเบอร์ที่มีการแสดงออกได้อย่างเสรี จนกระทั่งเด็กอายุ 13 ก็ประสบความสำเร็จในการเป็นนักประพันธ์ที่มีชื่อเสียงได้ เสรีภาพในการแสดงออกนี้ ไร้ขอบเขต ไร้พรมแดน ในที่สุดการแสดงออกนั้นเกิดหลงตัวเองและไม่เกิดความสำนึกในเรื่องของตัวสาร แต่กลับไปหลงเสน่ห์ของตัวสื่อ เมื่อหลงเสน่ห์ของตัวสื่อและตัวสารไม่มีความสำคัญ จึงมีปัญหาเรื่องคุณภาพ トラบดที่มีความสนใจในตัวสารและตัวสื่อ หากความสมดุลให้ไต่ระหว่างตัวสารกับตัวสื่อ เมื่อนั้นจะได้ใช้ตัวสื่อสมัยใหม่ให้เป็นประโยชน์ เพื่อจะสื่อสารเรื่องที่สลักสำคัญและสามารถที่จะสร้างความประทับใจได้

โลกเสมือนจริงเป็นประสบการณ์ทุกขุมที่ทำให้เราตื่นเต้นดีใจ ราวกับมนุษย์ส่วนใหญ่ไม่มีประสบการณ์ทุกขุมมาก่อน ซึ่งความจริงไม่ใช่เช่นนั้น หนังสือก็คือประสบการณ์ทุกขุม แต่ในสังคมอารยะคนจะสร้างประสบการณ์ทุกขุมที่มีความเข้มข้นของอารมณ์ และมีความลุ่มลึกในทางความคิดที่มีคุณค่าไม่ด้อยไปกว่าชีวิตจริง วรรณกรรมที่ดี นวนิยายที่ดี บทกวีที่อ่านแล้วซาบซึ้งประทับใจ กระตุ้นสัญชาตญาณใฝ่ดี ย่อมมีค่าในเรื่องของการศึกษาไม่ด้อยไปกว่าคนที่ได้ประสบการณ์จริง อาจารย์เจตนากล่าวว่าย่เคยทดลองเล่าเรื่องตัวอย่างที่คนฟังแล้วประทับใจมาก โดยถามว่าเรื่องนี้ถ้าเกิดขึ้นจริงกับถ้าเป็นเรื่องแต่ง ผลกระทบจะต่างกันหรือไม่อย่างไร สังคมอารยะคือสังคมที่ไม่ถือว่าโลกแห่งทุกขุมมีนั้นด้อยคุณค่ากว่าโลกแห่งปฐมภูมิ แต่ทำอย่างไรจะพัฒนาโลกของทุกขุมนี้ให้เป็นโลกที่มีคุณลักษณะสามประการ หนึ่ง สร้างความมหัศจรรย์ สอง เจริญใจ และสาม ประเทืองปัญญา ในแง่นี้ จึงไม่จำเป็นเสมอไปที่ศิลปะจะเป็นสิ่งที่เราจำเป็นต้องได้ การกล่าวว่ก่อนหน้าที่จะมีความสามารถที่จะผลิตซ้ำ (reproduce) ในการที่จะสร้างประสบการณ์เสมือนจริง ไม่มีประสบการณ์ทุกขุมนั้น ไม่เป็นความจริง Andre Malraux ทำหนังสือออกมาเล่มหนึ่ง โดยอาศัยแค่ภาพถ่ายเท่านั้น แต่ท่านเดินทางไปทั่วโลกและคัดสรรผลงานศิลปะซึ่งสามารถจะถ่ายแบบได้ด้วยภาพถ่ายและมีคุณค่าจริงๆ มารวมอยู่ในเล่มเดียวกัน หนังสือเล่มนั้นมีค่ามาก ท่านตั้งชื่อว่า Le Musée imaginaire หรือ The imaginary museum ซึ่งหมายความว่าพิพิธภัณฑ์ในจินตนาการ ผู้ดูจะต้องใช้จินตนาการตามไปด้วย เพราะฉะนั้นสังคมอารยะคือสังคมซึ่งงานศิลปะกระตุ้นจินตนาการ โดยคิดว่าผู้ที่ใช้จินตนาการของตัวไปในทางที่ถูกที่ควร หรือกระบวนการทางการศึกษาที่กำกับให้เกิดการใช้จินตนาการไปในทางที่ถูกที่ควรนั้นคือกระบวนการขัดเกลาทางวัฒนธรรม

โลกไซเบอร์มีทั้งบวกและลบ คือเขียนอย่างไรจึงจะมีคนอ่าน ดังที่ผู้วิจัยรายงานไปแล้วว่าวรรณกรรมออนไลน์สนใจเรื่องเทคนิคมากเกินไป แต่ยังไม่ถึงโลกเก่า ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องเรียนรู้ซึ่งกันและกัน การวิจารณ์ในโลกไซเบอร์ยังไม่ถึงขั้นคตินิยม (ideology) และยังไม่ถึงด้านที่สร้างแนวคิดในเชิงปรัชญา และในท้ายที่สุด ที่อันตรายที่สุดก็คือ สิ่งที่เขาแนะนำกันก็คือว่า เขียนอย่างไรจึงจะขายได้ ถ้าตรงนั้นคือจุดหมายปลายทาง ศิลปะย่อมอยู่ไม่ได้

เท่าที่ฟังความแตกต่างระหว่างศาสตร์สาขาต่าง ๆ ในวันนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องเกี่ยวกับการวิจารณ์และการใช้โซเชียลมีเดียที่จะเอื้อต่อการวิจารณ์ อาจารย์เจตนาเห็นว่าระดับความเข้มข้นไม่เท่ากัน ระดับความเข้มข้นของทางด้านวรรณศิลป์มีมาก เพราะว่าคนที่จัดเจนอยู่กับภาษาเข้ามาทำเรื่องนี้มากกว่า ส่วนทัศนศิลป์ที่แล้วยังมีการวิจารณ์ในอินเทอร์เน็ตน้อย ก็น่าที่จะลองศึกษาอีกสักครั้ง อาจจะได้อะไรที่เข้มข้นไม่น้อยกว่าสาขาวรรณศิลป์ก็ได้

อาจารย์เจตนาเห็นว่าภาษามีบทบาทสำคัญสูงขึ้น ในทางด้านที่กล่าวถึงเรื่องสุนทรียะที่เปลี่ยนแปลงไป นั่นคือ ขณะนี้ศิลปินจำนวนมากอาสาเข้ามาอธิบายงานของตนเอง ซึ่งบางครั้งงานสื่อไม่ได้ในรูปแบบที่มีมาติดตัวมา แต่จะต้องเอาภาษาเข้ามาอธิบายด้วย ถ้าหากไม่มีการอธิบายคนรับสารไม่ได้ ถ้าเช่นนั้นแสดงว่างานเหล่านั้นยังไม่ไปถึงขั้นที่สื่อสารได้อย่างสมบูรณ์ ถ้าสื่อสารได้อย่างสมบูรณ์ไม่ต้องมีวาทกรรมมาเสริม ขณะนี้ทัศนศิลป์พึ่งวาทกรรมเสริมนี้ ซึ่งต่างจากดนตรีที่ไม่สนใจ เพราะดนตรีเป็นเรื่องของคนที่อยู่แล้วและไม่สนใจที่จะขยายวงของผู้ฟัง ที่ว่าโต้แย้งกันในโซเชียลมีเดียก็โต้แย้งกันระหว่างผู้ที่รู้จักดนตรีเหล่านั้นอยู่แล้ว ในแง่นี้ ดนตรีอาจจะมีข้อบกพร่องอยู่ คือ การไม่คิดจะขยายวงของผู้รับ ดังนั้น จึงต้องหาวิธีที่จะขยายวงของผู้รับโดยใช้เทคโนโลยีเหล่านี้ให้เป็นประโยชน์ แต่ขณะนี้ก็ไปไม่ได้ไกลนัก

ในประเด็นเรื่องตัวกลางนั้น การที่ตัวกลางเหล่านี้จะเป็นตัวกลางที่ดีได้ จะต้องมีความชัดเจนในเชิงวิจารณ์ แม้ว่าจะไม่เขียนวิจารณ์ก็ตาม ไม่เช่นนั้นเขาจะแยกแยะไม่ออกว่า สิ่งใดควรหรือสิ่งใดไม่ควร โจทย์ของงานเวนิซเบียนนาเล่ที่นำไปเวนิซปีนี้ ถ้าคณะกรรมการมีความสามารถในการวิจารณ์ก็อาจจะไม่ปล่อยโจทย์นี้ไปก็ได้ เพราะเป็นโจทย์ที่เหมาะสมจะเล่นกันเองในเมืองไทย การกล่าวเช่นนี้ไม่ใช่การเรื่องชักผ้าในที่สาธารณะ (Washing dirty linen in public) ประเด็นคือ สิ่งซึ่งควรจะมาวิจารณ์กันเองในที่ที่อยู่ใกล้ตัวเรา อาจารย์เจตนาเห็นว่าภัณฑารักษ์และคนกลางจำนวนหนึ่งไม่มีความสำนึกในเชิงวิจารณ์เพียงพอหรือเข้มข้นพอ หรือไม่ได้ใช้ความสำนึกในเชิงวิจารณ์ หรือหลบความสำนึกในเชิงวิจารณ์ของตนไปด้วยความหมกมุ่นกับผลประโยชน์ทางวัตถุ

อาจารย์เจตนาเล่าประสบการณ์ส่วนตัวว่า เกือบ 40 ปีมาแล้ว อังคาร กัลยาณพงศ์ มาแสดงรูปรุ่นแรกๆ ของท่านที่เขียนด้วยดินสอ อาจารย์เจตนาเดินชมงานโดยเดินรอบแล้วในที่สุดก็หยุดอยู่ที่ภาพภาพหนึ่ง แล้วอังคารก็เดินมาหา อาจารย์เจตนาพยายามอธิบายว่าชอบรูปนั้นที่สุด และพยายามจะอธิบายว่าชอบอะไร อังคารกล่าวว่าเขาชอบภาพนั้นให้อาจารย์เจตนาในราคาถูก และบอกว่าเขาเองก็ชอบภาพนั้นเช่นกัน อาจารย์เจตนาถามว่าประทับใจมากที่สุดที่ศิลปินผู้ยิ่งใหญ่บอกว่า ท่านก็ชอบภาพดังกล่าวในนิทรรศการครั้งนั้นเช่นกัน หลังจากนั้นเป็นปี อังคารมาบอกกับอาจารย์เจตนาว่า มีเพื่อนช่วยขยายภาพนั้นให้แก่คนอื่นในราคาสูง เมื่อเขาจนแล้วมีคนที่สามารถหาคนมาซื้อรูปนั้นได้ในราคาแพง เขาก็ควรจะขาย แต่ในที่สุดศิลปินไม่ได้เป็นอิสระ ตัวกลางไม่ได้ชักจูงศิลปินให้ตัดสินใจไปในทางที่จะให้งานของเขาไปตกอยู่ในมือของคนที่รักงานเขาจริงๆ

จากการอภิปรายในการสัมมนาครั้งนี้จะพบว่า ผลกระทบของงานวิจารณ์มีมาก ขณะนี้เป็นที่ยอมรับกันแล้วในหลายๆ วงการว่าศิลปินยินดียิ่งฟังคำวิจารณ์ สาขาศิลปะการละครมีลักษณะเช่นนี้มานานแล้ว กลุ่มวรรณกรรมออนไลน์ถึงกับเรียกร้องให้นักวิจารณ์วิจารณ์งานวรรณกรรม ดังนั้น ในโครงการต่อไป โครงการฯ จึงเสนอว่าจะตั้งคลินิกการวิจารณ์ เนื่องจากมีเสียงเรียกร้องให้ช่วยวิจารณ์ผลงาน เมื่อพื้นที่เปิด ถึงคุณภาพจะไม่ดีอะไรก็ตาม แต่บทบาทของการวิจารณ์ได้รับการยอมรับแล้วจากฝ่ายศิลปิน ซึ่งเมื่อเดิมบางครั้งนักวิจารณ์เขียนบทวิจารณ์เพื่อสื่อความกับกลุ่มผู้รับงานโดยตรง

เรื่องของสุนทรียศาสตร์นั้น หลักการเรื่องความงามและศิลปะก็เปลี่ยนไปแล้ว ขณะนี้สิ่งที่สำคัญที่สุดที่จะทำให้เกิดสุนทรียศาสตร์ก็คือการแลกเปลี่ยนทัศนะซึ่งกันและกัน ซึ่งอาจจะแลกเปลี่ยนกันในประชาคมก่อน แต่ในที่สุดก็ต้องเผยแพร่ออกไปสู่สังคมในวงกว้าง ไม่มีสุนทรียศาสตร์ที่เป็นการกำหนดทิศทาง (normative aesthetics) อีกต่อไป และเมื่อมันตายไปแล้วก็ไม่ต้องไปโหยหามัน แต่สิ่งที่เข้ามาแทนที่ ถ้าเรารักษาไว้ให้ดี คือสุนทรียศาสตร์ที่มาจากทิวทัศน์ ซึ่งคนสามารถจะตอบโต้กันได้สนทนากันได้ คิดไม่เหมือนกัน แลกเปลี่ยนกัน โลกสมัยใหม่จึงเป็นโลกของสุนทรียศาสตร์ที่มาจากการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน (dialogic aesthetics)

สำหรับประเด็นเรื่องของการประเมินคุณค่านั้น ได้กล่าวไปแล้วว่า เมื่อเดิมนั้นมาจากแนวของสุนทรียศาสตร์ซึ่งเรื่องการประเมินคุณค่าไม่ได้ แต่ในท้ายสุดแล้วการประเมินคุณค่านั้นจะต้องปรับเปลี่ยนจากการประเมินคุณค่าในเชิงสุนทรียะไปสู่การประเมินคุณค่าทางสังคมให้ได้ ซึ่งเป็นสิ่งที่ล่อแหลมมาก และไม่มีกฎเกณฑ์อันใด แต่เท่าที่เราดูมาแล้ว ขณะนี้ถ้าไม่มีการประเมินคุณค่าเลย วงการศิลปะจะตกต่ำกว่านี้ การมีการประเมินคุณค่า และการประเมินคุณค่างานศิลปะในส่วนที่สัมพันธ์กับสังคมด้วย เป็นสิ่งที่สำคัญและเป็นสิ่งที่เราจะต้องพัฒนาขึ้นมา

เรื่องของสังคมศาสตร์การวิจารณ์นั้น อาจารย์เจตนา กล่าวว่า ได้เขียนไว้แล้วในเอกสารประกอบการสัมมนา ผู้วิจัยแต่ละสาขาก็อภิปรายกันมากแล้ว อยากจะเน้นแต่เพียงว่า ผู้วิจัยอาจจะยังเข้าใจไม่ตรงกัน สังคมศาสตร์แห่งการวิจารณ์นั้นคือหลักวิชาที่นักวิจัยสกัดออกมาได้จากการสนทนาวิจารณ์ ไม่ใช่ว่าสังคมศาสตร์มีอยู่ในตัวงานวิจารณ์และมีคำตอบที่ตายตัวแล้ว แต่เราจะต้องมาหาหลักเกณฑ์เหล่านี้ให้ได้ ซึ่งก็ได้ตัวชี้วัดมามากแล้ว แต่ขั้นต่อไปจะต้องอธิบายให้ได้ว่า เมื่อเอาตัวชี้วัดนี้เข้าไปอธิบายปรากฏการณ์และประสบการณ์จริงแล้วเป็นอย่างไร ท้ายที่สุดเรื่องของการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของรัฐ อาจารย์เจตนาเห็นว่าไม่ควรฝากความหวังกับรัฐมากนัก แต่สิ่งที่ควรจะทำก็คือ สมมติว่าในขณะนี้เราวิจัยไปจนถึงขั้นหนึ่ง แล้วเห็นว่าโลกไซเบอร์มีความสำคัญ เกือบชนจำนวนหนึ่งใช้ชีวิตอยู่ในโลกเหล่านี้ จะบอกว่าโลกตรงนี้ไม่มีอยู่ไม่ได้แล้ว หรือผู้ใหญ่จะบอกว่าถ้ามีอยู่ก็เป็นโลกที่ไร้คุณค่า และเป็นโลกที่ไร้สาระอย่างเดียวนั้นไม่ได้ เพราะเป็นโลกที่มีศักยภาพมหาศาล แต่สิ่งที่ขาดคือความชัดเจนในการปรับแก้ตัวเอง (self-corrective mechanism) ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องอาศัยประสบการณ์ พวกเขาพยายามที่จะสร้างกระบวนการปรับแก้ตัวเองขึ้นมาด้วยการผลักดันวิจารณ์สิ่งที่ทำได้ก็คือการทำให้วงกลมของประสบการณ์เดิมที่เป็นประสบการณ์ลายลักษณ์กับประสบการณ์มุขปาฐะมาทับทับกับวงกลมของโลกไซเบอร์อันใหม่ แล้วมาหาพื้นที่ตรงกลางนั้นเพื่อทำเป็นแดนอันอุดมด้วยปัญญามีคนคนหนึ่งซึ่งนักวิจัยติดต่อกัน เขาตั้งชื่อว่า “จักรพรรดิหน่อง” เขาอ่านทั้งหนังสือแบบโบราณและไม่ได้เริ่มต้นที่ชาติ กอบจิตติ ย้อนกลับไปได้ไกลทีเดียว อาจจะรัตนโกสินทร์ตอนต้น และเขาก็อยู่ในโลกสมัยใหม่ได้ คนพวกนี้มีอยู่จำนวนหนึ่ง ซึ่งน่าจะดึงเข้ามาเป็นพันธมิตรให้ได้

อาจารย์เจตนาเห็นว่า ส่วนหนึ่งของประสบการณ์ที่ว่าด้วยโลกไซเบอร์ควรไปอยู่ในการศึกษา แต่จะสร้างหลักสูตรนั้นอย่างไรจึงจะเป็นคุณนั้น ต้องคิดกันให้รอบคอบ ไม่ได้หมายความว่าเดินตามเขาทุกอย่าง และไม่ได้หมายความว่าไปประกบเขาเสียจนเขาดั้นไม่ได้ ขณะนี้ไม่ได้ใช้ศักยภาพดังกล่าวอย่างเต็มที่ นอกจากให้ส่งการบ้านและตรวจการบ้านทางอินเทอร์เน็ตโดยไม่จำเป็นต้องมาเจอกัน ครูบาอาจารย์และคนที่ทำงานในสำนักงานเดียวกัน แทนที่จะมาถกเถียงกัน ก็เขียนอีเมลถึงกัน บางครั้งก็เสียดสีกันทางอีเมล ซึ่งเป็นสิ่งที่เสียเวลาโดยไร้ประโยชน์ ทำอย่างไรให้ประสบการณ์ใหม่นี้เป็นประสบการณ์ที่เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาให้ได้ ซึ่งต้องคิดกันต่อไป แต่ในท้ายที่สุดแล้ว การที่สร้างวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ให้เกิดขึ้นมาได้ในทุกพื้นที่ และพื้นที่ใหม่เท่าที่ดูแล้วเป็นพื้นที่ที่จะปลูกความสามารถในเชิงวิจารณ์ได้ แม้ว่าจะเริ่มจะแล้ว

มีต้นวัชพืชบางอย่างขึ้นก็ตาม ทำอย่างไรไม่ผลจะงอกงามขึ้นมาบนพื้นที่ใหม่ให้ได้ คำกล่าวของท่านองว่า เด็กไทยไม่อ่านหนังสือ นั้น ผู้วิจัยพิสูจน์แล้วว่าไม่จริง เพียงแต่เขาอ่านสิ่งที่ต่างไปจากความคาดหวังของเรา มีวิธีที่จะเอาความกระหายในการอ่านอันนี้ขยายวงออกไปให้เขาได้อ่านสิ่งอื่นๆ หรือไม่ ทำอย่างไรให้เขาขยายความกระหายอันนี้ขยายออกไปที่จะไปอ่านของที่เก่ากว่านี้ และอ่านสิ่งซึ่งเป็นประสบการณ์อื่นจากวัฒนธรรมอื่นขยายวงออกไป

อาจารย์เจตนาเห็นว่า นโยบายทางการศึกษา ศักยภาพทางการศึกษาของโลกวันนี้สูงมาก การที่ สกว. ยินดีที่จะให้โครงการฯ ดำเนินต่อไป คือ เป็นผู้ให้ทุนที่ใจกว้างที่สุดที่เชื่อว่าสามารถทำให้สำเร็จได้ เช่นเดียวกับการขอทุนในเยอรมนีที่สามารถทำได้โดยไม่มีรูปแบบใดๆ เพราะเขาไม่ต้องการรูปแบบ ขณะนี้ สังคมไทยทุกอย่างต้องเป็นมีรูปแบบหมด บทความวิจัยที่ไม่ตรงตามรูปแบบก็ไม่ถือว่าเป็นบทความวิจัย ตัดลงมาเป็นระดับรองลงมาเป็นบทความวิชาการ หากอาจารย์เจตนาอยู่ในระบบเช่นในปัจจุบัน บทความที่เขียนทั้งหมดเขาจะบอกว่าไม่ใช่บทความวิจัยแต่เป็นบทความวิชาการ แต่ถ้าลักษณะของการไม่จำกัดรูปแบบ เป็นวัฒนธรรมการวิจัยที่เปิดทางให้ตนได้แสดงความคิด เปิดทางให้คนได้ทำสิ่งที่เขาต้องการ โดยเขาจะต้องมีประวัติมาให้อ่านว่าเขาเคยทำงานที่จริงจังมาแล้ว

อาจารย์สุวรรณา เกียรติกรเพ็ชร กล่าวปิดการรายงานเสนอผลการวิจัย และขอบคุณอาจารย์เจตนา นาควัชร ผู้วิจัย และผู้เข้าสัมมนาทุกคน ตลอดจนศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ซึ่งเป็นเจ้าของสถานที่ และได้ให้ความเอื้อเฟื้อหลายอย่างตลอดมา

บทสังเคราะห์ผลการศึกษาวิจัย

บทสังเคราะห์ผลการศึกษาวิจัย

โครงการภาค 3 ได้กำหนดวัตถุประสงค์ไว้ 4 ประการ ซึ่งผู้วิจัยสาขาต่างๆและผู้วิจัยโครงการย่อยกรณีศึกษา ได้ดำเนินการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ดังปรากฏอยู่ในรายงานของสาขาต่างๆ ในที่นี้จะสรุปผลโดยรวมดังต่อไปนี้

1) การสำรวจและศึกษารูปแบบและสภาวะการวิจารณ์งานศิลปะแขนงต่าง ๆ ในฐานะปรากฏการณ์ร่วมสมัย ซึ่งสะท้อนทั้งความคิดและสุนทรียอารมณ์ในส่วนของผู้ชมและศิลปิน และความสัมพันธ์ในความเป็นส่วนหนึ่งของสังคมของตน ผลการสำรวจและศึกษาของผู้วิจัยเกือบทุกสาขาคงกันในเรื่องที่ว่า บทวิจารณ์ลายลักษณ์เต็มรูปแบบที่เผยแพร่ในสื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ นั้น ลดปริมาณลงอย่างเห็นได้ชัด แต่ในขณะเดียวกัน การเสนอทัศนะวิจารณ์และบทวิจารณ์ในรูปแบบอื่นๆ ที่เป็นปรากฏการณ์ร่วมสมัยนั้นมีความหลากหลายอย่างน่าสนใจ เช่น ในสาขาสังคีตศิลป์ การวิจารณ์ของกรรมการในรายการแสดงดนตรีร่วมสมัย ทำให้เกิดปฏิกิริยาของผู้ชมผู้รับอื่นๆ ที่แสดงออกผ่านพื้นที่ใหม่ที่เป็นสื่ออิเล็กทรอนิกส์ แม้ว่าปฏิกิริยาดังกล่าวจะสะท้อนลักษณะอัตวิสัยและความเป็นปัจเจก แต่ก็ทำให้เกิดการแสดงความรู้ออกสู่สาธารณะมากขึ้น แม้การแสดงทัศนะวิจารณ์ดังกล่าวอาจจะยังไม่ลุ่มลึกหรือมีคุณภาพสม่ำเสมอ แต่ก็อาจพัฒนาต่อไปได้ เช่นเดียวกับที่ปรากฏในกรณีของสาขาวรรณศิลป์ ซึ่งกล่าวว่า พื้นที่ใหม่ของสื่ออิเล็กทรอนิกส์นี้ เปิดโอกาสให้นักวิจารณ์หน้าใหม่และเปิดช่องทางการสื่อสารกับคนรุ่นใหม่ รวมทั้งเปิดโอกาสให้เกิดการสร้างงานวรรณกรรมและการวิจารณ์วรรณกรรมในรูปแบบใหม่ ซึ่งมีรายละเอียดในผลการสำรวจของกลุ่มกรณีศึกษาพื้นที่วรรณกรรมในอินเทอร์เน็ต สาขาศิลปะการแสดงเสนอข้อค้นพบในทำนองเดียวกัน จากกรณีศึกษารายการ reality show ทางโทรทัศน์ และการแสดงละครเวที รวมทั้งการแสดงในเทศกาลละครกรุงเทพ ซึ่งทั้งหมดนี้ถือได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ร่วมสมัยที่ชัดเจน ส่วนสาขาศิลปะการออกแบบพบว่าการเสนอบทวิจารณ์และการแสดงทัศนะเชิงวิจารณ์ลดปริมาณลงในทุกพื้นที่ อันอาจเป็นผลมาจาก “วัฒนธรรมความเกรงใจ” ในกลุ่มผู้สร้างงานศิลปะและกลุ่มผู้วิจารณ์ ซึ่งเป็นกลุ่มเดียวกัน อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยสาขาศิลปะการออกแบบพบว่าการแสดงทัศนะเชิงวิจารณ์ที่ปรากฏในกรณีของภัณฑารักษ์ในการคัดเลือกผลงานเพื่อจัดแสดง รวมทั้งการวิจารณ์ในกลุ่มของผู้เรียนและผู้สอนวิชาศิลปะ

ผลการสำรวจและศึกษาดังกล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่าการสร้าง ส่งเสริมและสนับสนุนการวิจารณ์ให้ก้าวไปสู่การเป็นกิจสาธารณะ หรือการสร้างประชาคมวิจารณ์นั้น จำเป็นต้องสำรวจและ “ส่องหา” รูปแบบใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นในบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งในด้านพื้นที่และรูปลักษณะของการแสดงออก รวมทั้งการเปิดโอกาสให้แก่คนรุ่นใหม่ เพื่อให้สามารถสั่งสมความรู้พื้นฐานและพัฒนากระบวนการคิดและการแสดงทัศนะวิจารณ์ในขั้นต่อไป

2) ศึกษาบทบาทของพื้นที่อินเทอร์เน็ตต่อการวิจารณ์ และพื้นที่การวิจารณ์ที่ไม่อยู่ในรูปของการวิจารณ์ลายลักษณ์ นอกจากการศึกษาของกลุ่มกรณีศึกษาพื้นที่วรรณกรรมในอินเทอร์เน็ต ซึ่งได้ข้อมูลปริมาณมากและละเอียดชัดเจนแล้ว ในกรณีของสาขาอื่นๆ ล้วนมีข้อค้นพบตรงกันว่า พื้นที่ในอินเทอร์เน็ตและเว็บล็อก มีนัยสำคัญทั้งในแง่การสร้างงานศิลปะ ผู้สร้าง ผู้รับงานและการวิจารณ์งานศิลปะ แม้ว่ารูปแบบการวิจารณ์และการแสดงทัศนะเชิงวิจารณ์จะยังไม่ชัดเจนและมีปริมาณไม่มากนัก เมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่ในการสร้างงาน (โดยเฉพาะในสาขาวรรณศิลป์และกรณีศึกษา) ในสาขาสังคีตศิลป์ มีการใช้พื้นที่เพื่อ

แสดง "ตัวตน" และการยอมรับตัวตน ตลอดจนการใช้พื้นที่เพื่อ "สนทนา" กับกลุ่มผู้สนใจร่วมกัน ในสาขา ศิลปะการแสดง นอกจากนี้ การศึกษาบทบาทของพื้นที่อินเทอร์เน็ตยังทำให้เข้าใจลักษณะของ "สังคมนิรนาม" อันเป็นปรากฏการณ์ของสังคมร่วมสมัยได้ชัดเจนขึ้นในระดับหนึ่ง วัฒนธรรมความ "เกรงใจ" ของสังคมไทย น่าจะมีส่วนสัมพันธ์กับการใช้พื้นที่ในสังคมนิรนาม เพื่อแสดงทัศนะเชิงวิจารณ์ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเชิงลบ เพราะนัยว่า การใช้นามแฝง สามารถเป็นเกราะป้องกันตัวผู้วิจารณ์ได้ ในขณะที่การสร้างอัตลักษณ์ใหม่ของชาวชุมชนเว็บล็อก อาจสะท้อนปฏิสัมพันธ์ในพื้นที่ของโลกไซเบอร์ที่เป็นสังคมนิรนาม นิรรูป ได้ในทำนองเดียวกัน แต่ในอีกแง่หนึ่ง ผู้วิจัยสาขาสังคมศิลปกล่าวว่า การปกปิดตนเอง หรือการสร้าง "ตัวตนเทียม" ในโลกไซเบอร์นั้น แท้จริงแล้วก็ไม่สามารถปกปิดได้โดยสมบูรณ์ เพราะสามารถใช้วิธีการทางเทคโนโลยีในการสืบค้นและหาตัวตนหรือชื่อจริงของคนในเครือข่ายเหล่านี้ได้ ซึ่งในแง่นี้ตรงกันกับกรณีของสาขาศิลปะการแสดงที่กล่าวว่า เมื่อพิจารณาแนวคิด ทัศนะ และวิธีการแสดงออกของผู้วิจารณ์ "นิรนาม" อย่างจริงจังแล้ว ย่อมจะทราบกันได้ในกลุ่มวงกว้างว่าใครคือ "บุคคลนิรนาม" นั้นๆ เพียงแต่วิธีการในการสืบค้นต่างกัน

พื้นที่อินเทอร์เน็ตเป็นความเปลี่ยนแปลงที่ทำให้เกิดพื้นที่กว้าง รองรับข้อมูลปริมาณมหาศาล แต่เท่าที่พบในปัจจุบัน ผู้ที่ใช้พื้นที่ใหม่นี้ ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ขาดองค์ความรู้พื้นฐานที่สั่งสมมาก่อน ขาดความรู้เกี่ยวกับองค์สำคัญแห่งงาน (canon) ทั้งยังไม่สนใจการสร้างพื้นฐาน หรือความสัมพันธ์กับองค์ความรู้เดิมในสังคมของตน

ส่วนการศึกษาพื้นที่การวิจารณ์ที่ไม่อยู่ในรูปปลายลักษณ์นั้น ได้แก่การวิจารณ์และ/หรือการแสดงทัศนะเชิงวิจารณ์ในการสัมมนา การอภิปราย การสนทนา การสัมภาษณ์ และอื่นๆ รวมทั้งการวิจารณ์ผลงานในชั้นเรียน ซึ่ง ข้อมูลจากการศึกษาของสาขาทัศนศิลป์ ยืนยันว่าการวิจารณ์ในลักษณะมุขปาฐะยังคงปรากฏอยู่ทั้งในและนอกกลุ่มผู้สร้างและผู้รับงานศิลปะ โดยเฉพาะเมื่อกลุ่มผู้สนทนาหรือผู้พูด-ผู้ฟัง มีความรู้ความเข้าใจและ/หรือมีประสบการณ์ใกล้เคียงกัน แต่ในกรณีที่ไม่เกิดการวิจารณ์หรือการแสดงทัศนะเชิงวิจารณ์ ก็อาจเป็นเพราะความรู้และประสบการณ์การสัมผัสงานศิลปะของผู้พูด-ผู้ฟังไม่ได้อยู่ในระดับเดียวกัน หรือผู้รับขาดความรู้ในตัวเองงานต้นแบบ หรือขาดพื้นฐานความรู้ทางประวัติศาสตร์ศิลป์ หรืออาจเนื่องมาจากวัฒนธรรมความเกรงใจดังกล่าวแล้วข้างต้น นอกจากนี้ก็ยังมีวิจารณ์ในรูปมุขปาฐะที่แฝงอยู่ในกระบวนการของการศึกษา เช่นในชั้นเรียนศิลปะ ชั้นเรียนวรรณกรรมศึกษา แต่หากจะถือว่า การวิจารณ์สั้นๆ ในรูปที่เรียกกันว่า comment ในพื้นที่อินเทอร์เน็ต มีลักษณะเป็นภาษาสนทนา เป็นการ "คุยกัน" มากกว่าจะเป็นข้อเขียน ก็อาจกล่าวได้ว่า การวิจารณ์มุขปาฐะได้ถอดรูปจากการใช้ "เสียง" สนทนา ไปเป็นการใช้ "ตัวอักษร" (รวมทั้งการใช้ภาษาที่เรียกว่า emoticon) ในพื้นที่อินเทอร์เน็ต

3) สร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความผันแปรของรูปแบบและการนำเสนอทางศิลปะที่มีผลต่อการวิจารณ์ (เช่น performance art วรรณกรรมแนวทดลอง และ weblog) ความผันแปรของรูปแบบปรากฏอยู่ในการสร้างงานศิลปะทุกสาขา ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ร่วมสมัย เช่นเดียวกับการนำเสนอทางศิลปะที่มีผลต่อการวิจารณ์ ผู้วิจัยสาขาวรรณศิลป์ได้รายงานผลจากการจัดสัมมนาการวิจารณ์งานของนักเขียนร่วมสมัยที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักแพร่หลาย ซึ่งยืนยันว่ารูปแบบที่ผันแปรไปหรือที่เรียกว่าเป็น "นวัตกรรม" หรือ "แนวทดลอง" นั้น ผู้รับโดยทั่วไปยังไม่อาจรับรู้หรือเข้าใจได้ชัดเจนนัก เช่นเดียวกับนักวิจารณ์ที่ยังตามไม่ทันนักเขียน ทำให้การวิจารณ์มีลักษณะ "ตึงป้อม" นั่นคือ ไม่ยอมรับว่ารูปแบบที่เป็นนวัตกรรมนั้นมีคุณภาพหรือมีความน่าประทับใจ ในทางตรงกันข้าม อาจมีนักวิจารณ์ที่ "ครุ่นคิดค้นหาและถอดรหัสความหมายด้วยมุมมองและแนวคิดใหม่" (รายงานของผู้วิจัยสาขาวรรณศิลป์) หรืออาจเกิดกระแสความชื่นชมหรือตื่นเต้นกับความแปลกใหม่ (เพราะเมื่อประสบการณ์เก่าๆแล้ว) ในกรณี

ของนักเขียนบางคน มีผู้อ่านที่ชื่นชมและยกให้เป็น idol โดยไม่ได้อ่านงานของนักเขียนคนนั้นเลยหรืออ่านอย่างฉาบฉวย แต่ความชื่นชมนั้นมาจากบุคลิกหรือความน่าฟังของตัวนักเขียนโดยตรง ในส่วนของทัศนศิลป์ การนำเสนองานศิลปะรูปแบบใหม่ เช่น performance art installation art ยังไม่อาจสื่อกับผู้รับโดยทั่วไปได้ อาจเป็นเพราะผู้รับยังไม่มีความรู้ความเข้าใจ “เกณฑ์” ในการสร้างและรับงานศิลปะในลักษณะนั้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ผู้สร้างและผู้รับยังไม่สามารถสร้าง “ประสบการณ์ร่วม” ในการรับหรือสัมผัสรูปแบบใหม่ในการนำเสนองานศิลปะนั้นๆ

การแสดงดนตรีไทยร่วมสมัยในรูปรายการโทรทัศน์ที่มีองค์ประกอบของการประกวดหรือประชันกันอยู่ด้วย หรือมีการตั้งโจทย์เพื่อให้แสดงรูปแบบใหม่ เทคนิคใหม่ แนวทางใหม่ ตลอดจนการประสมประสานในลักษณะต่างๆ อาจทำให้เกิดการวิจารณ์และการแสดงความรู้ ความคิด สู้พื้นที่สาธารณะ (เช่น พื้นที่อินเทอร์เน็ต) อย่างไรก็ตาม ในขณะนี้ การสร้างความรู้ความเข้าใจที่ชัดเจนและเป็นที่ยอมรับได้ทั่วไป ยังไม่เกิดขึ้น แต่ก็อาจพัฒนาต่อไปได้ดังกล่าแล้ว หากมีการส่งสมองค์ความรู้ หรือมีการย้อนกลับไปทบทวนองค์ความรู้เดิมที่มีอยู่ เพื่อนำมาใช้ในการพิจารณาผลงานศิลปะแนวใหม่ ในบริบทใหม่ หรือในพื้นที่ใหม่ ดังเช่นในกรณีของการสร้างงานวรรณกรรมในพื้นที่อินเทอร์เน็ตซึ่งมีปริมาณมหาศาล และมีลักษณะการสร้างงานในชนบทใหม่ โดยไม่สนใจชนบทเดิม แต่งานเหล่านั้นยังอ่อนในด้านคุณภาพ เพราะผู้สร้างขาดความรู้ทางวรรณศิลป์ และอาจจะขาดความสนใจที่จะเรียนรู้จากชนบทหรือองค์ความรู้เดิม หรืออาจกล่าวได้ว่า งานวรรณกรรมอินเทอร์เน็ตส่วนใหญ่ไม่มีความสืบเนื่องกับชนบทเดิมของวรรณกรรม ส่วนการวิจารณ์ผลงานวรรณกรรมในอินเทอร์เน็ตก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน คือเป็นเพียงความชอบ – ไม่ชอบ หรือเป็นการ “สับ” เพื่อความสะใจ โดยไม่ต้องคำนึงถึงหลักการหรือแนวทางการวิจารณ์ใดๆ ทั้งสิ้น แต่ในอีกแง่หนึ่ง ข้อมูลจากกรณีศึกษา ก็ยืนยันว่า กระบวนการสนทนาในพื้นที่อินเทอร์เน็ตปรากฏลักษณะของการโยนหาเกณฑ์หรือข้อวิจารณ์ที่จะช่วยชี้ทางในงานเขียนให้มีคุณภาพดีขึ้น มีการร้องขอความช่วยเหลือและการให้ความช่วยเหลือ แต่เนื่องจากผู้สร้างงานและผู้วิจารณ์ในพื้นที่อินเทอร์เน็ตส่วนใหญ่มีความรู้และประสบการณ์ทางวรรณศิลป์อยู่ในระดับเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน ความช่วยเหลือจึงอาจเป็นเพียงในระดับเทคนิค เช่น การสะกดคำ การใช้คำ แต่ไม่สามารถให้ความช่วยเหลือในแง่ความรู้ทางการสร้างงานวรรณศิลป์อย่างชัดเจนได้

กล่าวโดยสรุป ความผันแปรทางรูปแบบและการนำเสนอทางศิลปะ ที่เป็นปรากฏการณ์ร่วมสมัย ไม่เพียงแต่มีผลต่อการวิจารณ์ แต่การวิจารณ์น่าจะมียุทธศาสตร์ในการสร้างความรู้ความเข้าใจให้แก่ผู้รับที่เป็น “มหาชน” และมีบทบาทส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างผู้สร้างงานและผู้รับ ให้สามารถสื่อและสัมผัสกันได้มากกว่าที่เป็นอยู่ แม้ในขณะนี้อาจกล่าวได้ว่า การวิจารณ์ทำให้เกิด “ประชาคมศิลปะ” ที่มีความสัมพันธ์กัน แต่ความสัมพันธ์กันนั้นยังค่อนข้างหลวมและไม่ยั่งยืนเท่าที่ควรจะเป็น หากแต่มีอยู่หรือเกิดขึ้นเป็นช่วงสั้นๆ

4) สร้างองค์ความรู้และระเบียบวิธีในการศึกษาพื้นที่ บทบาทและความสัมพันธ์ในการสร้างงานศิลปะกับการวิจารณ์ การศึกษาและวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ข้อนี้ ค่อนข้างแตกต่างกันระหว่างสาขาต่างๆ เนื่องจากความแตกต่างทางองค์ประกอบของศิลปะและองค์ความรู้เดิมของแต่ละสาขา เช่น ประวัติศาสตร์ศิลป์ วรรณกรรมศึกษา วิทยาการด้านดนตรี และวิทยาการด้านการแสดง อย่างไรก็ตามทุกสาขารายงานว่า สามารถสร้างองค์ความรู้และระเบียบวิธีในการศึกษาพื้นที่ บทบาทและความสัมพันธ์ในการสร้างงานและการวิจารณ์ แต่อาจมีระดับของการบรรลุวัตถุประสงค์ที่ไม่เท่ากัน

ผู้วิจัยแต่ละสาขาได้ใช้วิธีการรวบรวมข้อมูลและแสวงหาข้อมูลในลักษณะต่างๆ ทั้งที่เป็นข้อมูลลายลักษณ์ในสื่อสิ่งพิมพ์และอินเทอร์เน็ต ข้อมูลมุขปาฐะในรูปของการสัมภาษณ์ การสนทนา การคุยกันในกลุ่ม

วงการ ฯลฯ เพื่อให้ครอบคลุมทั้งในแง่การศึกษาพื้นที่ และศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างผู้สร้างงานศิลปะและ ผู้รับ / ผู้วิจารณ์ นอกจากนี้ ยังจัดกิจกรรมเฉพาะกรณีเพื่อเสริมข้อมูลที่อาจขาดไปหรือไม่ชัดเจน เช่นสาขาทัศนศิลป์ได้ขอสัมภาษณ์ศิลปินอาวุโส จัดกลุ่มสนทนาว่าด้วยเรื่องของภัณฑารักษ์ และเข้าร่วมกลุ่มเครือข่ายกิจกรรมทางศิลปะ ผู้วิจัยร่วมในสาขาวรรณศิลป์ได้สัมภาษณ์นักวิจารณ์ บรรณาธิการของสำนักพิมพ์ที่รับพิมพ์งานวรรณกรรมออนไลน์ รวมทั้งเข้าร่วมกิจกรรมสัมมนานักอ่านและนักเขียนของสมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการอ่านในสังคมปัจจุบัน ทิศนะต่อการอ่านและการเขียนหนังสือในสังคมร่วมสมัย (ผู้สนใจโปรดอ่านรายละเอียดในบทความสรุปการศึกษาและวิเคราะห์กิจกรรมนักอ่านแฟนพันธุ์แท้ และการสัมมนานักอ่านสัปดาห์ตีพิมพ์ในหนังสือปากไก่ของสมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย พ.ศ.2552) ตลอดจนการอบรมเทคนิคการเขียนวรรณกรรมซึ่งมีส่วนของการวิจารณ์งานเขียนอยู่ด้วย และกำลังเป็นกิจกรรมที่เฟื่องฟูอย่างยิ่งในปัจจุบัน ผู้วิจัยสาขาสังคีตศิลป์ซึ่งเน้นการศึกษาขนบดนตรีไทยและดนตรีไทยร่วมสมัยในบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลง ศึกษาผลงานและสัมภาษณ์นักดนตรีผู้เชี่ยวชาญดนตรีตะวันตกเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับขนบดนตรี การข้ามพรมแดนวัฒนธรรมทางดนตรี ฯลฯ และกลุ่มผู้วิจัยกรณีศึกษา ทดลองเขียนบทวิจารณ์ออนไลน์ เพื่อสังเกตปฏิกิริยาของชุมชนนิรนาม ซึ่งเป็นการวิจารณ์ในรูปแบบหนึ่งเช่นกัน และทดลองเขียนงานวรรณกรรมเพื่อเสนอให้ “นักสับออนไลน์” พิจารณาเหล่านี้ล้วนเป็นวิธีการเพื่อสร้างองค์ความรู้และระเบียบวิธีในการศึกษาของแต่ละสาขา ซึ่งในการรายงานผลการวิจัยจะเห็นความสัมพันธ์ของวิธีการศึกษา การรวบรวมข้อมูลและผลการศึกษาวิเคราะห์ได้อย่างชัดเจน (โปรดดูรายละเอียดได้จากรายงานผลการวิจัยของแต่ละสาขาและกลุ่มกรณีศึกษา ในหัวข้อนี้)

อนึ่ง ในระหว่างการค้าเนินการศึกษาวิจัย กลุ่มผู้วิจัยได้ทบทวนความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดและโมโนทัศน์หลักบางประการ ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นสำคัญของโจทย์การวิจัยและการแสวงหาคำตอบ ในช่วงของโครงการวิจัย ภาค 1 และ ภาค 2 คณะผู้วิจัยได้เสนอโมโนทัศน์หลัก (ในทำนองศัพทานุกรม) ไว้ 8 เรื่องด้วยกัน ได้แก่ การวิจารณ์ ผู้สร้าง ตีงาน-งานศิลปะ-งานต้นแบบ ผู้รับ ความเป็นสาธารณะ วัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ วาทกรรมอิสระ วัฒนธรรมมุขปาฐะและวัฒนธรรมลายลักษณ์ (ผู้สนใจโปรดดูรายละเอียดในรายงานผลการวิจัยของโครงการ ภาค 2) ในโครงการภาค 3 นี้ ศ.ดร.เจตนา นาควัชระ นักวิจัยอาวุโสของโครงการฯ ได้เขียนโมโนทัศน์หลักอีก 10 เรื่อง ได้แก่ ร่วมสมัย เป็นอาชีพ-มิใช่อาชีพ (professional) สมัครเล่น (amateur) วาณิชชาวนา วัฒนธรรมอัมพวา ทฤษฎีจากแผ่นดินแม่ ความรู้สู่สาธารณะ ตลาด / การตลาด ในแง่ของศิลปะสุนทรียศาสตร์ในบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลง สังคมศาสตร์การวิจารณ์ การทำความเข้าใจโมโนทัศน์หลักเหล่านี้จะช่วยให้เกิดความกระจ่าง ทั้งในแง่ระเบียบวิธีวิจัยและแนวทางการวิเคราะห์ของโครงการฯ ยิ่งกว่านั้น ยังช่วยให้เห็นความสืบเนื่องของแนวคิดและผลการศึกษาวิจัยของโครงการทั้ง 3 โครงการที่มีความเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกันโดยตลอด (โปรดอ่านโมโนทัศน์หลัก 10 เรื่อง ได้ในภาคผนวกท้ายบทสังเคราะห์)

ภาคผนวก

การประชุมเสนอผลการวิจัย

โครงการวิจัย "การวิจารณ์ในฐานะปรากฏการณ์ร่วมสมัยเพื่อพัฒนา ความรู้ด้านสังคมศาสตร์การวิจารณ์ ภาค 2"

(โดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย [สกว.] และด้วยความร่วมมือของมหาวิทยาลัยศิลปากร)

1. ภูมิหลัง

คณะผู้วิจัยโครงการ "การวิจารณ์ในฐานะปรากฏการณ์ร่วมสมัยเพื่อพัฒนาความรู้ด้านสังคมศาสตร์การวิจารณ์ ภาค 2" ได้รับมอบหมายจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ให้ดำเนินการวิจัยในหัวข้อดังกล่าวต่อเนื่องเป็นเวลา 3 ปี ซึ่งแบ่งการวิจัยเป็น 2 ช่วง คือ ภาคแรก ดำเนินการตั้งแต่ เมษายน 2549 - กันยายน 2550 และ โครงการวิจัย ภาค 2 ดำเนินการตั้งแต่ เมษายน 2551 - กันยายน 2552 โดยมุ่งทำความเข้าใจ "การวิจารณ์ในฐานะปรากฏการณ์ร่วมสมัย" อันจะนำไปสู่ความรู้แขนงใหม่ที่เรียกว่า "สังคมศาสตร์การวิจารณ์" เพื่อหาข้อสรุปและข้อค้นพบเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างบริบททางสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงกับการสร้างสรรค์ด้านศิลปะและการวิจารณ์ใน 4 สาขา คือ วรรณศิลป์ ทรรศนศิลป์ ศิลปะการละคร และสังคีตศิลป์ นอกจากนี้ ในโครงการภาค 2 ได้เปิดพื้นที่การวิจัยอีกทิศทางหนึ่ง คือ กลุ่มกรณีศึกษาการสร้างและการวิจารณ์วรรณกรรมในอินเทอร์เน็ต

โครงการวิจัย "การวิจารณ์ในฐานะปรากฏการณ์ร่วมสมัยเพื่อพัฒนาความรู้ด้านสังคมศาสตร์การวิจารณ์" ได้ดำเนินการวิจัยมาใกล้จะครบ 3 ปีแล้ว และพร้อมที่จะรายงานผลการวิจัยของโครงการในการประชุมเสนอผลการวิจัย ซึ่งจะจัดขึ้นในวันเสาร์ที่ 19 กันยายน 2552 ณ ห้อง 407 ชั้น 4 ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ถนนบรมราชชนนี ตำบลจตุจักร กรุงเทพฯ โดยผู้วิจัยทั้ง 4 สาขา อันได้แก่ สาขาวรรณศิลป์ ทรรศนศิลป์ ศิลปะการละคร และสังคีตศิลป์ และผู้วิจัยกลุ่มกรณีศึกษา "การสร้างและการวิจารณ์วรรณกรรมในพื้นที่อินเทอร์เน็ต" จะเสนอรายงานสรุปการดำเนินการวิจัยในช่วง 3 ปี พร้อมรายงานสังเคราะห์ของหัวหน้าโครงการ

2. วัตถุประสงค์

- 2.1. เสนอผลการดำเนินการของโครงการวิจัยต่อวงวิชาการ และผู้สนใจทั่วไป
- 2.2. แลกเปลี่ยนทัศนะเกี่ยวกับปรากฏการณ์การวิจารณ์ศิลปะสาขาต่างๆ เพื่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่และแสวงหาข้อสรุปรวมเชิงหลักการ

3. ผู้เข้าร่วมประชุมเสนอผลการวิจัย

ประกอบด้วยอาจารย์ นักวิจารณ์ นิสิต/นักศึกษา และผู้สนใจทั่วไป จำนวนประมาณ 100 คน โดยเก็บค่าลงทะเบียน คนละ 300 บาท และนิสิต/นักศึกษา (รวมค่าเอกสาร ค่าใช้จ่ายในการแสดง ค่าอาหารกลางวัน 1 มื้อ และอาหารว่าง 2 มื้อ)

4. วัน เวลา การประชุมเสนอผลการวิจัย

วันเสาร์ที่ 19 กันยายน 2552

5. สถานที่ในการจัดประชุมเสนอผลการวิจัย

ห้อง 407 ชั้น 4 ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ถนนบรมราชชนนี ดลิ่งชัน กรุงเทพฯ

6. งบประมาณ

ผู้จัดใช้งบประมาณส่วนหนึ่งจากโครงการวิจัยที่ได้รับจัดสรรจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) และอีกส่วนจากค่าลงทะเบียน

7. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

คาดว่าผู้เข้าร่วมประชุมจะสามารถมองเห็นและเข้าใจปรากฏการณ์ร่วมสมัยทั้งการสร้างงานศิลปะ การวิจารณ์ศิลปะแขนงต่างๆ ทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษรและมุขปาฐะ รวมทั้งปรากฏการณ์ร่วมสมัยในพื้นที่ อินเทอร์เน็ต การสกัดความรู้และระเบียบวิธีที่นำไปสู่การวิจารณ์ที่มีคุณภาพ และมีผลกระทบต่อการสร้าง พื้นที่ของการวิจารณ์ในบริบททางสังคม

กำหนดการประชุมเสนอผลการวิจัย

โครงการวิจัย "การวิจารณ์ในฐานะปรากฏการณ์ร่วมสมัยเพื่อพัฒนาความรู้ด้านสังคมศาสตร์การวิจารณ์ ภาค 2"

วันเสาร์ที่ 19 กันยายน 2552

ณ ห้อง 407 ชั้น 4 ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ถนนบรมราชชนนี คลิ่งชัน กรุงเทพฯ

(โดยการสนับสนุนของ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย [สกว.] และความร่วมมือของสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร)

19 กันยายน 2552

08.00 - 08.30 น.	ลงทะเบียน
08:30 - 09:00 น.	ผศ.สุวรรณา เกียรติกรเพ็ชร หัวหน้าโครงการ เสนอภาพรวมของโครงการภาค 3
09:00 - 09:30 น.	สาขาสังคมศิลปกรรมเสนอรายงานผลการวิจัย
09:30 - 10:00 น.	การอภิปราย-ซักถาม
10:00 - 10:15 น.	พัก : เครื่องดื่ม-ของว่าง
10.15 - 11.45 น.	สาขาศิลปการละครเสนอรายงานผลการวิจัย
11.45 - 11.55 น.	การอภิปราย-ซักถาม
11.15 - 11.45 น.	สาขาวรรณศิลป์เสนอรายงานผลการวิจัย
11.45 - 12.15 น.	การอภิปราย-ซักถาม
12.15 - 13.15 น.	พัก : อาหารกลางวัน
13.15 - 13.45 น.	กรณีศึกษาการสร้างและการวิจารณ์วรรณกรรมบนพื้นที่อินเทอร์เน็ต เสนอรายงาน
13.45 - 14.15 น.	การอภิปราย-ซักถาม
14:15 - 14:45 น.	สาขาทัศนศิลป์เสนอรายงานผลการวิจัย
14.45 - 15.15 น.	อภิปราย-ซักถาม
15.15 - 15.30 น.	พัก : เครื่องดื่ม-ของว่าง
15.30 - 16.00 น.	หัวหน้าโครงการเสนอบทสรุปเชิงสังเคราะห์
16.00 - 16.30 น.	การอภิปราย-ซักถาม
16.30 - 17.00 น.	ศาสตราจารย์ เกียรติคุณ ดร. เจตนา นาควัชระ เสนอข้อสังเกตเชิงวิเคราะห์
17.00 น.	ปิดการประชุมเสนอผลการวิจัย